☐ सम्पादकीय

फेरि नयाँ वर्षको शुभकामना २

☐ आवरण

अन्तरिम सरकार, माओवादी रूपान्तरण र संविधानसभा - रघु पन्त ३

राजाको भविष्य अन्तरिम संसद्मा निर्भर - विष्णु रिजाल ६

☐ विचार

सङ्क्रमणकाल र शान्तिसुरक्षाको सङ्कट - सूर्य थापा ८

☐ राष्ट्रिय राजनीति

संविधानसभा र हाम्रो दायित्व- युवराज ज्ञवाली १०

☐ दस्तावेज

अन्तरिम सरकारको साझा सहमतिको न्यूनतम कार्यक्रम १३

☐ दृष्टिकोण

उग्रवामपन्थी चिन्तन र व्यवहार - वेदुराम भुसाल १६

☐ अवधारणा

राज्यको पुनःसंरचना र संविधानवादका केही आधुनिक.. - युवराज सङ्ग्रौला २०

☐ सरोकार

जातीय मुक्तिभन्दा वर्गीय मुक्ति जरुरी - जीवछ साह २२

मधेस आन्दोलन र हाम्रो दृष्टिकोण - जीतेन्द्रनारायण देव २३

☐ अर्थ

कस्तो हुनुपर्दछ लोकतान्त्रिक बजेट ? - डा. गोविन्दबहादुर थापा २६

☐ संस्कृति

लोकतान्त्रिक संस्कृति र मार्क्सवादी दृष्टिकोण - अमर गिरी २९

☐ चिनारी

आदर्श आमा देवकी र रम्भा - कमला पराजुली ३०

☐ मोफसल

आशा र सन्त्रासको लुकामारीमा गाउँवस्ती - रत्नप्रसाद न्यौपाने ३२

☐ अभियान

सङ्घीय लोकतान्त्रिक गणतन्त्रका लागि युवा अभियान - निरज आचार्य ३३

☐ विश्व

मार्क्सवाद : विविध प्रयोग र अभ्यास - कोमल भट्टराई ३५

गुमेको शक्ति फिर्ताको बाटोमा रसिया - राजन भट्टराई ३७

☐ कृति

गहन विचारहरूको सङ्ग्रह - कमल कोइराला ३९

फेरि नयाँ वर्षको शुभकामना

चैत महिनाको उत्तरार्द्ध लागेपछि नेपालमा नेकपा (माओवादी) सहितको अन्तरिम सरकार बन्यो। नेपालको राजनीतिक इतिहासमा यो एउटा कोशेढुङ्गा हो। नेपालका सबै राजनीतिक पार्टीहरूले शान्तिपूर्ण सामाजिक रूपान्तरणलाई अग्रगमनको मूलबाटो मान्ने निष्कर्षले नेपाल र नेपालीका आगामी दिनहरू शान्ति र विकासको राजमार्ग हुनेछन् भन्ने आशा एवम् अपेक्षा गर्न सकिन्छ। राज्य सञ्चालनमा सहभागी भएका लोकतान्त्रिक गणतन्त्रलाई नेपालको भविष्य मान्ने वर्तमान राजनीतिक शक्तिहरूले अब जनताको सर्वोच्चता, समुदायमा आधारित शासन प्रणालीको सुनिश्चितताका बारेमा सोच्न र तदनुरूप केन्द्रीय सत्ता सञ्चालन गर्नेबारेमा सोच बनाउने, छलफल गर्ने र तदनुरूपको व्यवहार गर्ने काम गर्नु जरुरी भएको छ।

यसै महिनादेखि नेपाली पात्रोको नयाँ वर्ष लागेको छ। यो २०६४ सालमा नेपाली जनताले युगहरूमा एकपल्ट मात्र हुनसक्ने संविधानसभाको निर्वाचनमा भाग लिँदैछन्। यो निर्वाचनमा भाग लिनु भनेको नेपाल, नेपाली राजनीति र नेपाली समाजलाई सामन्तवादको खिया लागेको साङ्लोलाई चुँडालेर फाल्नु हो। अर्थात्, यो चुनावको सार अर्को पाँच वर्षपछि फेरि दोहोरिँदैन। अहिलेको निर्वाचनमा चूक हुनु भनेको पुस्तौँ पुस्ताका लागि घात गर्नु हो। सामान्य संसद्को चुनावमा भएको गल्तीलाई अर्को पाँच वर्षमा सल्ट्याउन सकिन्छ। तर, संविधानसभाको निर्वाचनमा भएको चूकलाई सल्ट्याउन व्यक्तिको जीवनभरिको समय लाग्न सक्छ।

पारस्परिक अविश्वास र हिंसाबाट शान्तितर्फको रूपान्तरणसँग जोडिएको मनोसङ्घर्षको जटिल समय पछिल्तिर गइसकेको छ। बितेको ०६३ सालको जेठमा नेपाली इतिहासमा पहिलोपटक हामीले संवैधानिक राजतन्त्र परित्याग गरेर लोकतान्त्रिक गणतन्त्रतर्फ पाइलो चाल्यौँ। जनताको सार्वभौमसत्ताको प्रतिनिधित्व गर्ने संसद्ले नेपालको निरङ्कुश राजालाई अन्य नेपाली नागरिकको तहमा ल्याएर थन्क्याइदियो। र पनि, सत्ता उन्मादमा रन्थनिएका राजा ज्ञानेन्द्रले आफ्नो महत्त्वाकाङ्क्षालाई गएको फागुन महिनामा सार्वजनिक गरेर आफ्नो सत्ता आकाङ्क्षाको आयुलाई घटाउने काम गरे। त्यसै हुनाले चैत महिनाको अन्तिम सातामा नेपाल सरकारले राजाले फेरि राजनीतिक गतिविधि देखाएमा वा राजावादीहरूले संविधानसभा बिथोल्ने कुनै गतिविधि गरेमा संसद्को दुईतिहाइ बहुमतले राजालाई सदाका लागि बिदा दिने संविधान संशोधन प्रस्ताव व्यवस्थापिका संसद्समक्ष प्रस्तुत गरेको छ। नेपाली जनताको अवस्था र विश्वासको जगमा उभिएको संसद्ले ०६४ सालको पहिलो उपहारका रूपमा राजालाई हटाउन सकिने यो प्रस्ताव पारित गरेको छ। यो अहिलेसम्मको सबैभन्दा ठूलो महत्त्वको युगानुकूल पाइलो हो नेपाली संसद्ले चालेको।
र पनि, राजनीतिको अग्रगमन रोकिएको छैन, रोकिनु हुँदैन। राज्यको पुनःसंरचनाको गम्भीर सवाल हाम्रासामु उपस्थित छ। एकात्मक केन्द्रीय राज्यप्रणाली नेपाल राष्ट्रको उज्यालो भविष्य हुन सक्दैन भन्ने ठहर सबै हिसाबले प्रस्ट भइसकेको छ। मिश्रित जनजीवन, मिश्रित प्रकृति, मिश्रित संस्कृति र संस्कारहरूको देश नेपाल जातजातिका आधारमा सङ्घीय शासन प्रणालीमा जान सक्दैन। आठ हजार मिटरदेखि साठी मिटरसम्म उकाली-ओरालीलाई एक सय पचास किलोमिटरको साँघुरो दूरीमा समेट्न सक्ने नेपाल नाउँ गरेको यो मुलुकलाई हामी भिन्नभिन्न टुक्रामा विभाजित गर्न सक्दैनौँ। सबै जातजाति, धर्म र संस्कृतिको साझा आँगन नेपाल भन्ने उक्तिलाई कार्यान्वयन गर्ने गरी योजना बनाउनुको अर्को कुनै विकल्प हुन सक्दैन।

अन्तरिम सरकार, माओवादी रूपान्तरण र संविधानसभा

' रघु पन्त

१. अन्तरिम सरकारको गठन

तानातान, चर्काचर्की र बहस-विवादको लामो क्रमपछि आठ दलीय सहभागिताको अन्तरिम सरकार गठन भएको छ। महिनौँको प्रतीक्षापछि नेकपा (माओवादी) सरकारमा सामेल भएको छ। तर, अघिल्लो पालिको सात दलको सरकारमा पनि सहभागी नभएको नेपाल मजदुर किसान पार्टीले पहिलेझैँ अहिले पनि सरकारलाई बाहिरबाट सहयोग र समर्थन गर्नेछ।

सरकारमा नेपाली काङ्ग्रेसले प्रधानमन्त्रीबाहेक पाँचवटा मन्त्रालय, नेकपा (एमाले) ले पाँचवटा मन्त्रालय, नेकपा (माओवादी) ले पाँचवटा मन्त्रालय, नेपाली काङ्ग्रेस (प्रजातान्त्रिक) ले तीनवटा मन्त्रालय, जनमोर्चा नेपाल, सद्भावना पार्टी (आनन्दीदेवी) र संयुक्त वाममोर्चाले एक-एकवटा मन्त्रालय पाएका छन्।

अन्तरिम सरकार गठनको क्रममा नेपाली काङ्ग्रेस र प्रधानमन्त्री गिरिजाप्रसाद कोइरालाले देखाएको अहङ्कार र लिएको हठलाई सामान्य जनताले समेत रुचाएनन्। प्रधानमन्त्री लिइसकेपछि रक्षा, गृह र अर्थ मन्त्रालयसमेत आफ्नै पार्टीलाई चाहिने हठ प्रधानमन्त्रीबाट बारम्बार जसरी प्रकट भइरहयो, त्यसले प्रधानमन्त्री गिरिजाप्रसाद कोइरालामा संयुक्त सरकार सञ्चालन गर्ने सहकार्यको संस्कृति नरहेको पुष्टी गऱ्यो। शक्ति विकेन्द्रीकरण नगरेर आफ्नै वरिपरि केन्द्रीकरण गर्ने निरङ्कुश प्रवृत्ति पनि उहाँमा रहेको देखियो। सरकार गठनको क्रममा नेकपा (माओवादी) पनि नेपाली काङ्ग्रेस र प्रधानमन्त्री कोइरालाको हठका विरुद्ध जुध्न तयार भएन। बरु प्रधानमन्त्रीलाई खुसी पारेर आफूले चाहेका मन्त्रालयहरु लिने दाउमा नेकपा (माओवादी) र अन्य पार्टीहरू लागे। नेकपा (एमाले) ले सुरुमा अडान लियो र गिरिजाप्रसाद कोइरालाको हठलाई स्वीकारेन। तर, अन्ततः ऊ पनि आवश्यकताभन्दा लचिलो हुनपुग्यो, जसले गर्दा अन्ततः नेपाली काङ्ग्रेसले चाहेको मन्त्रालय आफैसँग राख्यो।

नेकपा (एमाले) र नेकपा (माओवादी) ले संयुक्त रूपमा सरसल्लाह गरेर नेपाली काङ्ग्रेसको हठलाई अस्वीकार गर्नुपर्दथ्यो। नेपाली काङ्ग्रेस र गिरिजाप्रसाद कोइरालाको अहङ्कारका विरुद्ध मिलेर लड्नुपर्थ्यो। तर, नेकपा (माओवादी) ले यसो गर्न चाहेन। नेपाली काङ्ग्रेसको आड लिएर नेकपा (एमाले) लाई कमजोर पार्ने र आफू बलियो हुने मृगतृष्णामा अल्झेको नेकपा (माओवादी) ले नेपाली काङ्ग्रेसको दाउलाई बुझ्न सकेन वा बुझेर पनि उसलाई नै मद्दत पुऱ्याउन चाहेको देखियो। आफ्नो एक मात्र बलियो प्रतिद्वन्द्वीका रूपमा रहेको नेकपा (एमाले) लाई कमजोर पार्न नेपाली काङ्ग्रेसले नेकपा (माओवादी) लाई उपयोग गर्न खोजेको देखिन्छ। नेपाली काङ्ग्रेसको यस्तो षड्यन्त्रमा नेकपा (माओवादी) पनि सुरुदेखि नै सामेल हुँदै आएको

छ। नेकपा (एमाले) लाई कमजोर पारी आफू पहिलो र सबैभन्दा ठूलो दलका रूपमा संविधानसभामा स्थापित हुने दाउमा नेपाली काङ्ग्रेस रहेको छ भने नेकपा (एमाले) लाई पछि पारेर दोस्रो ठूलो दल बन्न पाए हुन्थ्यो भन्ने दाउमा नेकपा (माओवादी) रहेको छ। दुवैले अन्तरिम सरकार गठनको क्रममा देखाएको प्रवृत्तिले यो कुरालाई पुष्टि पनि गर्दछ।

यो षड्यन्त्रलाई नेकपा (एमाले) ले नबुझेको होइन, बुझेको छ। दुवैथरीको यस्तो षड्यन्त्रका विरुद्ध नेकपा (एमाले) जुध्दै पनि आएको छ। तर, षड्यन्त्रको राजनीतिमा विश्वास नगर्ने पार्टी भएका कारण नेकपा (एमाले) ले जनबललाई नै निर्णायक मान्दै आएको छ। षड्यन्त्रलाई जनताको शक्ति र समर्थनको बलले हराउन सकिन्छ भन्ने कुरामा नेकपा (एमाले) विश्वास गर्दछ। नेकपा (एमाले) ले आफ्नो कारणले अन्तरिम सरकार गठनमा ढिलाइ नहोस् भन्ने चाहेकाले पनि मन्त्रालयहरूका मामलामा लचिलो भएर प्रस्तुत भएको हो। पार्टीको लचिलोपना आवश्यकताभन्दा बढी भएको आवाज पार्टी पङ्क्तिबाट व्यापक रूपमा प्रकट भएको छ र भावी दिनमा नेतृत्व यसप्रतिट सचेत र सम्वेदनशील हुनु आवश्यक छ।

कतिपय कमीकमजोरी हुँदाहुँदै पनि अन्तरिम सरकारको गठन आफैँमा एउटा महत्त्वपूर्ण उपलब्धि हो। अन्तरिम सरकार गठनले प्रतिगामीहरूको षड्यन्त्रलाई असफल पारेको छ। अन्तरिम सरकारको गठनले नेकपा (माओवादी) को रूपान्तरणको एउटा चरण पार गरेको छ। नेकपा (माओवादी) अब विद्रोही समूह नभएर सरकारमा सामेल राजनीतिक दल बनेको छ। त्यसैले नेकपा (माओवादी) स्वयम्ले पनि आफूलाई जिम्मेवार बनाउँदै आफ्ना अराजक, उच्छृङ्खल र अनुत्तरदायी गतिविधिहरूलाई तत्काल बन्द गर्नुपर्छ। सरकारमा पनि बस्ने तर नागरिकहरूको निजी जीवन र सम्पत्तिमा हस्तक्षेप गर्ने, लुटपाट गर्ने, औद्योगिक संस्थाहरूमा आतङ्क मच्चाउने, मानिसहरूलाई कुटपिट गर्ने, धम्काउने र जुत्ताको माला लगाएर घुमाउनेजस्ता अवैधानिक, अशोभनीय र उच्छृङ्खल कार्य माओवादी कार्यकर्ताहरूले अब पनि बन्द नगर्ने हो भने त्यसले सरकार सङ्कटमा पर्नेछ र आठ दलबीच मनोमालिन्य उत्पन्न गर्नेछ। माओवादीहरूका उच्छृङ्खल गतिविधिविरुद्ध आमजनता सडकमा उत्रिने अवस्था आइलाग्नेछ र राजनीतिक स्थितिमा त्यसले गतिरोध उत्पन्न गर्नेछ। त्यसैले अन्तरिम सरकारको सफलताका लागि नेकपा (माओवादी) को बोली र चाल-चलनमा शीघ्र रूपान्तरण आवश्यक बनेको छ।

२. माओवादीको रूपान्तरण

२०६३ चैत १८ गते भएको अन्तरिम सरकारको गठनले नेकपा (माओवादी) को सत्तारोहणका साथसाथै माओवादी विद्रोहको एउटा कालखण्ड पनि समाप्त पारेको छ। नौलो जनवादी क्रान्तिका लागि सशस्त्र सङ्घर्षको नाराका साथ जङ्गल पसेको नेकपा (माओवादी) अन्ततः शान्तिपूर्ण राजनीतिको मूलधारमा समाहित हुन आइपुगेको छ। सशस्त्र सङ्घर्षबाट होइन, शान्तिपूर्ण सङ्घर्षको माध्यमबाट परिवर्तन गर्नुपर्छ र बन्दुकलाई होइन, जनतालाई निर्णायक मान्नुपर्छ भन्ने नेकपा (एमाले) को राजनीतिक मान्यतालाई स्वीकार्न नेकपा (माओवादी) पनि बाध्य भएको छ।

नेकपा (माओवादी) मा क्रमशः देखापर्दै आएको रूपान्तरण र अन्तरिम सरकारका माध्यमबाट भएको सत्तारोहणलाई नेकपा (एमाले) ले आफूले लिएको राजनीतिक लाइनको विजयका रूपमा लिनुपर्छ। नेकपा (माओवादी) क्रमशः जिम्मेवार बन्दै जाने अपेक्षा गर्नुपर्छ र उसलाई जनताप्रति उत्तरदायी भएर अघि बढ्न प्रेरित गर्नुपर्छ। शान्तिपूर्ण राजनीतिमा नेकपा (माओवादी) सामेल हुँदा नेकपा (एमाले) का सामु प्रभाव विस्तारका दृष्टिकोणले केही चुनौतीहरू देखापर्न सक्छन्। तापनि, यस्तो चुनौतीलाई स्वीकार गर्न र जनताका बीचमा अझ गतिशील र विश्वसनीय भएर जान स्वयम् नेकपा (एमाले) पनि तयार हुनुपर्छ। माओवादीले नेकपा (एमाले) को भाग खोसिदेला भनेर चिन्तित हुन आवश्यक छैन। बरु, माओवादीले उत्पन्न गरेका चुनौतीहरूलाई सम्भावना र अवसरका रूपमा प्रयोग गर्ने हिम्मत नेकपा (एमाले) ले देखाउनुपर्छ। नेपाली काङ्ग्रेसले नेतृत्व गरेको दक्षिणपन्थी अवसरवाद र नेकपा (माओवादी) ले अङ्गीकार गर्दै आएको उग्रवाद पराजित भएर नेकपा (एमाले) ले लिएको शान्तिपूर्ण जनसङ्घर्षको माध्यमबाट गणतन्त्रतर्फ अघि बढ्ने राजनीतिक विचार प्रखर रूपले शक्तिशाली बन्दै गएको यस बेलामा भएको माओवादीसहितको अन्तरिम सरकारको गठनले शान्ति, लोकतन्त्र र राजनीतिक स्थिरता एवम् गतिशीलताको ढोका खोलेको छ। शान्ति, विकास र अग्रगतिका पक्षधर शक्तिहरूलाई शक्ति सञ्चय गर्दै गणतन्त्र स्थापनाका लागि एकताबद्ध भएर अघि बढ्ने अवसर उपलब्ध गराएको छ।

नेकपा (माओवादी) सहितको अन्तरिम सरकारको गठनपछि नेपालको राजनीतिक शक्ति सन्तुलनमा पनि परिवर्तन आएको छ।नेकपा (एमाले) र नेकपा (माओवादी) सहित अन्य साना वामहरूसमेत एकातिर उभिने हो भने अन्तरिम संसद्मा वामपन्थीहरू स्पष्ट बहुमतमा देखा पर्छन्। सरकारमा समेत वामपन्थीहरूले बहुमत मन्त्रालय सम्हालेका छन्। प्रधानमन्त्रीसहित आठवटा मन्त्रालय दुई काङ्ग्रेसले सम्हालेका छन् भने एउटा मन्त्रालय सद्भावना पार्टी (आनन्दीदेवी) ले चलाएको छ। बाँकी बाह्रवटा मन्त्रालय वामपन्थीहरूले सञ्चालन गरेका छन्। यो अहिलेका लागि महत्त्वपूर्ण अवस्था हो र यो अवस्थालाई कायमै राख्ने प्रयत्न नेकपा (एमाले) सहित अन्य वामपन्थीहरू अघि बढाउनुपर्छ।

वामपन्थीहरूको बर्चस्व र लोकप्रियतालाई अघि बढाउने अभियानमा नेकपा (माओवादी) का कार्यकर्ताहरूको व्यवहार र कार्यशैली एउटा गम्भीर अवरोधका रूपमा देखापरेको छ। माओवादी कार्यकर्ताहरूमा विद्यमान रहेको जनतालाई धम्काउने, त्रसित पार्ने, आक्रमण गर्ने र बलजफ्ती पैसा उठाउने बानीले उनीहरूको सकारात्मक रूपान्तरणको गतिलाई कमजोर पारेको छ। नेकपा (माओवादी) स्वयम्लाई अविश्वसनीय र सुध्रन नसक्ने शक्तिका रूपमा नकारात्मक रूपले चित्रण गर्ने मौका विरोधीहरूलाई प्राप्त भएको छ। कतिपय अन्तर्राष्ट्रिय शक्ति र संस्थाहरूलाई माओवादीमाथि बारम्बार औँला ठड्याउने मौका प्राप्त भएको छ।

नेकपा (माओवादी) का यस्ता प्रवृत्तिहरूका विरुद्ध निरन्तर संसद, सरकार र सडकमा आवाज उठाउने कार्य नेकपा (एमाले) ले गरिरहनुपर्छ। नेकपा (माओवादी) का गलत र उग्रवामपन्थी विचार र व्यवहारका विरुद्ध निरन्तर रूपले नेकपा (एमाले) ले सङ्घर्ष गर्दै आएको छ र उनीहरूका उग्रवामपन्थी र अराजक चिन्तन एवम् व्यवहारलाई क्रमशः पराजित पनि गर्दै आएको छ। नेकपा (माओवादी) का राजनीतिक, साङ्गठानिक र भौतिक आक्रमणसमेत झेल्दै विगत बाह्र वर्षमा नेकपा (एमाले) का सङ्घर्षशील कार्यकर्ताहरूले जसरी आफ्नो पार्टीको विचारलाई देशका ग्रामीण क्षेत्रहरूमा समेत निरन्तर कायमै राखे, त्यसले नेकपा (एमाले) को वैचारिक सङ्घर्ष गर्ने क्षमतालाई देखाएको छ। नेकपा (एमाले) ले आफूलाई अझ व्यापक रूपले विद्यार्थी, युवा, महिला र किसानहरूका माझमा लैजानुपर्छ र आफ्नो विचारले उनीहरूलाई प्रशिक्षित गर्नुपर्छ। त्यस्तै मजदुरहरू, सहरका विद्यार्थी, युवा एवम् बुद्धिजीवीहरूमा पनि आफूलाई निरन्तर विस्तार गर्दै लैजानु आवश्यक छ। नेकपा (माओवादी) लाई रूपान्तरित हुन बाध्य पार्ने एउटा कारण नेकपा (एमाले) को शक्ति थियो र छ भन्ने सत्यलाई हामीले साबित गरेर देखाउनुपर्छ।

'जनयुद्ध'को नारा र बन्दुकले होइन, १९ दिनको शान्तिपूर्ण जनआन्दोलनले जसरी राजालाई झुकायो, त्यसको राजनीतिक सार र महत्त्वलाई नेकपा (माओवादी) ले बुझ्न अत्यन्त आवश्यक छ। जनतामा विश्वास, जनादेशको सम्मान र जनशैलीले मात्र कुनै पनि राजनीतिक शक्तिलाई जनताको हृदयमा स्थापित गर्नसक्छ भन्ने वास्तविकतालाई नेकपा (माओवादी) ले अझै आत्मसात गर्नसकेको छैन। माओवादीले जे गर्न सकेको छैन, त्यो नेकपा (एमाले) ले गरेर देखाउनुपर्छ र अझ बढी जनताको विश्वास जित्नुपर्छ। यसले नेकपा (माओवादी) का सामु नयाँ-नयाँ चुनौतीहरू देखापर्नेछ र ती चुनौतीहरूलाई सामना गर्न उसले आफूलाई पनि रूपान्तरित गर्नैपर्ने बाध्यता आइलाग्नेछ।

नेकपा (माओवादी) बाध्यता, आवश्यकता र चौतर्फी बढ्दो दबाबले क्रमशः रूपान्तरित भइरहेको छ। यो रूपान्तरण उसका लागि अप्ठ्यारो, कष्टकर र अप्रिय छ। तर पनि, यसको विकल्प छैन। यतिबेला जति छिटो नेकपा (माओवादी) को नेतृत्व रूपान्तरित भइरहेको छ, त्यही गतिमा कार्यकर्ता पङ्क्ति रूपान्तरित हुनसकेको छैन। यसो नहुनु स्वाभाविक पनि छ। तर, नेकपा (माओवादी) को कार्यकर्ता पङ्क्तिका सामु पनि फेरिनुबाहेक अर्को विकल्प छैन। यो समयको आवश्यकता हो।

३. अन्तरिम सरकारको दायित्व

नेकपा (एमाले) र नेकपा (माओवादी) समेत सामेल यो अन्तरिम सरकारको नेतृत्व नेपाली काङ्ग्रेसका सभापति गिरिजाप्रसाद कोइरालाले गरेका छन्। यो सरकारको मुख्य दायित्व भनेको नेपालमा पहिलोपल्ट हुने संविधानसभाको निर्वाचनलाई सफलतापूर्वक सम्पन्न गराउनु हो। जनआन्दोलनको सफलतापछि गठित सात दलको सरकारले जुन गति, दूरदर्शिता र क्षमताका साथ काम गर्न सक्नुपर्थ्यो, त्यसो गर्न सकेन। नसक्नुका पछाडि विभिन्न दलबाट गएका मन्त्रीहरूका आ-आफ्नै कमजोरी रहेका थिए होलान्। तर, सरकारले छिटो-छरितो ढङ्गले प्रभावकारी रूपमा काम गर्न नसक्नुका पछाडि मुलतः प्रधानमन्त्री गिरिजाप्रसाद कोइरालाको अदूरदर्शिता, गतिहीनता र रुग्ण स्वास्थ्य नै जिम्मेवार रहेको थियो। उहाँले सिङ्गो मन्त्रिपरिषद्लाई संयोजित र एकीकृत ढङ्गले सञ्चालन गर्न सक्नुभएको थिएन।

अहिले पुनः सरकारको नेतृत्व गरिजाप्रसाद कोइरालले नै गरेका छन्। पटकपटक प्रधानमन्त्री भएर सरकार सञ्चालन गर्ने मौका पाएका तर कुनै पनि पटक सफल प्रधानमन्त्रीका रूपमा देखिन नसकेका गिरिजाप्रसाद कोइराला नै अन्तरिम सरकारको समेत प्रधानमन्त्री बन्नु नेपालका लागि फेरि एकपटक दुर्भाग्य बन्ने त होइन भन्ने आशङ्का पनि यतिबेला उत्पन्न भएको छ। तर, यो आशङ्कालाई समाप्त पार्दै देशलाई सफलतापूर्वक संविधानसभाको निर्वाचनसम्म पुऱ्याउने अवसर पनि गिरिजाप्रसाद कोइरालालाई हात लागेको छ। यदि उनले देशलाई सफलतापूर्वक संविधानसभाको निर्वाचनसम्म पुऱ्याएर नयाँ र गणतन्त्रसहितको संविधान दिने सफलता पाए भने उनका विगतका सबै असफलताहरूसमेत छोपिनेछन् र एउटा जटिल र सङ्क्रमणकालीन कालखण्डको सफल प्रधानमन्त्रीका रूपमा उनको मूल्याङ्कन हुनेछ। सकेनन् भने असफल, अदूरदर्शी र क्षमताहीन प्रधानमन्त्री र नेताका रूपमा उनलाई इतिहासले चित्रित गर्नेछ।

यतिबेला प्रधानमन्त्री गिरिजाप्रसाद कोइराला र उनको पार्टी नेपाली काङ्ग्रेसको मात्र परीक्षण भइरहेको छैन। अन्तरिम सरकारमा सामेल नेकपा (एमाले) र नेकपा (माओवादी) सहित यी पार्टीका नेताहरूको योग्यता, क्षमता र दूरदर्शिताको समेत परीक्षण भइरहेको छ। आठै दलको योग्यताको जाँच भइरहेको छ।

अन्तरिम सरकार असफल भयो भने निश्चय नै असफलता र दोषको ठूलो भारी गिरिजाप्रसाद कोइरालाले नै बोक्नुपर्छ। तर, सरकारमा सामेल अन्य दल र ती दलका शीर्षस्थ नेताहरू पनि दोषमुक्त भने हुनसक्ने छैनन्। त्यसैले अन्तरिम सरकारको सफलताका लागि प्रधानमन्त्रीलगायत आठै दलका नेताहरू गम्भीर र जिम्मेवार बन्नु आवश्यक छ। संविधानसभाको निर्वाचन भयमुक्त, शान्तिपूर्ण र सुव्यवस्थित वातावरणमा पारदर्शी ढङ्गले स्वच्छ र धाँधलीरहित रूपमा हुनुपर्छ। नेपालको संविधानसभाको निर्वाचनप्रति यतिबेला विश्व समुदायले ध्यान दिइरहेको छ र यहाँ स्वयम् संयुक्त राष्ट्रसङ्घको उपस्थिति छ। 'असामान्य परिस्थितिमा हुने चुनाव असामान्य हुन्छ' भनेर प्रधानमन्त्रीका तहबाट अभिव्यक्ति आउनु गैरजिम्मेवार कुरा हो। प्रधानमन्त्रीले त 'असामान्य परिस्थितिलाई पनि सामान्य र सहज बनाएर स्वच्छ रूपमा चुनाव गर्छौं' भन्न सक्नुपर्छ।

संविधानसभाको निर्वाचन नेपालको राजनीतिक इतिहासको एउटा महत्त्वपूर्ण घटना हुनेछ। त्यसैले संविधानसभाको निर्वाचनलाई यथार्थमा साकार पार्ने काम स्वयम्मा पारदर्शी, उत्तरदायी र सर्वस्वीकार्य पनि हुनुपर्दछ। कुनै पनि निर्वाचन आफैँमा एउटा पूर्ण लोकतान्त्रिक प्रक्रिया हो। यो प्रक्रियाका हरेक पाइलाहरू महत्त्वपूर्ण हुन्छन्। सिङ्गो प्रक्रियाको कुनै एउटा कुरा मात्र विवादित भयो भने त्यसले सम्पूर्ण परिणामलाई समेत विवादित र अस्वीकार्य तुल्याइदिन्छ। यो तथ्यलाई सरकारले बिर्सनै मिल्दैन।

संविधानसभाको निर्वाचन इतिहासले थाँती राखेर गएको एउटा महत्त्वपूर्ण कार्यभार हो, जसलाई राम्रोसँग सम्पन्न गर्नु महत्त्वपूर्ण ऐतिहासिक अभिभारालाई समेत पूरा गर्नु हो। त्यसैले यो ऐतिहासिक अभिभारा पूरा गर्न गम्भीरतापूर्वक तयारी गर्नैपर्दछ। २००७ सालदेखि देशले निरन्तर उठाउँदै आएको तर कहिल्यै कार्यान्वयन हुन नसकेको ५६ वर्ष पुरानो राजनीतिक माग हो संविधानसभा। त्यसैले वर्तमान अन्तरिम सरकारले संविधानसभाको निर्वाचन गर्ने कामलाई अत्यन्त महत्त्वका साथ ग्रहण गर्नुपर्दछ।

संविधानसभाका लागि न्यूनतम रूपमा पनि भयमुक्त भएर आफ्नो मताधिकार प्रयोग गर्ने वातावरण बन्न जरुरी हुन्छ। राजनीतिक दल र उम्मेदवारहरूले आ-आफ्ना विचार लिएर निर्वाध रूपमा जनताका माझमा जान पाउने स्थिति हुनुपर्दछ र स्वतन्त्र पर्यवेक्षकहरूले त्यसलाई स्वतन्त्रतापूर्वक अनुमगन र सुपरीवेक्षण गर्न पाउने अवस्था बन्नुपर्दछ।

यस्तो अवस्था निर्माण गर्नु वर्तमान अन्तरिम सरकारको पहिलो दायित्व हो। यो दायित्व पूरा गर्न आठ दलले पूर्ण रूपमा सघाउनुपर्दछ र दलहरूको सहयोग जुटाउने कार्यशैली स्वयम् सरकारले पनि देखाउनुपर्दछ। निर्विघ्न रूपले संविधानसभाको निर्वाचन गराउने कार्य सहज छैन। संविधानसभाको निर्वाचन हुनै नदिन परिवर्तनविरोधी शक्तिहरू लाग्नेछन् र यस्ता शक्तिहरूको षड्यन्त्रलाई सरकारले निरन्तर पराजित गर्दै अघि बढ्नुपर्नेछ। प्रधानमन्त्रीलगायत सरकारमा रहेका सबै मन्त्रीहरूले आफ्नो सम्पूर्ण ध्यानलाई संविधानसभाको निर्वाचन गर्ने काममा केन्द्रित गर्दै यथाशीघ्र संविधानसभाको निर्वाचन गराउनुपर्दछ।

४. संविधानसभा

नेपालको प्रजातान्त्रिक आन्दोलनले आरम्भकालदेखि नै उठाउँदै आएको संविधानसभाको विषयलाई नेपालका सबैजसो राजनीतिक दलहरूले आफ्नो कार्यसूची बनाउँदै आए पनि अहिलेसम्म पूरा हुनसकेको थिएन। तर, ०६२/०६३ को दोस्रो र ऐतिहासिक जनआन्दोलनले संविधानसभाको निर्वाचनलाई आफ्नो एउटा लक्ष्यका रूपमा अघि सा¥यो। फलस्वरूप संविधानसभाको निर्वाचन मूर्त रूपमा हाम्रो अगाडि देखापरेको छ।

संविधानसभाको निर्वाचन गरेर त्यसमार्फत् नयाँ संविधान र गणतन्त्रसहितको नयाँ नेपाल बनाउने दिशातिर यतिबेला नेपालीहरू लम्किरहेछन्। नेपाली जनताको गणतन्त्रको चाहना र नयाँ संविधान निर्माण गर्ने इच्छालाई पूरा हुन दिन नचाहने शक्तिहरू पनि नेपालमा छन्। ती शक्तिहरू नेपालमा संविधानसभाको निर्वाचन नै नहोस् भन्ने चाहन्छन्। त्यसैले यस्ता शक्तिहरूले जनतालाई विभिन्न विवादमा फसाउन चाहन्छन्।

राजनीतिक विषय र दलहरूलाई ओझेलमा पार्न खोज्ने र वर्गीय शोषणका विषयभन्दा जातीय, क्षेत्रीय र धार्मिक विषयहरूलाई बढ्ता महत्त्व दिन खोज्ने प्रवृत्तिले राजनीतिक स्पष्टता, वैचारिक प्रतिबद्धता र वर्गीय विषमताजस्ता प्रमुख विषयहरू ओझेलमा पारिरहेका छन्। वर्गीय शोषणको अन्त र आर्थिक-सामाजिक रूपान्तरणका विषयहरू गौण बनिरहेका छन्। जातीय र क्षेत्रीय स्वार्थका कुराहरू अघि सारेर जानी-जानी वर्गीय समस्या र तिनलाई समाधान गर्नुपर्ने प्रमुख विषयलाई पन्छाउने काम हुन थालेको छ। अबको परिवर्तनले मूल रूपमा वर्गीय असमानता, शोषण र उत्पीडनलाई समाधान गर्नुपर्छ। साथसाथै, जातीय असमानता र भेदभावलाई पनि समाप्त पार्नुपर्छ। क्षेत्रीय असमानताका कारणहरूको पनि अन्त गरिनुपर्छ। तर, सबै क्षेत्र र जातिका जनताले भोगिरहेको गरिबी, असमानता र विषमताको जडका रुपमा रहेको वर्गीय शोषणको पक्षलाई हामीले बिर्स्यौं भने आफूले हिँड्ने मूल बाटो नै बिर्सेको ठहर्नेछ। त्यसैले आर्थिक-सामाजिक रूपान्तरण, वर्गीय असमानताको अन्त, काम गरी खाने किसान-मजदुर र निम्न वर्गका जनताको हितको पक्षलाई संविधानले सुनिश्चित गर्नुपर्छ। हामी एक्काइसौं शताब्दीतिर जाँदैछौं, अठारौं शताब्दीतिरको बाइसे-चौबीसे शासनकालमा होइन र हामी नयाँ नेपाल बनाउन चाहन्छौं भन्ने कुरालाई संविधानसभाको निर्वाचनको क्रममा हामीले विर्सनुहुँदैन। □

राजाको भविष्य अन्तरिम संसद्मा निर्भर

' विष्णु रिजाल

लामो समयको बहस, छलफल र गृहकार्यपछि मुलुकमा अन्तरिम सरकार गठन भएको छ। सशस्त्र युद्ध त्यागेर शान्तिपूर्ण राजनीतिको मूलधारमा आएको नेकपा (माओवादी) सहित अन्तरिम सरकार गठन भएपछि अब सबैको ध्यान संविधानसभाको निर्वाचनतर्फ केन्द्रित भएको छ। संविधानसभा तोकिएको मितिमा हुन्छ कि हुन्न भन्ने आशंका कायम रहँदारहँदै पनि मुलुकलाई अग्रगमन र दिगो शान्तिमा पु¥याउन संविधानसभाको निर्वाचनबाहेक अर्को कुनै विकल्प छैन भन्ने कुरामा कतै दुईमत देखिँदैन। त्यसैले अब सिङ्गो मुलुक संविधानसभाको निर्वाचनका लागि अघि बढ्नुपर्छ।

काङ्ग्रेसको अर्घेल्याइँ

नेपाली काङ्ग्रेसको अहम् र हठका कारण अन्तरिम सरकार बन्न अनावश्यक रूपमा विलम्ब हुँदा मुलुकमा नकारात्मक सन्देश प्रवाहित हुनु दुर्भाग्यपूर्ण कुरा हो । बहुमतसहितको एकल सरकार गठन गर्न थालेझैँ काङ्ग्रेसले सबै मन्त्रालय आफैँले पाउनुपर्ने एकाधिकारवादी चिन्तन राखेका कारण अन्तरिम सरकार गठनमा ढिलाइ भएको कुरा जगजाहेर छ । काङ्ग्रेसले दिने र अरूले लिने रूपमा काङ्ग्रेसले जुन अलोकतान्त्रिक, सामन्ती र एकाधिकारवादी चिन्तन प्रकट गर्‍यो, त्यसबाट हाम्रो लोकतन्त्र अझै पनि लोकतान्त्रिक पद्धतिमा हिँड्न धेरै बाँकी छ भन्ने कुरा स्पष्ट पार्दछ । प्रधानमन्त्रीका साथै रक्षा, गृह र अर्थजस्ता मन्त्रालय आफैँसँग राख्ने काङ्ग्रेसको हठको भित्री कारणबाट कोही पनि अनभिज्ञ छैन । तर पनि, त्यही बहानामा संविधानसभाको निर्वाचन प्रभावित हुने खतरालाई ध्यानमा राखेर जुन सहमति बनेको छ, यसबाट अब मुलुकमा संविधानसभाको निर्वाचनका लागि न्यूनतम पूर्वाधारहरू पुरा भएका छन् भन्न सकिन्छ ।

नेपाली काङ्ग्रेस व्यक्तिवादी र सामन्ती संरचनामा जीवित पार्टी हो । सरकारको नीति, कार्यक्रम, कार्यविधि र त्यसमा पठाउने नेतृत्वका बारेमा त्यस पार्टीभित्र एक शब्द पनि छलफल नहुनु स्वाभाविक भइसकेको छ । के लोकतन्त्र भनेको यही हो ? ऊ यही प्रवृत्ति आठ दलभित्र पनि पुनरावृत्ति गराउन चाहन्छ । यसप्रति सचेत हुन जति ढिलो हुन्छ, त्यति नै मुलुकलाई घाटा हुन्छ ।

गठबन्धन संस्कृतिमा जोड

नेपालमा सहिष्णु राजनीतिको अभाव छ भन्ने कुरा विगतदेखि नै उठ्दै आएको छ । तर, सात राजनीतिक दलको एकता र सहकार्यका आधारमा ऐतिहासिक संयुक्त जनआन्दोलन सफल भएका कारण नेपालमा अहिले बिलकुल नयाँ र पृथक् परिस्थिति सिर्जना भएको छ । सरकार सञ्चालन मात्र होइन, मुलुकलाई सबै रूपमा अघि बढाउन संयुक्त सल्लाह, प्रयास र निर्णय गर्नु ऐतिहासिक जनआन्दोलनको आदेश हो । तर, नेपाली काङ्ग्रेसमा यस कुराको सर्वथा अभाव छ भन्ने कुरा उसका धेरै एकाधिकारवादी व्यवहारहरूले पुष्टि गरिसकेका छन् ।

मुलुकमा संविधानसभाको निर्वाचन गरी नयाँ संविधान निर्माण गर्ने महान् अभियानलाई निष्कर्षमा पुर्‍याउनका लागि अन्तरिम सरकार बनेको कुरा सर्वविदितै छ । यस मूल ध्येयलाई ध्यानमा राखेर सबै पार्टीको पारस्परिक सम्मान, मर्यादा, हैसियत र अस्तित्वलाई ध्यानमा राखेर राज्य सञ्चालन गरिएन भने मुलुक अघि बढ्न सक्दैन । यही आधारमा अघि बढ्नका लागि आठ राजनीतिक दलबीच अन्तरिम सरकारको नीति तथा कार्यक्रमका साथै कार्यविधि र आचारसंहित पनि निर्माण भएको छ । अहिले मुलुकमा संसदीय व्यवस्थामा जस्तो प्रधानमन्त्रीय प्रणाली नभई विशिष्ट कालखण्डको गठबन्धन सरकार भएका कारण राज्यका माथिदेखि तलसम्मका निकायमा त्यही अनुरूपको व्यवहार हुनुपर्छ भन्ने कुरा बिलकुल जायज र सान्दर्भिक छ ।

तर, प्रधानमन्त्री पद ओगटेर बसेको नेपाली काङ्ग्रेसले मुलुकमा मनपरी गरिरहेको तथ्य सबैका आँखामा बिझाइरहेको छ । खासगरी यसभन्दा अघिल्लो सरकारका पालामा नेकपा (एमाले) ले सम्हालेका मन्त्रालयमा अनावश्यक हस्तक्षेप र असहयोग गरेर काङ्ग्रेसले जुन चरित्र प्रदर्शन गर्‍यो, त्यसले लोकतन्त्रकै उपहास गरेको छ । पटकपटक नाम सिफारिस भइसक्दा पनि विश्वविद्यालयहरूमा उपकुलपति नियुक्तिको प्रक्रिया नै सुरु नगरेर प्रधानमन्त्री गिरिजाप्रसाद कोइरालाले जुन अकर्मण्यता प्रदर्शन गरे, त्यसको जति आलोचना गरे पनि कम हुन्छ । यो प्रवृत्ति अरू मन्त्रालयका हकमा पनि लागू भएको छ । अन्तरिम सरकारमा यो घातक प्रवृत्ति कुनै हालतमा दोहोरिनुहुँदैन भन्ने कुरामा सचेत हुनुपर्छ ।

असार ६ मा चुनाव हुनपर्छ

ऐतिहासिक जनआन्दोलनका बलमा वैशाख ११ गते मुलुकमा लोकतन्त्र बहाल भएपछि सबैभन्दा प्राथमिक र मुख्य नाराका रूपमा स्थापित संविधानसभाको निर्वाचन गराउनु नै अहिलेको राष्ट्रिय दायित्व हो । नेकपा (एमाले) ले निरन्तर रूपमा जेठ महिनाभित्र संविधानसभाको निर्वाचन गराउनुपर्छ भन्ने कुरामा अडान राख्दै आएको हो । महासचिव माधवकुमार नेपालले सार्वजनिक कार्यक्रमहरूमा पनि यस कुरामा निरन्तर जोड दिँदै आउनुभएको छ ।

अहिले आठ राजनीतिक दलबीच असार ६ गते निर्वाचन गर्ने सहमति कायम भएको छ । अब कुनै पनि हालतमा यसलाई पर धकेल्नुहुँदैन । कुनै पनि बाहनामा संविधानसभाको निर्वाचनलाई पर धकेल्ने काम भयो भने वर्तमान प्रधानमन्त्रीले नैतिक रूपमा सत्तामा बस्न सुहाउँदैन । किनभने, संविधानसभाको निर्वाचन तोकिएको मितिमा गर्ने सर्तमा नै उहाँ प्रधानमन्त्री बन्नुभएको हो । यस अवस्थामा असार ६ गते निर्वाचन गराउन नसक्ने हो भने उहँले नैतिकताका आधारमा राजीनामा गर्नुपर्छ भन्ने आवाज जनस्तरबाट उठिरहेको छ ।

रक्षा, गृह, अर्थजस्ता महत्त्वपूर्ण मन्त्रालय आफैँ राखेका प्रधानमन्त्रीले समयमा निर्वाचन गराउन नसक्ने कारण के हो ? खराब स्वास्थ्यस्थितिको गलत रूपमा फाइदा उठाउँदै आफूलाई चित्त नबुझ्ने कुरा उठ्नासाथ अक्सिजन लिन जाने प्रवृत्तिका कारण सबै कुरामा विलम्ब भइरहेको तथ्यप्रति कोही पनि अनभिज्ञ छैन । आठ दलबीच सहमति भइसकेपछि असार ६ गते स्वच्छ, मर्यादित, धाँधलीरहित र निष्पक्ष निर्वाचन गराउनु सरकारको दायित्व हो र सरकार प्रमुखका रूपमा गिरिजाप्रसाद कोइरालाको कार्यभार पनि त्यही हो । यसबाट कुनै पनि बहानामा भाग्ने प्रवृत्तिले मुलुकमा फेरि अनिश्चय, संशय र आशङ्का उत्पन्न हुन्छ ।

राजाको भविष्य संसद्को हातमा

संविधानसभाको निर्वाचनमा व्यवधान खडा गर्ने दरबारिया षड्यन्त्र निस्तेज पार्नका लागि राजामाथि तत्कालै कारबाहीको संवैधानिक व्यवस्था गर्न आठ राजनीतिक दल सहमत भएका छन् । राजा राख्ने वा नराख्नेबारे संविधानसभाको पहिलो बैठकको साधारण बहुमतबाट निर्णयमा पुग्ने कुरा नेपालको अन्तरिम संविधान- २०६३ मा व्यवस्था गरिएकोमा संविधानसभाको

निर्वाचनलाई नै प्रभावित गर्ने गरी दरबारिया चलखेल बढ्न थालेपछि सो कुरा ठहर भएमा वर्तमान अन्तरिम व्यवस्थापिका-संसद्बाटै राजतन्त्रलाई हटाउन संविधानमा संशोधन गर्न थालिएको छ ।

सरकारले चैत २८ गते संसद् सचिवालयमा दर्ता गरेको अन्तरिम संविधानको दोस्रो संशोधनमा सो कुरा उल्लेख गरिएको छ । यसअघि संविधानमा पहिलो संशोधन गर्दा नेकपा (एमाले) ले महाभियोग लगाएर राजालाई हटाउन सकिने प्रावधान राख्न संशोधन पेस गरेको थियो । त्यतिबेला अरू दल तयार नभएपछि स्थगित गरिएको सो प्रस्तावमा चैत १८ गते बसेको बैठकमा आठ दलका शीर्ष नेताहरू सहमत भएपछि संविधान संशोधनको सहमति बनेको थियो । अन्तरिम संसद्ले हटाउन नसक्ने गरी यसअघि राजाभन्दा पनि निरङ्कुश रूपमा प्रधानमन्त्रीलाई राखिएकोमा यसपटकको संशोधनले त्यसलाई पनि सच्याएको छ । अब संसद्को दुईतिहाइ बहुमतले प्रधानमन्त्रीका विरुद्ध अविश्वास प्रस्ताव पारित गरेर उनलाई हटाउन सक्ने बाटो खुलेको छ । संविधानको धारा १५९ मा संविधानसभाको पहिलो बैठकले राजा राख्ने वा नराख्ने विषयमा निर्णय गर्ने व्यवस्था गरिएको थियो । अहिले सोही धारामा संशोधन गरी यस्तो नयाँ प्रावधान थपिएको छ- '...राजाले संविधानसभाको निर्वाचन हुन नदिन गम्भीर व्यवधान खडा गरेको ठहर भएमा संविधानसभाको निर्वाचन हुनुभन्दा अगावै पनि व्यवस्थापिका-संसद्मा तत्काल कायम रहेका सम्पूर्ण सदस्यको कम्तीमा दुईतिहाइ बहुमतबाट राजसंस्था कायम नहुने गरी प्रस्ताव पारित गर्न सक्नेछन् ।' □

संविधान संशोधनका प्रस्तावित बुँदा

१. प्रधानमन्त्रीविरुद्ध व्यवस्थापिका-संसद्को सम्पूर्ण सदस्य सङ्ख्याको दुईतिहाइ बहुमतले अविश्वासको प्रस्ताव पारित गर्नसक्नेछ ।
२. प्रधानमन्त्रीले चाहेमा व्यवस्थापिका-संसद्मा विश्वासको मत लिन सक्नेछ ।
३. व्यवस्थापिका-संसद्का एकचौथाइ सदस्यले विशेष अधिवेशनका लागि व्यवस्थापिका-संसद्मा समावेदन गर्नसक्नेछन् ।
४. कानुनमा व्यवस्था भएबमोजिम प्रतिपक्षको व्यवस्था गरिनेछ ।
५. व्यवस्थापिका-संसद्का सदस्य नरहेका व्यक्तिलाई मन्त्री पदमा नियुक्त गर्दा प्रधानमन्त्रीले राजनीतिक सहमति लिनुपर्नेछ ।
६. राजाले संविधानसभाको निर्वाचन हुन नदिन गम्भीर व्यवधान खडा गरेको ठहर भएमा व्यवस्थापिका-संसद्को दुईतिहाइ बहुमतले राजसंस्था कायम नरहने गरी निर्णय गर्न सक्नेछ ।
७. संवैधानिक परिषद्को सिफारिसका पदमा मात्र संसदीय सुनुवाइ गरिनेछ ।
८. संविधानसभाको निर्वाचन २०६४ असार ६ गते गरिनेछ ।

अन्तरिम सरकारमा नयाँ टीम

नेकपा (एमाले) ले अन्तरिम सरकारमा नयाँ टीम पठाएको छ । यसअघि स्थायी समिति सदस्य केपी ओलीको नेतृत्वमा पठाइएको टीमलाई धन्यवाद दिँदै पार्टीले फिर्ता बोलाएको छ ।

चैत १७ गते बसेको स्थायी समितिको बैठकले सो निर्णय गरेको थियो । स्थायी समिति सदस्य सहाना प्रधानको नेतृत्वमा पठाइएको छ सदस्यीय टीममा चार मन्त्री र दुई राज्यमन्त्री हुनुहुन्छ । पार्टीले प्रधानलाई परराष्ट्र, स्थायी समिति सदस्य प्रदीप नेपाललाई शिक्षा तथा खेलकुद, केन्द्रीय कमिटी सदस्य पृथ्वीसुब्बा गुरुङलाई संस्कृति, पर्यटन तथा नागरिक उड्डयन र केन्द्रीय कमिटीका वैकल्पिक सदस्य छविलाल विश्वकर्मालाई कृषि तथा सहकारीमन्त्रीको जिम्मेवारी दिएको छ भने सांसद तथा सिराहा जिल्ला कमिटी सचिव रामचन्द्र यादवलाई सामान्य प्रशासन र केन्द्रीय अनुशासन निरीक्षण कमिटीका सदस्य मोहनसिंह राठौरलाई शिक्षा तथा खेलकुद राज्यमन्त्रीको जिम्मेवारी दिएको छ ।

सानो आकारको टीम पठाउँदा पनि पार्टीले सन्तुलन मिलाएको छ। आदिवासी जनजाति, दलित, महिला, मधेस, सुदूपश्चिमजस्ता विविधताबीच सन्तुलन मिलाउँदै नयाँ टीम पठाइएको छ ।

नेतृ प्रधानले यसअघि ०४७ सालको अन्तरिम सरकारमा उद्योग र ०५३ को संयुक्त सरकारमा महिला, बालबालिका तथा समाजकल्याण मन्त्रालयको कार्यभार सम्हालिसक्नुभएको छ भने नेता नेपालले ०५१ को एकल सरकारमा सूचना तथा सञ्चारका साथै जलस्रोत र ०५५ को चुनावी सरकारमा स्वास्थ्य एवम् जलस्रोत मन्त्रालय सम्हालिसक्नुभएको छ । बाँकी मन्त्री तथा राज्यमन्त्रीहरूले पहिलोपटक जिम्मेवारी पाउनुभएको हो । गुरुङ पार्टीले केही समयअघि गठन गरेको नेपाल लोकतान्त्रिक आदिवासी जनजाति महासङ्घका अध्यक्ष हुनुहुन्छ भने विश्वकर्मा नेपाल उत्पीडित जातीय मुक्ति समाजका पूर्वअध्यक्षका साथै अहिले पार्टीका भारत प्रवास इन्चार्ज हुनुहुन्छ । यसअघि दलितहरू राज्य र सहायकमन्त्री भए पनि मन्त्री हुने विश्वकर्मा नै पहिलो दलित नेता हुनुहुन्छ ।

सङ्क्रमणकाल र शान्तिसुरक्षाको सङ्कट

' सूर्य थापा

राजा ज्ञानेन्द्रको निरङ्कुश प्रत्यक्ष शासनको अन्त्यपश्चात् मुलुक लोकतान्त्रीकरणको प्रक्रियामा जसरी अघि बढेको छ, त्यसका सामु शान्तिसुरक्षा गम्भीर सङ्कटका रूपमा प्रकट भएको छ। लोकतान्त्रिक सरकारले यस अवधिमा व्यवस्थापन गर्न नसकेका मुख्य काम नै शान्ति सुरक्षा हो। अन्तरिम संविधान जारी भइसकेपश्चात् मधेसमा यो समस्या अझ घनिभूत सङ्कटका रूपमा देखापरेको छ। तर, सरकार त्यसको व्यवस्थापन गर्न चौतर्फी रूपमा असफल भएको छ। माओवादीसहितको अन्तरिम सरकार बनिसकेपछि शान्ति सुरक्षाको स्थितिमा जुन ढङ्गले सुधारको अपेक्षा गरिएको थियो, त्यसमा पनि आशातीत प्रगति देखिन सकेको छैन। शान्ति सुरक्षाको सङ्कटकै बहानामा संविधानसभाको चुनाव सङ्कटमय बन्न पुगेको सङ्केत देखिएको छ। असुरक्षा, अराजकता र अस्तव्यस्तताको जकडमा नागरिकको जीवनयापनसमेत निकै कष्टकर बनेको छ। सङ्क्रमणकालको सहज व्यवस्थापन गर्न आठ दललाई असफल देखाउने प्रयत्नहरू चलिरहेका छन्। यसका ज्वलन्त प्रवृत्तिहरू यस प्रकार देख्न सकिनछ :

प्रतिगामी दाउपेच

ऐतिहासिक जनआन्दोलनबाट विस्थापितप्रायः हुनपुगेको राजाको नेतृत्वको प्रतिगामी निरङ्कुशतावादी तप्का यतिखेर असुरक्षा र अराजकता सिर्जना गर्न जोडतोडका साथ षड्यन्त्रमा लागिपरेको छ। उनीहरूको प्रयत्न अन्तरिम संविधान जारी हुन नसक्ने वातावरण सिर्जना गर्ने नै थियो। त्यसका निम्ति नेपालगन्जमा पुसको पहिलो र दोस्रो साता सिर्जित एकप्रकारको साम्प्रदायिक हिंसाउन्मुख तनाव मच्चाइएको थियो। मुख्यतः नेपालको दरबार र दरबारिया षड्यन्त्रकारी तत्त्व, भारतीय हिन्दु अतिवादी समूहहरू र सीमा क्षेत्रका आपराधिक जत्थाको मिलेमतो र संयुक्त गठजोडमा 'तराईकेन्द्रित उत्पात' सिर्जना गरेर अस्तव्यस्तता सिर्जना गर्ने कोसिस भयो। सिङ्गो तराई जनतान्त्रिक मुक्ति मोर्चा (गोइत र ज्वालासिंह समूह दुवै) ले चलाएका आन्दोलन, मेठभेड र अराजनीतिक गतिविधिको पृष्ठभूमिमा दरबारिया स्वार्थले काम गरेको प्रस्ट भइसकेको छ। यद्यपि, उनीहरूले मधेसी जनताको सामाजिक न्याय र अधिकारसँग जोडिएका कैयौं महत्त्वपूर्ण माग उठाउन खोजेका थिए, जसको सम्बोधन अन्तरिम संविधानको पहिलो संशोधनबाट एकहदसम्म भइसक्दा पनि मधेसमा शान्ति सुरक्षामा कुनै उल्लेख्य सुधार देखिन सकेको छैन। आन्दोलनका मुख्य मागको सम्बोधन भइसकेपछि पनि अन्यथा क्रियाकलाप गरिरहनुले मधेस र मधेसी जनताको नाममा उल्लिखित पक्षहरूले गरिरहेका गतिविधिप्रति आशङ्का बढेको छ। रौतहटको गौर संहारको घटनाले मधेसी फोरमको आन्दोलन दुर्घटनाग्रस्त भएको छ, त्यसले शान्तिपूर्ण जनआन्दोलनको हैसियत र छवि गुमाउन पुगेकाले सङ्कट अझ बढेको छ। राजनीतिक दाउपेचका यस्ता अनेक प्रवृत्तिहरूले मुलुकको शान्तिसुरक्षाको अवस्थालाई चुनौतीपूर्ण बनाएका छन्।

२. सरकारको अलोकतान्त्रिक हठ

यतिबेला जनआन्दोलनको बलमा मुलुकमा लोकतान्त्रिक रूपान्तरणको प्रक्रिया अघि बढेको छ। तर, सरकार सञ्चालनका क्रममा लोकतान्त्रिक चरित्र र व्यवहारमा ज्यादै न्यूनता देखिन्छ। मधेसी राष्ट्रिय जनआन्दोलनका क्रममा झन्डै पाँच दर्जन नागरिकले ज्यान गुमाइसक्दा र तिनीहरूलाई राज्यले सहादतको तहमा स्वीकार गरिसक्दा कसैले जवाफदेही बहन नगर्नु र जिम्मेवारी नलिनुलाई सवेदनशील रूपमा लिन जरुरी छ। आफूलाई 'लोकतन्त्र' को मसिहा बताउँदै व्यवहारतः पूर्ववर्ती शाही सरकारकै रवैया प्रदर्शन गर्ने कतिपय मन्त्रीको व्यवहारले जनतामा आक्रोश बढेको अवस्था छ।

मधेसी राष्ट्रिय जनआन्दोलनका क्रममा भएको धनजनको क्षति र ज्यादतीको छानबिन गरी दोषीहरूउपर कारबाही गर्ने, गृहमन्त्रीले ज्यादतीको जिम्मेवारी लिने र राजीनामा गर्ने गरेको भए स्थिति सहज भइसक्थ्यो। तर, गृहमन्त्रीको राजीनामालाई सोच्नै नसकिने विषयका रूपमा प्रस्तुत गर्ने प्रधानमन्त्री गिरिजाप्रसाद कोइराला र माओवादी अध्यक्ष प्रचण्डको अभिव्यक्तिले मधेसी समुदायलाई झनै आक्रोशित तुल्याएको छ। कमसेकम अन्तरिम सरकार गठन गर्दा गृहमन्त्री कृष्णप्रसाद सिटौलालाई रक्षा वा अरू कुनै मन्त्रालयमा स्थानान्तरण गरिने जुन न्यूनतम जिम्मेवारी बहनको अपेक्षा गरिएको थियो, त्यतापट्टि पनि कोइराला-प्रचण्डको हठका कारण विचार गरेको देखिएन। यसले जतिसुकै विरोध र आक्रोश व्यक्त गरे पनि जनसमुदायका आकाङ्क्षाको कुनै सुनुवाइ नहुने कुरा प्रकट गरेको छ। लोकतन्त्रमा कसैका हठको अर्थ हुँदैन भन्ने कुरा लोकतान्त्रिक सरकारको नेतृत्वले बुझ्न नसक्दा यसको प्रत्यक्ष प्रभाव शान्ति सुरक्षामा परेको छ। गृहमन्त्रीको राजीनामालाई वार्ता प्रक्रियाको पूर्वसर्त बनाएका मधेसी र जनजातिसम्बद्ध संस्थाहरूले 'लोकतान्त्रिक शासन' मा समेत संवाद प्रक्रियामा समावेश हुने सहज वातावरण पाएका छैनन्। यस्तो जड परिस्थिति लोकतन्त्रका निम्ति शोभनीय मानिँदैन।

माओवादीको रवैया

१२ बुँदे समझदारीदेखि आठ राजनीतिक दलबीचको राजनीतिक सम्झौता, अन्तरिम संसद् र अन्तरिम सरकारमा सहभागितासम्म आइपुग्दा माओवादी विद्रोहीहरूको हैसियत बदलिएको छ। 'नेतालाई सरकार, कार्यकर्तासम्मलाई संसद् र

जनसेनालाई व्यारेक' मा सामेल गरी उनीहरूको राजनीतिक रूपान्तरण प्रक्रिया अघि बढाइएको त छ तर माओवादी रवैया हिंसाबाट पूर्णतः शान्तिपूर्ण र लोकतान्त्रिक भइसकेको छैन। स्वयम् प्रचण्डले 'जनयुद्धको रणनीति' परित्याग गरिनसकेको बताएर माओवादी विद्रोहको शान्तिपूर्ण समाधानको प्रक्रियामा आशङ्काको स्थिति सिर्जना गरिसक्नुभएको छ। चालू शान्तिप्रक्रिया- माओवादीको जनयुद्ध, माओवाद र प्रचण्डपथका साम् सिङ्गो राष्ट्रले गरेको आत्मसमर्पण कदापि होइन। बरु माओवादीको लोकतान्त्रिक रूपान्तरणका निम्ति अधिकतम प्रयत्नको कडी हो। तर, माओवादी नेता कार्यकर्ताहरूले यो प्रक्रियालाई 'सहरी विद्रोहमार्फत सत्ता कब्जा गर्ने अवसर' का रूपमा बुझ्ने, व्याख्या गर्ने र योङ कम्युनिस्ट लिगका नाममा देशव्यापी ज्यादती र चन्दा असुलीको क्रम जारी राख्ने गरेका छन्। संविधानसभाको चुनावका निम्ति भयरहित वातावरण सिर्जना गर्ने भन्दा वाईसीएलको प्रयोग गरी देशभरि 'बुथ कब्जा' गरेर चुनाव जित्न माओवादी पङ्क्ति लागिपरेको छ। उद्योगपति-व्यापारीमाथिको जनकारबाहीका घटना रोकिएका छैनन्, फलतः काठमाडौँलगायतका मुख्य सहरमा सिङ्गो उद्योग वाणिज्य समुदाय आन्दोलित भएर 'शान्ति सुरक्षाको प्रत्याभूतिको व्यवस्था मिलाउन सरकारको जोडदार ध्यानाकर्षण गराएको छ। तैपनि, परिस्थितिमा कुनै उल्लेख्य सुधार भएको अनुभूति हुँदैन।

माओवादीको रवैयाका कारण संविधानसभाको चुनावविरुद्ध रहेका तत्त्वहरूले बहानाबाजी गर्न पाइरहेका छन्। तर, केचाहिँ सत्य हो भने माओवादीको हतियारमोहमा कुनै कमी नआए पनि उनीहरूले हिंसात्मक कारबाहीमा उल्लेख्य नियन्त्रण गरेको देखिन्छ। कतिपय घटनाले वातावरण बिगारेको सन्दर्भमा माओवादी नेतृत्वले नियन्त्रण गर्न सकारात्मक भूमिका निर्वाह गरेको देखिन्छ। साथै, त्यसप्रकारका घटनालाई पार्टीको केन्द्रीय नीतिका रूपमा नलिन आग्रह गरेको पाइन्छ। जनयुद्धकालीन 'एम्बुस', 'सफाया', 'जनकारबाही', 'सुरुङमार्गको निर्माण', 'प्रत्याक्रमण' 'कब्जा' जस्ता शब्दावली माओवादीले औपचारिक रूपमा प्रयोग गर्न छाडेको छ। तर, कार्यकर्तापङ्क्ति अझै त्यसको धङ्धडीबाट मुक्त हुन नसक्दा जनसमाजमा शान्ति सुरक्षा र कानुनको शासनको अनुभूति हुन सकेको छैन। माओवादीले हिंसा र जबर्जस्तीका सम्पूर्ण रवैया रोकेर मुलुकलाई सहज र शान्तिपूर्ण प्रतिस्पर्धाको दिशामा अघि बढाउन एउटा जिम्मेवार, जवाफदेही र सम्झौता पालना गर्न इमानदार राजनीतिक शक्तिको हैसियतमा उभ्याउनैपर्छ। अन्तरिम सरकारमा मन्त्री, संसद्मा विधायक भएर तथा अस्थायी क्याम्पमा राज्यको दायित्व अन्तर्गत झन्डै ३२ हजार सैनिकलाई राखेपछि पनि जनतामाथि ज्यादती गर्न खोज्ने उसको रवैया नरोकिने हो भने देशभरि माओवादीविरुद्ध जनता स्वयम् उत्रिन बाध्य हुने निश्चित छ। मधेसी जनआन्दोलन चर्काउन माओवादीले लहानमा गरेको हत्या, नेपालगन्ज र भैरहवामा गरेको कुटपिट तथा गौरमा एउटा अराजनीतिक जत्थासँग मुठभेडको वातावरण बनाउने प्रयत्नले भोग्नुपरेका क्षतिबाट समेत माओवादी नेतृत्वले पाठ सिक्न जरुरी छ। खासगरी, जनजातिका जायज मागको सम्बोधन नगरी चितवन र दाङमा आन्दोलन गरिरहेका उनीहरूमाथि गरेको भौतिक आक्रमणका घटनाले समेत माओवादी आलोचित भएको छ। यस्ता गैरजिम्मेवार, सैन्यवादी र जनविरोधी रवैया नसच्याएसम्म माओवादी र अन्य पक्षका बीचको मुठभेडको स्थिति कायमै रहनेछ र शान्ति सुरक्षाको वातावरण बनाउन अवरोध पुगिरहनेछ।

अपहरण, लुटपाट र हत्या

अन्तरिम संविधान जारी भएलगत्तै माघ महिनायता देशमा शान्तिसुरक्षा बिथोल्ने र अन्ततः संविधानसभाको चुनाव हुन नदिने षड्यन्त्र चलिरहेको छ। यसक्रममा 'अज्ञात समूह' का नाममा धम्की, कुटपिट, लुटपाट र हत्यासमेत गर्ने क्रम चलिरहेका छन्। 'मधेसी टाइगर' र 'मधेसी कोब्रा' जस्ता तत्त्वहरूको नाममा पनि वातावरण धमिलो पार्ने कोसिस भइरहेको छ। सप्तरीका चिकित्सक र जिल्ला शिक्षा अधिकारीको अपहरणका घटनाले शान्तिसुरक्षाको पेचिलो अवस्था देखाउँछन्। आफ्ना नागरिक मात्र होइन, आफ्ना जिम्मेवार अधिकृतको समेत सुरक्षा बन्दोबस्त मिलाउन सकेको छैन। यो लज्जाको कुरा हो।

आपराधिक तत्त्वहरू समेत अपहरण र लुटपाटको माध्यमबाट ठूलो रकम फिरौती असुल गर्ने, अन्यथा हत्या गर्ने तहसम्म सक्रिय भएका छन्। सुरक्षा अङ्गहरूले आफ्नो भूमिका प्रभावकारी बनाउन सकिरहेका छैनन्। गौर घटनामा त प्रमुख जिल्ला अधिकारी स्वयम् सेनाको क्याम्पमा लुक्न गएको कारणले अपराधीहरूले पाँच किलोमिटर टाढासम्म लखेटी-लखेटी बीभत्स हत्या गर्न सकेको देखिएको छ। यसबाट सुरक्षा संयन्त्र पनि निकम्मा भएका छन् र तिनको प्रभावकारी परिचालन गर्न गृह प्रशासन कसरी असक्षम भएको छ भन्ने पनि स्पष्ट हुन्छ।

माओवादीले 'जनयुद्ध' का क्रममा अघि बढाएको हतियारको राजनीतिको दुष्परिणाम यो भएको छ कि यतिखेर थुप्रै समूहले अवैध हतियार जम्मा गरेका छन्। माओवादी छाडेर बनेको तराई जनतान्त्रिक मुक्तिमोर्चा (ज्वाला र गोइत पक्ष) ले त हतियारबन्द सङ्घर्ष गर्न गरिरहेका छन्। उनीहरूलाई हतियार चलाउने सीप तथा विस्फोटक पदार्थ र हतियारको आपूर्ति गर्ने तप्कासँग पुऱ्याएर प्रशिक्षित गरेको स्वयम् माओवादीले हो। यतिबेला उनीहरू 'स्वतन्त्र मधेस' का नाममा पृथकतावादी, विखण्डनकारी र हिंसात्मक क्रियाकलापमा सक्रिय छन्। उनीहरूले स्वतन्त्र मधेसी सेना र मधेस सरकार गठनको दाबीसमेत गरेका छन्। तर, सरकारले यस्ता पक्षलाई निशस्त्र बनाउन न प्रयत्न गरेको छ, न त संवादको प्रक्रियालाई नै सार्थक टुङ्गोमा पुऱ्याउन महत्त्व दिइरहेको छ। गृहमन्त्रालयले अवैध हतियार बुझाउन जारी गरेको सूचना र त्यसको शून्यप्रायः परिणामले पनि हतियारधारी समूहहरूले राज्यको कुनै मतलब नगरेको प्रस्ट देखाउँछ। राज्यले आफ्नो हैसियत देखाउन नसकेकै स्वाभाविक परिणति हो यो। वास्तवमा, सुरक्षा सङ्कट सरकारको मुख्य कमजोरी रहेको तथ्य उल्लिखित दृष्टान्तहरूले प्रस्ट्याउँछन्।

सुरक्षास्थितिको यो जटिल र चुनौतीपूर्ण अवस्थाको असर सङ्क्रमणकालीन राजनीतिक व्यवस्थापनमा देखिन्छ। सरकारको योजनाबद्ध पहल र सुरक्षा बन्दोबस्तको अभावमा पूर्वसहमति अनुरूप जेठ मसान्तभित्र संविधानसभाको चुनाव सम्भव नरहेको बताउन थालिएको छ। संयुक्त राष्ट्रसङ्घीय मिसन (अनमिन) ले प्रधानमन्त्रीलगायत जिम्मेवार तहमा सुरक्षा चुनौतीको यो अवस्थाबारे ध्यानाकर्षण गराइसकेको छ।

राजनीतिक नेतृत्वले सङ्क्रमणकालको अवधि सकेसम्म छोटो बनाउन ध्यान दिन जरुरी छ। अन्यथा सङ्क्रमणकाल लम्बिँदा अस्तव्यस्तता झन् बढ्ने र राजनीतिक लगाम आठ दलको हातबाट फुत्किने खतरासमेत देखिन्छ। जनतालाई न्यूनतम सुरक्षाको प्रत्याभूति, दैनिक प्रशासनको सञ्चालन र संविधानसभाको चुनाव गराउने दायित्व पूरा गर्न सरकारले योग्यता प्रदर्शन गर्नैपर्छ। अन्यथा, राजावादीहरूको षड्यन्त्रपूर्ण छटपटी, सरकारको अयोग्यता र राजनीतिक नेतृत्वको अदूरदर्शीताका कारणले सङ्क्रमणकाल लम्बिनसक्छ र संविधानसभा पर धकेलिन सक्छ। जसरी ००७ देखि ०१५ सालसम्मको घटनाक्रम अघि बढेको इतिहास देखिन्छ। त्यसप्रकारको लामो सङ्क्रमणकालपछि धकेलिनबाट मुलुकलाई जोगाउन राजनीतिक नेतृत्व र अन्तरिम सरकार प्रभावकारी ढङ्गले नीतिगत हस्तक्षेप र कार्यसम्पादनमा जुट्नु अनिवार्य छ।

सङ्क्रमणकाल लम्ब्याउन चाहने तत्त्वहरू सक्रिय छन्। यस्तो जहाँतहीँ हुन्छ, सबल राज्य संयन्त्रको प्रभावकारी भूमिकाले त्यस्ता तत्त्वहरूको चलखेल निस्तेज पारेर जनतालाई साथ लिन सम्भव हुन्छ। अन्यथा, जिम्मेवारी लिँदा बहन नगरी असक्षम ठहरिने, जनताको विश्वास गुमाउने, सङ्क्रमणकालको कुशलतापूर्वक व्यवस्था गर्न नसक्ने र लोकतन्त्रको 'खोक्रो भाषणबाजी' गरिरहने कार्यशैलीले शान्तिसुरक्षाको सङ्कट सामना गरेर मुलुकको लोकतान्त्रिक रूपान्तरणलाई गन्तव्यसम्म पुऱ्याउन सफलता मिल्नेछैन। यसमा मुख्यतः प्रधानमन्त्री, प्रचण्ड र उहाँहरूको आशीर्वादमा टिकिरहेको गृहप्रशासनको नेतृत्व जिम्मेवार हुन अत्यावश्यक छ।□□

संविधानसभा र हाम्रो दायित्व

' युवराज ज्ञवाली

१. संविधानसभा वस्तुगत परिस्थितिको माग

मुलुकको राजनीतिमा जबसम्म जनता सार्वभौम हुन सक्तैनन्, तबसम्म देशको उन्नति, प्रगति र समृद्धि सम्भव हुँदैन। जनता आफैँ आफ्नो देशको शासक बन्न सके भने मात्र जनतामा देशप्रेमको भावना, देशको विकास निर्माण र आफ्नो देश आफैँ बनाउनुपर्छ भन्ने चेतनाको पनि विकास हुन्छ। देश भनेको निश्चित भूगोलका साथै प्रमुख रूपले जनता नै हुन्। त्यसैले राजकीयसत्ता र राज्यशक्तिको स्रोत पनि जनतामै निहित हुनुपर्दछ। राज्यका प्रमुख तीनवटा अङ्ग व्यवस्थापिका, कार्यपालिका र न्यायपालिका गठनको मुख्य आधार जनता हुन् भने देशको मूल कानुन निर्माण गर्ने काम पनि जनताबाटै हुनुपर्छ भन्ने मान्यता लोकतन्त्रको एउटा महत्त्वपूर्ण पक्ष हो। नेपालको राजनीतिमा २०६३ वैशाख ११ भन्दा अघि विभिन्न राजनीतिक परिवर्तन देखापर्दै आएको भए पनि राजकीयसत्ता र राज्यशक्तिको स्रोत मूलतः राजामा निहित थियो। नेपाल अधिराज्यको संविधान-०४७ मा सार्वभौमसत्ता जनतामा निहित रहेको भनेर लेखिएको भए पनि सारमा राज्यशक्तिको स्रोत राजामै रहेको थियो। जनता वास्तविक रूपमा सार्वभौम हुन नसक्नुको कारणले गर्दा बारम्बार प्रतिगमनका खेलहरू दोहोरिँदै गए।

कुनै पनि देशको संविधान त्यो देशको मूल कानुन हो। त्यही मूल कानुनका आधारमा व्यवस्थापिका, कार्यपालिका, न्यायपालिका, विभिन्न संवैधानिक निकाय, सङ्घसंस्था, राजनीतिक पार्टीहरू र सिङ्गो मुलुक सञ्चालित हुन्छ। लोकतन्त्रमा संविधानभन्दा माथि कुनै पनि व्यक्ति, परिवार या संस्था रहन सक्तैन। त्यस्तो संविधान जनताले आफैँ निर्माण गर्ने या त्यो जनताबाट अनुमोदित हुनुपर्छ। त्यसो हुन सकेन भने संविधानको सर्वोच्चता कायम रहन सक्तैन। संसारका विभिन्न मुलुकमा विभिन्न किसिमले संविधान निर्माण गरिएका छन्, त्यसमध्ये कतिपय देशमा जनताद्वारा निर्वाचित सभाद्वारा संविधान निर्माण गरिएका छन्। यसरी हेर्दा देशको मूल कानुन अर्थात् संविधान निर्माण गर्नका लागि गठन गरिने जनप्रतिनिधिहरूको सभालाई संविधानसभा भनिन्छ। जनताका प्रतिनिधिहरूले बनाउने संविधान जनचाहनाबमोजिम बन्नसक्ने हुनाले लोकतान्त्रिक प्रणालीको यो एउटा महत्त्वपूर्ण आधार रहेको कुरा आफैँमा प्रस्ट छ। वास्तवमा भन्ने हो भने संविधानसभा संविधान निर्माण गर्ने सबभन्दा उन्नत लोकतान्त्रिक विधि हो। यो अत्यन्त राम्रो विषयवस्तु भए पनि हरेक राम्रा कुराहरू सबै परिस्थितिमा लागू नहुन पनि सक्छन्। यो दुनियाँमा गर्नुपर्ने राम्रा कामहरू अनगिन्ती छन् तर ती सबै हरेक परिस्थितिमा कार्यान्वयन नहुन सक्छन्। त्यस्तै संविधानसभा उन्नत प्रजातान्त्रिक विधि भए पनि परिस्थितिको सापेक्षतामा मात्र त्यो सफल हुन सक्छ। अप्रिल क्रान्तिपछि अहिले नेपालमा जुन किसिमको राजनीतिक परिस्थिति विकसित भएको छ, त्यसले संविधानसभाका लागि वस्तुगत आधार निर्माण गरेको छ। त्यही वस्तुगत आधारमा उभिएर संविधानसभाको निर्वाचन सम्पन्न गर्न सकिने सम्भावना देखापरेको छ। त्यही वस्तुगत परिस्थितिका कारणले गर्दा कुनै बेला संविधानसभाको नामै सुन्न नचाहने राजनीतिक पार्टीहरू अहिले त्यसको पक्षमा उभिएका छन् र यो राष्ट्रिय सहमतिको विषय बन्न पुगेको छ। यस्तो अनुकूल परिस्थितिमा पनि कतिपय पार्टी र व्यक्तिहरूले 'राजाका कारण संविधानसभा बिथोलिन सक्छ' भन्ने आशङ्का व्यक्त गरिरहेको कुराले पनि संविधानसभा कुनै एक-

दुई पार्टीको चाहनाले मात्र या उनीहरूको निर्णयले मात्र कार्यान्वयन हुन सक्ने विषय रहेनछ भन्ने कुरा प्रस्ट भएको छ। साँच्चै भन्ने हो भने नेपालका राजाले आश्विन १८ र माघ १९ का घटना नदोहोऱ्याएको भए यतिबेला पनि संविधानसभा अझै टाढाको विषय बन्न सक्ने थियो तर प्रतिक्रियावादीहरू मूलतः आफ्नै दुर्बुद्धिका कारणले समाप्त हुने भएकाले राजाको प्रतिगामी भूमिकाले पनि अहिले संविधानसभा निर्वाचन अनिवार्य र सम्भव विषयवस्तुका रूपमा विकसित हुन पुग्यो। हरेक लोकतान्त्रिक र क्रान्तिकारी नाराहरू वस्तुगत परिस्थितिको सापेक्षतामा मात्रै सफलतामा परिणत हुन सक्छन् भन्ने मार्क्सवादी मान्यता अहिलेको संविधानसभाको निर्वाचनको सन्दर्भमा पनि लागू हुन्छ। यदि उपर्युक्त मार्क्सवादी सच्चाइलाई ठीक किसिमले बुझ्न सकिएन भने हामी भावुक क्रान्तिकारी त हुन सकौंला तर सही क्रान्तिकारी हुन सक्तैनौं।

२. नेपालको संवैधानिक पृष्ठभूमि

नेपालमा सर्वप्रथम वि.सं. ००३ मा पद्मशमशेरले वैधानिक सुधार समितिको प्रस्ताव अघि सारेका थिए। ००४ सालमा वैधानिक सुधार समितिको घोषणा भयो र त्यसले नेपाल सरकार वैधानिक कानुनको मस्यौदा तयार गऱ्यो। यसरी पद्मशमशेरद्वारा उक्त कानुन जारी गरियो। त्यस्तै, ००७ सालमा राजा त्रिभुवनद्वारा दुई वर्षभित्रमा संविधानसभाको निर्वाचन गरी 'गणतान्त्रिक' संविधान निर्माण गर्ने घोषणा गर्नुका साथै नयाँ संविधान निर्माण नहुन्जेलसम्मका लागि नेपाल अन्तरिम शासन विधान-००७ जारी भयो। तत्कालीन परिस्थितिमा जहानियाँ निरङ्कुश राणा शासनको अन्त्य भई बहुदलीय प्रजातन्त्रको स्थापना भएकाले नयाँ संविधान निर्माण गर्नका लागि संविधानसभाको प्रक्रिया नै सबभन्दा उपयुक्त प्रक्रिया थियो। अहिले जसरी संविधानसभा एक किसिमको राष्ट्रिय सहमतिको विषय बनेको छ, त्यतिबेला राजा र राणाहरूसमेत संविधानसभाका लागि तयार भएको अवस्था थियो। त्यसबेला नेपाली काङ्ग्रेस र नेपाल कम्युनिस्ट पार्टी सबैले उक्त विषयलाई अघि बढाउँदै आए पनि त्यसबेला राजा अहिलेको जस्तो एक किसिमले निलम्बित अवस्थामा नभएको र राज्यशक्तिको स्रोत राजामै निहित भएकाले क्रान्ति भएको एक वर्ष बित्दा नबित्दै राजाले अधिकार आफ्नो हातमा केन्द्रित गरे। अन्तमा राजा संविधानसभाका लागि तयार भएनन् र त्यसको बदला संसद्को निर्वाचनको घोषणा गरे। पार्टीहरूले संविधानसभाको नारा उठाउँदै आएको र त्यो नारा सही हुँदाहुँदै पनि परिवर्तित परिस्थिति अनुरूप संसद्को निर्वाचनमा जानुपर्ने बाध्यता उत्पन्न भयो। यसरी संविधानसभाको नारा स्थगित हुन पुग्यो। यो भनेको तत्कालीन परिस्थितिको बाध्यता थियो। त्यसपछि त राजा महेन्द्रले आफैं नेपाल अधिराज्यको संविधान-०१५ जारी गर्न पुगे। त्यस्तै राजाले ०१७ साल पुसमा संसद्को विघटन गरी पार्टीमाथि प्रतिबन्ध लगाएर निर्दलीय निरङ्कुश व्यवस्था लागू गरे। त्यसपछि संविधानसभाको माग भन्दा विघटित संसद्को पुनःस्थापनाको माग बढी सान्दर्भिक बन्न पुग्यो। त्यसबेला पनि मोहनविक्रमद्वारा संविधानसभाको नारा अघि सारिएको भए पनि त्यो नारा निरङ्कुशताविरोधी शक्तिहरूको साझा माग बन्न सकेन। त्यसबेला कुन नारा उठाउँदा साझा सहमति कायम हुन सक्थ्यो भन्ने कुरामा ध्यान दिनुपर्ने हुन्छ।

०१९ सालमा आइपुग्दा नेपालको संविधान-०१९ राजाद्वारा घोषणा भयो। करिब २९ वर्षसम्म यही संविधान अन्तर्गत मुलुक चल्यो। ०४६ सालको जनआन्दोलनबाट पञ्चायती व्यवस्थाको अन्त्य भई बहुदलीय व्यवस्थाको स्थापना भएको अवस्थामा संविधानसभाद्वारा नयाँ संविधान निर्माण गर्न सकेको भए सबभन्दा उत्तम समाधान निस्कने थियो। तर, त्यसबेलाको आन्दोलनको महत्त्वपूर्ण एउटा शक्ति संविधानसभाको तहमा जान सक्ने कुनै सम्भावना थिएन र दबाबका लागि आन्दोलनको स्तर पनि त्यो अवस्थासम्म पुगेर राजालाई गलाउन सक्ने अवस्था थिएन। तत्कालीन स्थितिमा संविधानसभाको नारा सफल हुन नसक्ने भएको हुनाले नै संविधान सुझाव आयोगद्वारा नयाँ संविधान निर्माण भयो र त्यो राजा, काङ्ग्रेस र वामपन्थी, तीनवटा शक्तिबीचको सम्झौताको राजनीतिक दस्तावेजका रूपमा आयो। त्यसबेला पनि कतिपय समूह र व्यक्तिहरूबाट संविधानसभा र गणतन्त्रको विषय नउठाइएको होइन तर त्यो सफल भएन। परिस्थिति कतिसम्म विकसित भएको छ भन्ने कुरालाई ध्यान नदिई भावनाका आधारमा मात्र कार्यनीतिक नारा तय गरियो भने त्यो सफल हुन सक्तैन। नेपाली काङ्ग्रेस सहमत हुन सकेको भए ००७ सालमै पनि गणतन्त्र आउनसक्ने सम्भावना थियो तर आजको अवस्थामा समेत गणतन्त्रका लागि तयार नहुने काङ्ग्रेसबाट ००७ सालमै त्यसको अपेक्षा गर्नु वामपन्थीहरूको कल्पनाको कुरा मात्र थियो। वास्तवमा ०४७ को संविधानलाई संसद्बाट अनुमोदन गराउन सकेको भए त्यो एउटा अवसर थियो। तर, त्यसप्रति पनि ध्यान जान सकेन।

०४७ सालपछि मुलुकमा जुन किसिमको अनुकूल परिस्थिति उत्पन्न भएको थियो, त्यो अनुकूलतालाई सही ढङ्गले उपयोग गरेर अघि बढेको भए क्रमिक रूपमा राजतन्त्रलाई कमजोर पार्दै जान अवश्य पनि सकिन्थ्यो तर राजनीतिक पार्टीहरूमा देखापरेको विकृतिले अनुकूल स्थिति पनि प्रतिकूलतामा परिणत भयो र राजाले प्रतिगमन गर्ने मौका पाए। त्यसमा 'माओवादी' हरूको बहुदलीय व्यवस्थामाथि प्रमुख प्रहार गर्ने नीतिको कारणले पनि राजालाई नै अनुकूलता थपिदियो। यसरी राजाको प्रतिगमन, त्यसविरुद्धको संयुक्त जनआन्दोलन र 'माओवादी' को हिंसात्मक सङ्घर्षका कारणले परिस्थिति संविधानसभाको दिशामा अघि बढ्यो। यो पनि परिस्थितिमा आएको परिवर्तनको उपज थियो।

नेपालको संवैधानिक इतिहासको विकासका क्रममा ०६३ को जनक्रान्तिपछि नेपालको अन्तरिम संविधान-०६३ जारी गर्ने अवस्था आयो र मुलुक संविधानसभाको दिशातर्फ अघि बढिरहेको छ।

३. संविधानसभाको लक्ष्य

कतिपय व्यक्ति र समूहहरू संविधानसभालाई नै एक किसिमको लक्ष्यका रूपमा प्रस्तुत गर्ने गर्छन्। त्यति मात्र होइन, कोही त संविधानसभा उनीहरूको नयाँ आविष्कार नै हो कि जस्तो अभिमत पनि प्रकट गर्छन्। तर, संविधानसभा विश्वका विभिन्न देशको अनुभव र हाम्रै देशमा ००७ सालदेखि विभिन्न राजनीतिक समूहले उठाउँदै आएको विषय हो। यो विषयमा कसैलाई अगुवा र पछुवाको रूपमा हेर्नु त्यो भन्नेहरूकै अज्ञानताबाहेक केही होइन। कतिपय मुलुकको सन्दर्भमा संविधानसभा पनि एक किसिमको लक्ष्य हुन सक्ला तर आमरूपमा र हाम्रो देशको सन्दर्भमा संविधानसभा आफैँमा लक्ष्य नभएर निश्चित लक्ष्य प्राप्त गर्ने एउटा प्रक्रिया हो। यो आफैँमा साध्य होइन, साधन हो। संविधानसभालाई एक किसिमको लक्ष्यका रूपमा अपनाउँदा भयानक ठूलो अन्योल उत्पन्न हुन्छ र त्यसबाट जुन किसिमको परिणाम प्राप्त गर्नुपर्ने हो, त्यो सम्भव हुँदैन।

निश्चित लक्ष्यबिनाको संविधानसभाले मुलुकलाई अन्योलको दलदलमा फसाइदिन्छ । लक्ष्यका बारेमा प्रस्ट किटानी भएन भने जनमतसङ्ग्रह र संविधानसभाले पनि नकारात्मक परिणाम हात लाग्न सक्छ । दुनियाँमा यस्ता धेरै उदाहरणहरू छन् ।

माथि नै आएको छ, जबसम्म राज्यशक्तिको स्रोत र राजकीयसत्ता पूर्णरूपमा जनताको हातमा आउँदैन, तबसम्म राज्यसत्ताका जुनसुकै रूपमा जतिसुकै परिवर्तन गरे पनि त्यसको सारमा कुनै परिवर्तन आउँदैन । नेपालको राजनीतिमा ०६३ वैशाख ११ भन्दा अघि सारमा राज्यशक्तिको स्रोत र राजकीयसत्ता राजाको हातमा केन्द्रित रह्यो । यसलाई कायमै राखेर जतिसुकै सङ्घीय संरचनाको कुरा गरे पनि राज्यको मूल चरित्रमा परिवर्तन आउँदैन । त्यसैले संविधानसभा र राज्यको पुनःसंरचनाको विषय उठाउँदा त्यसको प्रमुख लक्ष्य राजाबिनाको लोकतन्त्र हो भन्ने कुरामा ध्यान जान सकेन या त्यसबारे अन्योल उत्पन्न भयो भने जनता वास्तविक रूपमा सार्वभौम हुन सक्तैनन् ।

०६२/०६३ को जनक्रान्तिको सबैभन्दा मुख्य माग राजाबिनाको लोकतन्त्र स्थापना गर्ने थियो । जनक्रान्तिको उक्त भावनालाई ध्यानमा राखेर राजनीतिक पार्टी, सरकार र सबै सङ्घसंस्थाहरूले सोही अनुसारको तयारी गर्नु जरुरी छ । नेपालको इतिहासमा मात्र होइन, विश्वकै इतिहासमा जनताको मतदानद्वारा राजतन्त्र हटाउन सकिने एउटा अत्यन्त महत्त्वपूर्ण अवसर नेपाली जनताका सामु देखापरेको छ । यस्तो अवस्थामा पनि संविधानसभाको लक्ष्यबारे प्रस्ट हुन सकिएन भने त्यो जनक्रान्तिकै अपमानबाहेक केही होइन । अहिलेसम्म नेपाली काङ्ग्रेस संविधानसभाका लागि त सहमत भएको छ तर ऊ गणतन्त्रका लागि सहमत भएको छैन । अब संविधानसभाको निर्वाचनमा जनताको बीचमा भोट माग्न जाँदा काङ्ग्रेसले कुन मुद्दामा मत माग्ने हो ? प्रस्ट छैन । मुद्दाहरू धेरै छन्, मुलुकको राजनीतिक, आर्थिक, सामाजिक, सांस्कृतिक र राज्यको पुनःसंरचना सम्बन्धमा गर्नुपर्ने अनेक कामहरू छन् तर यतिबेला ती सबै कुराको मियो भनेको लोकतान्त्रिक गणतन्त्र नै हो । विभिन्न कमी-कमजोरीका कारणले अहिलेसम्म थोरै देशमा मात्र संविधानसभाले सफलता पाएको छ, धेरैजसो मुलुकमा संविधानसभा असफल भएको छ । त्यसैले त्यसको विधि, प्रक्रिया र लक्ष्यबारे प्रस्टता हुनैपर्छ । हाम्रो पार्टी नेकपा (एमाले) ले यही कुरालाई ध्यानमा राखेर 'संविधानसभाको निर्वाचन गरौं, लोकतान्त्रिक गणतन्त्रको स्थापना गरौं' भन्ने मूल कार्यनीतिक नारा तय गरेको छ ।

जनक्रान्तिपछि मुलुकमा जुन किसिमको अनुकूल अवसर उत्पन्न भएको थियो, यसबेला राजतन्त्रबारे जनमतसङ्ग्रहबाट टुङ्गो लगाउन सकेको भए, संविधानसभाको सफलतामाथि आशङ्का गर्ने ठाउँ रहने थिएन तर त्यसबारे अन्य पार्टीहरू सहमत हुन नसक्दा एउटा ठूलो अवसर गुमेको छ । अब जनताका प्रतिनिधिहरूले राजाका बारेमा टुङ्गो लगाउनुपर्ने भएकाले संविधानसभामा गणतन्त्रवादीहरूलाई कसरी विजयी गराउन सकिन्छ, सोहीबमोजिमको अन्य सम्पूर्ण तयारी गर्नु जरुरी छ ।

४. संविधानसभा निर्माणको प्रक्रिया

संविधान निर्माण गर्ने अनेक किसिमका प्रक्रियाहरू छन् । कहीं संविधानसभाबाट संविधान निर्माण गरिएको छ भने कहीं संसद्बाट पनि संविधान निर्माण भएको छ । त्यस्तै संविधान आयोगद्वारा संविधान निर्माण गरेर त्यसलाई जनमतसङ्ग्रहबाट पारित गराउने कामहरू पनि भएका छन् भने कहीँ आयोग या कमिटीहरूद्वारा बनेका संविधानलाई राष्ट्राध्यक्षद्वारा जारी गरिएका छन् । वर्तमान सन्दर्भमा संविधानसभाद्वारा नयाँ संविधान निर्माणको प्रक्रियामा हाम्रो मुलुक प्रवेश गरेको छ । तर, संविधानसभाको निर्वाचन पनि कुन प्रक्रियाबाट गर्ने ? अर्को ज्यादै महत्त्वपूर्ण विषयबारे प्रस्ट हुनु जरुरी छ । यसमा पनि सबभन्दा उपयुक्त र वैज्ञानिक प्रक्रिया अपनाउन सकियो भने त्यसबाट अपेक्षित परिणाम प्राप्त हुन सक्छ । होइन भने परिणाम नकारात्मक पनि आउन सक्छ । संसारका विभिन्न मुलुकमा आफ्नै मुलुकको विशेषताका आधारमा विभिन्न किसिमका निर्वाचन विधिहरू प्रयोग गरिएका छन् । ती विभिन्न निर्वाचन विधिमध्ये बहुमतीय विधि, मिश्रित निर्वाचन विधि र समानुपातिक निर्वाचन विधि गरी मूलतः तीन किसिमका विधिहरू बढी प्रचलित छन् । उपर्युक्त प्रक्रियाका आ-आफ्नै सकारात्मक र नकारात्मक पक्षहरू छन् । तर, समग्रतामा हेर्ने हो भने समानुपातिक निर्वाचन प्रक्रिया सबभन्दा बढी लोकतान्त्रिक र वैज्ञानिक प्रक्रिया हो । बहुमतीय प्रणालीमा कुल योगमा जनताको धेरै मत खेर जाने र अन्ततः अल्पमतको प्रतिनिधित्व हुने अवस्था आउँछ भने समानुपातिकमा जनताको मत खेर जाँदैन । प्राप्त मतको कुल परिणामको अनुपातमा सबैको प्रतिनिधित्व हुन सक्छ । संविधानसभाको निर्वाचनका लागि समानुपातिक प्रणाली अति नै आवश्यक प्रणाली हो । हाम्रो पार्टी नेकपा (एमाले) ले यही कुरालाई ध्यानमा राखेर संविधानसभा पूर्ण समानुपातिक निर्वाचन प्रणालीका आधारमा हुनुपर्छ भन्ने मान्यता अघि सार्दै आएको हो । यो विषयमा नेपाली काङ्ग्रेसबाहेक अरू सबै पार्टी, सङ्घसंस्था सबैको सहमति थियो तर आठ दलको बैठकमा अन्तिम निर्णय गर्ने बेला 'माओवादी' र काङ्ग्रेसको बेग्लै सहमति भएको र अन्य विभिन्न कारणले यो विधि पारित हुन सकेन र त्यसमा हाम्रो पार्टीले फरक मत दर्ज गर्नुपर्ने अवस्था उत्पन्न भयो । आठ दलको सहमति अनुसार मिश्रित निर्वाचन प्रणालीद्वारा संविधानसभाको निर्वाचन हुने तय भएको छ । कुल संविधानसभा सदस्यमध्ये करिब ५० प्रतिशत बहुमतीय निर्वाचन प्रणालीका आधारमा र त्यस्तै करिब आधा सङ्ख्या समानुपातिक आधारमा चुनिएर जानेछन् । यसरी निर्वाचित भएर जाने कुल सदस्यमध्येबाट नै सामान्य बहुमतका आधारमा राजतन्त्रका बारेमा निर्णय गर्ने सहमति भएको छ । यसपटकको यो निर्वाचन विगतका कुनै पनि निर्वाचनहरू भन्दा ऐतिहासिक रूपले ज्यादै महत्त्व राख्ने निर्वाचन हो ।

दुई सय ३८ वर्षको नेपालको इतिहासमा नेपाली जनतालाई वास्तविक रूपमा मुलुकको मालिक बनाउने निर्वाचन हो । त्यसैले यसपटक पार्टी पङ्क्तिलाई सबभन्दा बढी क्रियाशील र एकताबद्ध पार्नु जरुरी छ । संविधानसभाको निर्वाचनपछि उक्त सभामा रहेका विभिन्न पार्टीका प्रतिनिधि र विशेषज्ञहरूसहितको एउटा मस्यौदा कमिटी निर्माण गर्नुपर्छ र त्यो कमिटीले मुलुकका विभिन्न ठाउँमा गएर व्यापक अन्तरक्रिया सञ्चालन गरेर सुझाव सङ्कलन गर्नुपर्छ । त्यस्तै कतिपय अन्तर्राष्ट्रिय क्षेत्रको अध्ययन गरेर नयाँ संविधानको मस्यौदा तयार पार्नुपर्छ । यसरी तयार पारिएको मस्यौदामाथि संविधानसभामा व्यापक छलफल चलाएर सके सर्वसम्मति, नभए दुईतिहाइ बहुमतबाट त्यसलाई पारित गर्नुपर्छ । यदि कुनै महत्त्वपूर्ण मुद्दामा सहमति कायम हुन नसके त्यसलाई जनमतसङ्ग्रहद्वारा टुङ्गो लगाउनुपर्ने हुन्छ । यसरी नयाँ संविधान निर्माण गर्न सकिन्छ । संविधान तयार पार्नका लागि एक-दुई वर्षको समयावधि लाग्न सक्छ । त्यसैले नयाँ संविधान तयार नभएसम्मका लागि संविधानसभाबाट नै सरकार निर्माण गर्ने र उक्त संविधान तयार नभएसम्मका लागि संविधानसभाबाट नै सरकार निर्माण गर्ने र उक्त

संविधानसभाले संसद्को काम पनि सम्पादन गर्नुपर्ने हुन्छ । संविधान निर्माणको उक्त प्रक्रिया पूरा भएपछि मात्र नयाँ संविधान अनुरूप नयाँ व्यवस्थापिकाको निर्वाचन हुनेछ ।

५. संविधानसभाका लागि देखापरेका चुनौतीहरू

मुलुकको राजनीतिमा यतिबेला जति धेरै उज्ज्वल सम्भावनाहरू देखापरेका छन्, चुनौतीहरू पनि त्यति नै गम्भीर प्रकृतिका छन् । उपर्युक्त दुवै पक्षलाई देख्न सकिएन र त्यसको समाधानका लागि उपयुक्त तरिका अपनाउन सकिएन भने संविधानसभा दुर्घटनामा पर्ने या त्यसबाट अपेक्षित परिणाम प्राप्त हुन नसक्ने अवस्था आउन सक्छ ।

राजा अहिले आन्दोलनबाट पराजित भएर घाइते अवस्थामा रहेको भए पनि राजाले निरन्तर आफ्नो षड्यन्त्र चलाइरहेका छन् । संविधानसभा हुन नदिन र भए पनि त्यसबाट गणतन्त्र आउन नदिनका लागि राजा र उनको पक्षका व्यक्ति र समूहहरूले अधिकतम प्रयास गर्नेछन् । त्यसका लागि उनीहरू अर्बौंको लगानी गर्न पछि पर्ने छैनन् । यो आफैँमा एउटा चुनौतीका रूपमा रहेको छ ।

संविधानसभाको सामान्य बहुमतबाट राजतन्त्रका बारेमा फैसला गर्ने सहमति आफैँमा सकारात्मक भए पनि यदि त्यही सामान्य बहुमतबाट राजा राख्ने निर्णय हुन पुग्यो भने त्यो भावी नेपालको राजनीतिका लागि दुर्भाग्यपूर्ण हुनेछ । त्यसपछि जनताको निर्णयबाट राजा रहेको भन्ने मान्यताका आधारमा देशी-विदेशी सबै दक्षिणपन्थी शक्तिहरू एकताबद्ध हुने र राजतन्त्रविरोधी आन्दोलनमा वामपन्थीहरू एक्लिन पुग्नेछन् । त्यसैले कुन किसिमले हुन्छ, यसैपटक राजतन्त्र हटाउने तहमा पुग्नु अनिवार्य छ । यो पनि एक किसिमको चुनौती नै मान्नुपर्छ ।

अहिले पनि नेपाली काङ्ग्रेस ‘सेरेमोनियल किङ्’ को पक्षमा रहेको र अरू कतिपय दक्षिणपन्थी पार्टी र समूहहरू पनि संवैधानिक राजतन्त्रका पक्षमा रहेकाले यो पनि अर्को चुनौतीको रूपमा रहेको छ ।

मुलुकमा अहिले गणतन्त्रवादीहरूको बहुमत छ तर गणतन्त्रवादीहरू विभिन्न समूहमा विभाजित भएको र अहिले गणतान्त्रिक मोर्चाका तर्फबाट चुनाव लड्ने परिस्थिति तयार भइनसकेको कारणले गणतन्त्रवादीहरूको मत विभाजित भएर त्यसले राजतन्त्रवादीहरूलाई प्रत्यक्ष लाभ हुने सम्भावना देखापरेको छ । नेकपा (माओवादी) ले बहुमतीय निर्वाचनमा निकै थोरै स्थानमा विजय प्राप्त गरे पनि धेरै ठाउँमा नेकपा (एमाले) को मत कटाउने भएकाले त्यो पनि अर्को चुनौती नै बनेको छ । यसको समाधान कसरी गर्ने, गम्भीर रूपमा सोच्नुपर्ने विषय छ ।

नेकपा (माओवादी) ले कतिपय हतियार लुकाएको आशङ्का छ । राज्यले कसैका पनि लुकाएका हतियारलाई अवैधानिक घोषणा गरेको भए पनि निर्वाचनमा कतै माओवादीले हतियारको प्रयोग गर्ने हुन् कि भन्ने आशङ्का समाजमा व्याप्त छ । यदि उनीहरूले हतियारको प्रयोग गरे भने त्यसले संविधानसभा नै दुर्घटनामा पर्नेछ ।

०६३ वैशाख ११ पछि बनेको सरकारले करिब एघार महिनाभन्दा बढी समय बितायो । यसबीचमा संविधानसभाको राम्रो तयारी गर्न सरकार असफल भयो । असार ६ गतेभित्र चुनाव नगर्ने हो भने सरकार र पार्टीहरूप्रतिको विश्वास स्वात्तै घट्न पुग्छ भने अन्तरिम काल लामो समय चलिरहँदा राजाले षड्यन्त्र गर्ने पर्याप्त मौका पाउँछन् । त्यस्तै, असार ६ गते निर्वाचन गर्नका लागि आवश्यक तयारी कार्य पूरा नहुने र त्यसको कारणले नाम मात्रको चुनाव हुने र त्यसबाट नकारात्मक परिणाम आउने स्थितिप्रति उच्च सतर्कता अपनाउनु जरुरी छ । गत सरकारको लापरबाहीको कारणले संविधानसभाका लागि जस्तो राम्रो सम्भावना र अनुकूलता थियो, त्यो अहिले गम्भीर प्रतिकूलतामा परिणत भएको छ । यसरी संविधानसभाको निर्वाचन एउटा चेपुवामा परेको छ ।

६. चुनौतीको सामना र निर्वाचनको तयारी

आठ दलको सहमतिमा निर्धारित गरिएको मितिमा निर्वाचन सम्पन्न गर्नु अनिवार्य भएकाले त्यसको तयारीका लागि युद्धस्तरमा काम अघि बढाउनु आवश्यक छ । त्यसका लागि वर्तमान अन्तरिम सरकारको सक्रियता र निर्वाचन आयोगले दैनिक कार्यतालिका बनाएर कार्य सम्पादन गर्नुपर्ने हुन्छ । गत सरकारको जस्तो ठेलागाढा तरिकाले चल्ने हो भने संविधानसभाको भजनकीर्तन गरेर मात्र निर्वाचन हुन सक्तैन । कुरा संविधानसभाको गर्ने तर काम त्यसको प्रतिकूल गर्ने हो भने संविधानसभा विफल हुन बेर लाग्दैन । चुनौतीहरू जतिसुकै गम्भीर भए पनि अरू दलका नेताहरू सबै यो मुलुक र जनताप्रति साँच्चै जिम्मेवार हुने हो र आफ्ना व्यक्तिगत महत्त्वाकाङ्क्षा र दलगत स्वार्थमा मात्र केन्द्रित नहुने हो भने अब संविधानसभाको निर्वाचन कुनै महाभारत होइन । तर, समस्या अहिले पनि कतिपय पार्टीका चिन्तन र प्रवृत्तिमै छ ।

अहिले जनताको बीचमा उठेको एउटा गम्भीर प्रश्न भनेको निर्वाचन निष्पक्ष, शान्तिपूर्ण र धाँधलीरहित तरिकाले सम्पन्न हुन्छ कि हुँदैन भन्ने नै हो । त्यसका लागि सरकार र आठ दल सबैमा गम्भीर दायित्वबोध हुनुपर्‍यो । निर्वाचन आयोगले बनाएको आचारसंहिताको इमानदारीसाथ पालना हुन्छ कि हुँदैन ? जुन पक्षबाट आचारसंहिताको उल्लङ्घन हुन्छ, त्यसलाई रोक्नका लागि निर्वाचनमा संलग्न सबै राजनीतिक दल र स्थानीय प्रशासन एकताबद्ध रूपमा अघि बढ्नुपर्छ । प्रत्येक बुथमै तत्काल उजुरी दर्ता गर्ने अस्थायी रूपमा स्थानीय न्यायिक कमिटीको व्यवस्था गर्नुपर्छ । अन्तर्राष्ट्रिय पर्यवेक्षकहरूलाई प्रत्येक बुथमा पुर्‍याउने व्यवस्था गर्नुपर्छ । अझै पनि कतिपय कानुनहरू पारित भएका छैनन्, तिनको यथाशीघ्र व्यवस्था गर्नुपर्छ । विद्यमान सुरक्षा निकायको सङ्ख्या बुथ सुरक्षाका लागि अपुग हुने भएकाले अस्थायी प्रहरी भर्ना गरेर त्यसको पूर्ति गर्न सकिन्छ । नेपाली सेना र माओवादी सेनाहरू ब्यारेक तथा क्यान्टोनमेन्टबाट बाहिर निस्कन नपाउने कडा व्यवस्था गर्न सकिएन भने त्यसले पनि जनतामा गम्भीर आशङ्का उत्पन्न गर्छ । त्यसैले सरकारले यस्ता तमाम विषयहरूमा ध्यान पुर्‍याउनु जरुरी छ ।

संविधानसभाको निर्वाचनबाट लोकतान्त्रिक गणतन्त्रको स्थापना गर्नु हाम्रो प्रमुख लक्ष्य भएकाले गणतन्त्रवादीहरूबीचको कार्यगत एकता, सहकार्य र मित्रतापूर्ण प्रतिस्पर्धाको वातावरण कसरी तयार पार्ने यसमा गम्भीरतासाथ सोच्नु र सोही अनुसारको तयारी गर्नु जरुरी छ ।

लोकतान्त्रिक गणतन्त्रको स्थापना गर्नु हाम्रो प्रमुख लक्ष्य भएकाले गणतन्त्रवादीहरूबीचको कार्यगत एकता, सहकार्य र मित्रतापूर्ण प्रतिस्पर्धाको वातावरण कसरी तयार पार्ने यसमा गम्भीरता साथ सोच्नु र सोही अनुसारको तयारी गर्नु जरुरी छ। हाम्रो पार्टीका जिल्ला कमिटीहरूले संविधानसभाको निर्वाचनसम्मका लागि प्रत्येक जिल्लामा सयौँको सङ्ख्यामा अस्थायी पूर्णकालीन कार्यकर्ताहरू तयार पार्नुपर्छ, प्रत्येक गाउँ कमिटी र वार्ड कमिटीहरूलाई क्रियाशील बनाउनुपर्छ, प्रत्येक गाविसमा पिपुल्स भोलेन्टियर्सको गठन र परिचालन गर्नुपर्छ, जनवर्गीय सङ्गठनका प्रत्येक तलका एकाइहरूलाई सक्रिय पार्नुपर्छ। नेपालको राजनीतिमा एउटा ठूलो ऐतिहासिक निर्णय गर्ने अहिलेको अवस्थामा पार्टीभित्रका स-साना अन्तरविरोधहरूलाई थाँती राख्दै पार्टीलाई एकताबद्ध रूपमा अघि बढाउनुपर्छ। पार्टी नेतृत्वले फराकिलो भावनाका साथ पार्टीलाई एकढिक्का बनाएर अघि बढाउने दृढ सङ्कल्प गर्नुपर्छ। नेकपा (एमाले) को जुन किसिमको विशाल जनाधार छ, त्यसलाई ठीक किसिमले परिचालन गर्न सक्ने हो भने भविष्य हाम्रै हातमा छ, लोकतान्त्रिक गणतन्त्रको विजय सुनिश्चित छ। *- २३ चैत २०६३*

अन्तरिम सरकारको साझा सहमतिको न्यूनतम कार्यक्रम

नेपाली जनताले हालसम्म पटकपटक गर्दै आएका ऐतिहासिक सङ्घर्ष र जनआन्दोलनको दिशानिर्देशनलाई पालना गर्दै,

विगतमा आठ राजनीतिक दलका बीचमा भएका विभिन्न सहमति, नेपाल सरकार र नेकपा (माओवादी) का बीच सम्पन्न बृहत् शान्ति सम्झौता तथा सहमतिलाई हृदयङ्गम गर्दै,

नेपालको अन्तरिम संविधान-२०६३ मा गरिएको व्यवस्था तथा आगामी जेठ महिनामा स्वतन्त्र, निष्पक्ष र भयरहित वातावरणमा संविधानसभाको निर्वाचन सम्पन्न गर्ने दायित्वप्रति दृढ रहँदै,

राष्ट्रिय एकता, क्षेत्रीय अखण्डता, स्वाधीनता, स्वाभिमान र हितको संरक्षणमा प्रतिबद्ध रहँदै, र

समावेशी बहुदलीय लोकतान्त्रिक शासन प्रणाली, सङ्घात्मक संरचना, मानव अधिकार, सामाजिक न्याय, अग्रगमन, दिगो शान्ति तथा लोकतान्त्रिक मूल्य र मान्यताहरूप्रतिको प्रतिबद्धतामा पुनः जोड दिँदै,

घोषित गन्तव्य र लक्ष्यमा पुग्न आठ राजनीतिक दलहरूका सहकार्य र एकतालाई अक्षुण्ण तुल्याउँदै अन्तरिम सरकारलाई जनताका चाहना, माग र भावना एवम् राष्ट्रिय आवश्यकता अनुरूप सहमतिका साथ प्रभावकारी रूपमा सञ्चालन गर्न यो साझा सहमतिको न्यूनतम कार्यक्रममा सहमति भई अगाडि बढ्न तत्पर भएका छौँ।

क) राष्ट्रिय हित, लोकतन्त्र र अग्रगमन

१) संविधासनभाको निर्वाचन ०६४ जेठ महिनामा स्वतन्त्र, निष्पक्ष र भयरहित वातावरणमा सम्पन्न गरी मुलुकलाई अग्रगमनको मार्गमा अग्रसर गराउनु सरकारको मुख्य दायित्व हुनेछ। निर्वाचनमा भरपर्दो र प्रभावकारी सुरक्षा व्यवस्थाको प्रबन्ध गरिनुका साथै निर्वाचन आयोगका लागि आवश्यक कानुनी र प्रशासनिक व्यवस्था तथा साधनस्रोतको प्रबन्ध मिलाइनेछ। निर्वाचनमा राष्ट्रिय तथा अन्तर्राष्ट्रिय सङ्घसंस्थाहरूबाट पर्यवेक्षण गराइनेछ।

२) नेपालको अन्तरिम संविधान-०६३ को प्रस्तावनामा उल्लिखित प्रतिस्पर्धात्मक लोकतान्त्रिक व्यवस्था, मानव अधिकार, नागरिक र मौलिक अधिकार, वाक् र प्रकाशन स्वतन्त्रता तथा कानुनी राज्यको अवधारणालाई राज्य सञ्चालनका सबै पक्षमा व्यावहारिक रूपले स्थापित गरिनेछ।

३) भ्रष्टाचार र ढिलासुस्तीको अन्त्य, पारदर्शीता र सुशासनको कार्यलाई अगाडि बढाइनेछ। यसका लागि विद्यमान संयन्त्रलाई सबल बनाउन आवश्यक हेरफेर गरी पूर्णता दिइनेछ।

४) राष्ट्रिय एकता, स्वतन्त्रता, अखण्डता र स्वाभिमानको रक्षाका लागि क्रियाशील रहँदै राष्ट्रिय हित र स्वाभिमानको संरक्षण गरिनेछ। यसका लागि आवश्यक सन्धि-सम्झौतालाई समयानुकूल बनाइनेछ। राष्ट्रिय सुरक्षा, परराष्ट्र नीति र जलस्रोतको सम्बन्धमा राष्ट्रिय सहमति निर्माण गरी राष्ट्र र जनताको सर्वोत्तम हितमा उपयोग गरिनेछ।

७) राष्ट्रिय हित, संयुक्त राष्ट्रसङ्घको बडापत्र र पञ्चशीलका सिद्धान्तमा आधारित विदेश नीति अवलम्बन गरिनेछ। नेपालमा शरणार्थी जीवन बिताइरहेका भुटानी नागरिकहरूको स्वदेश फर्किने हकलाई सुनिश्चित गर्न अन्तर्राष्ट्रिय सहयोगसमेत जुटाउन एकताबद्ध प्रयत्न गरिनेछ।

८) स्वर्गीय राजा वीरेन्द्र, रानी ऐश्वर्य र निजहरूको परिवारको सम्पत्ति नेपाल सरकारको ट्रस्ट बनाई राष्ट्रिय हितमा प्रयोग गर्ने र राजाको हैसियतले राजा ज्ञानेन्द्रलाई प्राप्त भएका सबै सम्पत्ति राष्ट्रियकरण गर्ने भनी आठ दलका बीच भएको सहमतिको कार्यान्वयन गरिनेछ।

९) आमजनतामा शान्ति सुरक्षाको पूर्ण प्रत्याभूति दिनुका साथै संविधानसभाको निर्वाचनमा अवरोध पुऱ्याउने सबै प्रकारका प्रतिगामी षड्यन्त्रहरूलाई विफल गर्न सक्रिय रूपमा कार्य गरिनेछ।

ख) लोकतन्त्र, दिगो शान्ति र शान्ति सुरक्षाको प्रत्याभूति

१) विस्तृत शान्ति सम्झौताको प्रभावकारी कार्यान्वयन गरी शान्ति प्रक्रियालाई दृढतापूर्वक व्यवस्थित रूपमा अगाडि बढाइनेछ। मुलुकमा उत्पन्न सबै द्वन्द्व र समस्याहरूलाई वार्ता र संवादका आधारमा शान्तिपूर्ण किसिमले व्यवस्थापन एवम् समाधान गरिनेछ।

२) सेना र हतियारको व्यवस्थापनका सम्बन्धमा विस्तृत शान्ति सम्झौता तथा नेपाल सरकार, नेकपा (माओवादी) र संयुक्त राष्ट्रसङ्घका बीच भएको सम्झौताका प्रावधानहरूलाई प्रभावकारी रूपमा कार्यान्वयन गरिनेछ। माओवादी सेनाका लडाकूहरू रहेका अस्थायी शिविरहरूलाई सुव्यवस्थित तुल्याइनेछ।

३) शान्ति सम्झौतामा उल्लिखित राष्ट्रिय शान्ति तथा पुनःस्थापना आयोग, उच्चस्तरीय सत्य निरूपण तथा मेलमिलाप आयोग र राज्यको पुनःसंरचनासम्बन्धी उच्चस्तरीय सुझाव आयोगको गठन गरिनेछ। द्वन्द्वका क्रममा बेपत्ता पारिएका भनिएका नागरिकहरूका सम्बन्धमा खोजी र छानबिन गरिनेछ। भएका सहमति र सम्झौताहरूको परिपालना तथा कार्यान्वयनको अनुगमनका लागि राष्ट्रिय शान्ति तथा पुनःस्थापन आयोगले गर्ने व्यवस्था मिलाइनेछ। स्थानीय स्तरमा आवश्यकता अनुसार दलहरूको सहमतिमा सर्वदलीय शान्ति समितिको गठन गरिनेछ।

४) नेपाली सेनाको लोकतान्त्रीकरणको विस्तृत कार्ययोजना तर्जुमा गर्नुका साथै उपयुक्त सङ्ख्या, संरचना र समावेशी राष्ट्रिय चरित्र निर्माण गरी मानव अधिकारको मूल्यद्वारा प्रशिक्षित गर्न कार्ययोजना बनाइनेछ ।

५) माओवादी सेनाका लडाकूहरूको शीघ्र प्रमाणीकरणका लागि पहल गरिनेछ । उनीहरूको रेखदेख, समायोजन र पुनःस्थापनाका निम्ति विशेष समिति बनाइनेछ ।

६) रायमाझी आयोगको प्रतिवेदनका सम्बन्धमा सरकारले सुरु गरेको कारबाहीलाई शीघ्र पूर्णता दिइनेछ । साथै, ओझा आयोगको प्रतिवेदनलाई अविलम्ब कार्यान्वयन गरिनेछ ।

७) शान्ति सुरक्षाको व्यवस्था सुदृढ बनाई विभिन्न अपराध र अराजकताको नियन्त्रण गरिनेछ । साथै, निरन्तरका हडताल, बन्द, घेराउ, नाकाबन्दी र अन्योलको स्थिति अन्त्य गरी देशमा अमनचैन कायम गरिनेछ र दण्डहीनतालाई समाप्त गरिनेछ ।

८) हिंसात्मक द्वन्द्वबाट प्रभावित र विस्थापितहरूको पुनःस्थापना तथा भौतिक संरचनाहरूको पुनःनिर्माणको कार्यक्रमलाई उच्च प्राथमिकताका साथ कार्यान्वयन गरिनेछ ।

९) जिल्ला, नगर र गाउँ विकास समितिहरू, तिनले सञ्चालन गर्ने विकास निर्माणका कामहरू निर्वाध सञ्चालन गर्न अन्तरिम स्थानीय निकायको व्यवस्था गरिनेछ । स्थानीय निकायहरूलाई सशक्तीकरण, उत्तरदायित्व र पारदर्शीतामा जोड दिँदै तिनलाई साधन स्रोतसम्पन्न बनाइनेछ ।

ग) तात्कालिक राहत

१) हिंसा र द्वन्द्वबाट पीडित, मारिएका व्यक्तिका परिवार, अङ्गभङ्ग भई अपाङ्ग भएका, सम्पत्ति नष्ट भएका तथा विस्थापितहरूको उद्धार, राहत, पुनःस्थापना र सहायताका लागि विशेष कोषको व्यवस्था गरिनेछ । त्यस कोषबाट पीडितहरूको राहत, क्षतिपूर्ति र औषधोपचारका लागि रकम उपलब्ध गराइनेछ । नष्ट भएका आवास तथा भौतिक संरचनाहरूको निर्माणको विशेष कार्यक्रम अगाडि बढाइनेछ । पीडित क्षेत्रका जनतालाई प्रत्यक्ष लाभ पुऱ्याउन जनसहभागितामूलक कार्यक्रम सञ्चालन गरिनेछ ।

२) जनतालाई शान्ति सुरक्षाको प्रत्याभूति दिलाउने कार्यलाई उच्च प्राथमिकता दिइनेछ । प्रशासन र सुरक्षा निकायलगायतको सबै राज्यसंयन्त्रलाई निष्पक्ष र जवाफदेही बनाउन आचारसंहिता बनाई लागू गरिनेछ । गौर हत्याकाण्डजस्ता जघन्य घटना पुनः दोहोरिन नदिन त्यस घटनाको छानबिन गरी दोषीलाई सख्त कारबाही गरिनेछ ।

३) जनताका दैनिक अत्यावश्यक वस्तु तथा सेवालाई सुलभ र सुपथ बनाउन आपूर्ति व्यवस्थालाई नियमित बनाइनेछ र मूल्यवृद्धि नियन्त्रणमा जोड दिँदै अनुगमन गरिनेछ ।

४) युवाहरू, विशेषगरी द्वन्द्व प्रभावितहरूका लागि स्वरोजगार र रोजगारका अवसरहरूको व्यवस्था गरिनेछ । यसका लागि वित्तीय संस्थाहरूबाट सुलभ रूपमा ऋण उपलब्ध गराइने व्यवस्था गरिनेछ ।

६) विद्यालय तथा अस्पताल र स्वास्थ्य केन्द्रहरूलाई हिंसामुक्त शान्तिस्थलका रूपमा कायम गरिनेछ । औद्योगिक अशान्ति, आमहडताल र बन्दको स्थिति अन्त्य गरी औद्योगिक सुरक्षा र लगानीको वातावरण तयार गरिनेछ ।

घ) परिवर्तन र सुधार

१) राजनीतिक, आर्थिक, सामाजिक रूपान्तरण, सामाजिक शोषणको अन्त्य र सामाजिक न्याय कायम गर्नुका साथै देशलाई छिटो समुन्नत एवम् समृद्ध बनाउन साझा विकासको अवधारणाको निर्माण गरिनेछ ।

२) कानुनी राज्यको सिद्धान्त अनुसारको राज्यको सञ्चालन गर्दै सुशासनको प्रत्याभूति दिने, प्रशासनिक सुधारमार्फत जनतामा शासनको पहुँच र सेवाको विस्तार गरिनेछ । निजामती सेवा एवम् सुरक्षा निकायलाई राजनीतिबाट अलग राखी पेसागत रूपमा दक्ष र प्रतिबद्ध बनाउने, दण्डहीनताको अन्त्य गर्ने र अख्तियार दुरूपयोग अनुसन्धान आयोग एवम् न्यायसम्पादनसँग सम्बन्धित निकायहरूलाई सुदृढ र प्रभावकारी बनाइनेछ ।

३) राज्यका विभिन्न अङ्ग तथा राष्ट्रिय जीवनका प्रत्येक क्षेत्रमा महिला सहभागिताको विस्तार गरिनेछ र आदिवासी/जनजाति, मधेसी, दलित, उत्पीडित, विपन्न वर्ग, अपाङ्ग तथा पिछडिएका क्षेत्रका जनताको समानुपातिक सहभागितातर्फ कार्य गरिनेछ ।

४) गरिबी निवारणका निम्ति विकासका प्रयासहरू केन्द्रित गर्दै सामाजिक न्याय, आर्थिक वृद्धि तथा न्यायोचित वितरणमा आधारित आर्थिक एवम् सामाजिक नीति र कार्यक्रम बनाइनेछ, कृषि, जलविद्युत्, पर्यटन, मानव संशाधन र भौतिक पूर्वाधारको विकासलाई उच्चतम प्राथमिकता दिइनेछ । उद्योग, बैङ्क तथा वित्तीय व्यवस्था, यातायात, सञ्चारलगायत अर्थतन्त्रका आधुनिक क्षेत्रका सुधार कार्यक्रमहरूलाई महत्त्वका साथ सञ्चालन गरिनेछ । जनतालाई सेवा प्रदान गर्नुपर्ने संस्थानहरूको व्यवस्थापनमा सुधार गरी सस्तो, सुलभ र प्रभावकारी सेवा उपलब्ध गराइनेछ ।

५) गरिबीको रेखामुनि रहेका व्यक्तिहरूको पहिचान गर्ने प्रक्रिया आरम्भ गरिनेछ । बेरोजगारहरूको लगत लिई रोजगारीका कार्यक्रमहरू सञ्चालन गरिनेछ ।

६) राष्ट्रिय हितमा औद्योगीकरण र विकासका लागि स्वदेशी तथा विदेशी लगानीलाई आकर्षित गरिनेछ एवम् विदेशी सहयोग र अनुदान प्राथमिकताका क्षेत्रमा प्रवाहित गरिनेछ ।

७) बजेट घाटालाई निश्चित सीमाभित्र राखी आर्थिक स्थिरता एवम् अनुशासन कायम गरिनेछ ।

८) ठूला ऋणीहरूले नियतवश ऋण नतिर्ने कुरालाई गम्भीर रूपमा लिई कडाइका साथ ऋण असुल गरिनेछ ।

९) प्राकृतिक प्रकोप र द्वन्द्वका कारण मर्कामा परेका साना किसान र साना घरेलु उद्यमीहरूले लिएको निश्चित सीमाको ऋण रकममा अवस्था हेरी व्याज मिनाहालगायतका राहत दिइनेछ ।

१०) वैज्ञानिक भूमिसुधार र व्यवस्थापनका लागि पूर्वाधार तयार गरिनेछ । सहकारी क्षेत्रको विकासमा जोड दिइनेछ । कृषि मजदुर, मुक्त कमैया र भूमिहीन सुकुम्वासी जनताको आर्थिक र सामाजिक उत्थानका लागि विशेष ध्यान दिइनेछ । कृषि क्षेत्रको विकासलाई उच्च प्राथमिकता दिँदै दीर्घकालीन कृषि योजनाको कार्यान्वयन गरिनेछ । भूसूचना प्रणालीका आधारमा पिछडिएका क्षेत्र र समुदायमा राज्यले बढी लगानी गर्नेछ ।

११) साक्षरता अभियान, प्राथमिक र अनौपचारिक शिक्षा, प्राथमिक र आधारभूत स्वास्थ्य, खानेपानी, सरसफाइ तथा ग्रामीण पूर्वाधार निर्माणका कार्यक्रमको सरकारी बजेट तथा संलग्नता वृद्धि गरिनेछ । जनसामान्यको पहुँचमा रहने गुणस्तरीय रोजगारमूलक, व्यावसायिक र प्राविधिक शिक्षामा विशेष जोड दिइनेछ । आमजनताका लागि स्वास्थ्यसेवालाई सुलभ र सहज बनाउन ग्रामीण स्वास्थ्यमा लगानी वृद्धि गर्दै सामुदायिक स्वास्थ्य नीति अवलम्बन गरिनेछ ।

१२) पिछडिएका वर्ग, समुदाय र क्षेत्रका जनताको विकासका लागि सामाजिक सुरक्षालगायतका विशेष कार्यक्रमलाई कार्यान्वयन गरी समानुपातिक विकासको अवधारणा अनुरूप दुर्गम पिछडिएका क्षेत्रको विकासका लागि ठोस कार्यक्रम लागू गर्नुका साथै कर्णाली क्षेत्रको विकासका लागि विशेष कार्यक्रम र संयन्त्र निर्माण गरिनेछ ।

१३) दलितविरुद्धको सामाजिक भेदभाव र छुवाछूतलाई दण्डहीनता र अपराधको रूपमा लिँदै कडा कारबाहीको व्यवस्था गरिनेछ ।

१४) महिलाविरुद्धका सबै विभेदहरूलाई समाप्त गर्दै बलात्कार, घरेलु हिंसा र बेचबिखनजस्ता अपराधमा कडा कारबाहीको व्यवस्था गरिनेछ । महिला विकास, समानता र अवसर सिर्जनाका लागि विशेष कार्यक्रमको निर्माण गरी कार्यान्वयन गरिनेछ ।

१५) श्रमिकहरूको पेसागत हक र सुरक्षाको प्रत्याभूति तथा उद्योग-व्यवसायको उत्पादकत्व वृद्धि गर्न श्रम कानुनमा आवश्यक सुधार गरी कार्यान्वयन पक्षलाई सबल तुल्याइनेछ।

१६) धर्म, भाषा र संस्कृतिको क्षेत्रमा रहेका सबै प्रकारका भेदभावहरूलाई पूर्णरूपमा समाप्त गरिनेछ। सबै जाति र जनजातिका भाषा तथा संस्कृतिको संरक्षण, सम्बर्द्धन एवम् विकासका लागि विशेष व्यवस्था गरिनेछ।

१७) प्रवासी नेपालीहरूको हकहितको राज्यद्वारा संरक्षण गर्ने व्यवस्था गर्नुका साथै उनीहरूको सीप र पुँजी स्वदेशमा लगानी गर्न प्रोत्साहित गरिनेछ।

१८) चालू विकास-निर्माण परियोजना तथा कार्यक्रमहरूलाई आवश्यकता अनुसार समीक्षा र परिमार्जनका साथ कार्यान्वयन गरिनेछ।

अन्तरिम सरकार सञ्चालनको सामान्य विधि र मान्यता

आठ दलहरूका बीच विभिन्न चरणमा भएका सहमति र सम्झौतामा सहकार्यका आधारमा अगाडि बढ्ने प्रतिबद्धता गरिएको छ। सोही अनुरूप अन्तरिम सरकारको सञ्चालन सहमतिका आधारमा हुने कुरा नेपालको अन्तरिम संविधान-०६३ मा समेत उल्लेख छ। यही सहमति अनुरूप अन्तरिम सरकारको सञ्चालन निम्नलिखित विधि र मान्यताका आधारमा गरिनेछ :

१) अन्तरिम सरकारको सञ्चालन संयुक्त सरकार तथा लोकतान्त्रिक मान्यताका आधारमा हुनेछ। विभिन्न राजनीतिक नियुक्तिहरू सहमतिका आधारमा हुनेछन्। अन्तरिम सरकार सहमति र सहकार्यको मान्यता तथा साझा सहमतिको कार्यक्रमका आधारमा सञ्चालन गरिनेछ। निर्धारित आचारसंहितालाई मन्त्रिपरिषद्का सबै सदस्यहरूले कडाइका साथ पालना गर्नेछन्।

२) सरकार अन्तरिम व्यवस्थापिका तथा नेपाली जनताप्रति पूर्णरूपमा उत्तरदायी भई काम गर्नेछ।

३) राष्ट्रिय महत्त्वका विषयमा मन्त्रिपरिषद्को निर्णय तथा अन्तरिम व्यवस्थापिकाको छलफलको प्रक्रिया अनिवार्य रूपमा अवलम्बन गरिनेछ।

४) आठ दलको संयुक्त समन्वय समितिमा कायम भएको सहमतिलाई कार्यान्वयन गरिनेछ।

५) मन्त्रीहरू आ-आफ्ना मन्त्रालयका कामका लागि व्यक्तिगत रूपमा र सामूहिक रूपमा व्यवस्थापिका-संसद्प्रति उत्तरदायी हुनेछन्। मन्त्रिपरिषद्को निर्णयका लागि सामूहिक जिम्मेवारीको सिद्धान्त लागू हुनेछ। मानव अधिकार र जनताका मौलिक अधिकारहरूको रक्षार्थ सदासर्वदा सचेत र सक्रिय रहनेछन्।

६) भ्रष्टाचार, अनियमिततताजस्ता गलत काम भएमा सम्बन्धित मन्त्री तत्काल पदमुक्त हुनेछ। त्यस्तो व्यक्तिलाई जोगाउन पक्षपोषण गर्ने काम कसैले पनि गर्ने छैन।

७) मन्त्रालयको कामका बारेमा जनताले गरेका सार्वजनिक गुनासाका बारेमा सम्बन्धित मन्त्रालयले विषय हेरी अविलम्ब सार्वजनिक रूपमै स्पष्ट गर्नेछ।

८) कुनै पनि मन्त्रीले मन्त्रालय र अन्तर्गतको साधन, स्रोत र शक्तिलाई अख्तियारको दायराभन्दा बाहिर गएर प्रयोग गर्न पाउने छैन र मातहतका निकायहरूमा पक्षपात, पूर्णरूपमा कार्यकर्ता भर्ती गर्ने र शक्तिको दुरूपयोग गर्ने छैन। पक्षपात, नातावाद, कृपावाद र चाकडीको प्रवृत्तिलाई कडाइका साथ निरुत्साहित गरिनेछ।

९) मन्त्रीहरूले पदभार ग्रहण गरेको तथा पदमुक्त भएको एक सातामा आफ्नो सम्पत्ति विवरण सार्वजनिक गर्नेछन्।

१०) मन्त्रिपरिषद्का सदस्यहरूका बीच कम्तीमा साताको एकपटक राष्ट्रिय सवाललगायतका महत्त्वपूर्ण विषयमा अनौपचारिक छलफल र कामको समीक्षा हुनेछ।

११) मन्त्रिपरिषद्का सदस्यहरूले सार्वजनिक समारोह, भ्रमण, भेटघाटमा सामेल हुँदा ती कार्यक्रमको स्वरूप हेरी विदेशीहरूसँग सम्बद्ध भए परराष्ट्र मन्त्रालय र स्वदेशीहरूसँग भए गृह वा सम्बन्धित मन्त्रालयसँग समन्वय गर्नेछन्।

अन्तरिम सरकारका मन्त्रीहरूले पालना गर्नुपर्ने आचारसंहिता

नेपालको अन्तरिम संविधान-०६३ तथा विस्तृत शान्ति सम्झौतालगायत आठ राजनीतिक दलहरूका बीच भएका विभिन्न सहमति र सम्झौता अनुरूप मुलुकलाई लोकतन्त्र, दिगो शान्ति, स्थिरता र अग्रगमनको मार्गमा डोऱ्याउँदै जनताको भावना एवम् देशको आवश्यकता अनुरूप काम गर्न अन्तरिम सरकारका मन्त्रीहरूले निम्नलिखित आचारसंहिताको पूर्णरूपमा पालना गर्नेछन् :

१) लोकतन्त्रको सर्वोपरी आदर्श, संविधान र कानुनद्वारा निर्दिष्ट मापदण्ड एवम् मान्यता अनुरुप मन्त्रिपरिषद्को सामूहिक उत्तरदायित्व र व्यक्तिगत जिम्मेवारीको सिद्धान्तलाई सदैव परिपालना गर्ने।

२) सरकारको चरित्र अन्तरिम तथा सर्वदलीय भएको कुरालाई आत्मसात गरी राष्ट्र र जनताप्रति पूर्णरूपमा उत्तरदायी रहनुका साथै कुनै प्रलोभन एवम् दबाबमा नपरी स्वच्छ आचरण एवम् उच्च नैतिकता कायम गर्दै आफ्नो जिम्मेवारी इमानदारीका साथ पूरा गर्ने।

३) राष्ट्र र जनताको सर्वोपरी हितलाई ध्यानमा राखी आठ दलद्वारा अनुमोदित साझा सहमतिको न्यूनतम कार्यक्रमप्रति पूर्ण प्रतिबद्ध हुँदै त्यसको कार्यान्वयनका लागि निष्पक्ष र सक्रियतापूर्वक कार्य गर्ने।

४) पदमा बहाली हुँदा र पदमुक्त हुँदा आफ्नो सबै सम्पत्ति विवरण सार्वजनिक गर्ने।

५) प्रधानमन्त्रीले मन्त्रीहरूलाई सरकार सञ्चालन तथा साझा सहमतिको न्यूनतम कार्यक्रमको कार्यान्वयनका सम्बन्धमा आवश्यक निर्देशन दिने तथा मन्त्रीहरूले उक्त कार्यका लागि प्रधानमन्त्रीलाई पूर्णरूपमा सहयोग गर्ने।

६) मन्त्रीहरूले आफ्नो कर्तव्यको निर्वाह निर्धारित विधि र पद्धति अनुरूप सम्पादन गर्ने।

७) आठ दलको संयुक्त समन्वय समितिका सुझावहरूलाई सकारात्मक रूपमा ग्रहण गर्ने।

८) प्रचलित कानुनविपरीत पद र अख्तियारको कुनै पनि किसिमले दुरूपयोग नहोस् भन्नेतर्फ सचेत रहँदै अनियमित तथा भ्रष्टाचारजन्य कार्यबाट पूर्णरूपमा मुक्त रहने। पदको उच्चतम गरिमालाई कायम राख्दै आफ्नो पक्ष, आफन्त वा परिवारका सदस्यहरूका लागि कुनै किसिमको अनुचित र गैरकानुनी सुविधा उपलब्ध नगराउने।

९) मानव अधिकार, प्रजातान्त्रिक मूल्य र मान्यता, सामाजिक मर्यादा तथा पदीय प्रतिष्ठा अनुकूल काम गर्दै सोही अनुरूप आचरण गर्ने।

१०) पदीय गोपनीयता कायम गर्दै शिष्टाचार र अनुशासनको पूर्णरूपमा पालना गर्ने। मुलुक र जनताको हितविपरीतका कुनै पनि क्रियाकलापबाट अलग रहने तथा पदीय मर्यादा, प्रतिष्ठा र जिम्मेवारीमा आँच पुग्न जाने गरी कसैसँग सम्बन्ध नराख्ने।

११) पदीय जिम्मेवारी निर्वाह गर्दा व्यक्तिगत स्वार्थबाट प्रभावित नभई सार्वजनिक हितको पक्षपोषण गर्ने तथा कुनै प्रकारको आयआर्जन गर्ने अन्य पदमा नरहने।

१२) कसैबाट पनि महँगा उपहार र आर्थिक लाभ नलिने तथा स्वदेश वा विदेशमा भएका औपचारिक भ्रमण, समारोह वा अन्य बैठकहरूमा प्राप्त भएका प्रयोग भइजाने बाहेकका उपहार सरकारलाई बुझाउने।

१३) मितव्ययिताको सिद्धान्त अपनाउने।

१४) अनावश्यक र औचित्यहीन महँगा भ्रमण कार्यक्रममा संलग्न नहुने।

१५) मन्त्रिपरिषद्भित्र मतमतान्तर भएका विषयहरूमा सार्वजनिक रूपमा विवाद नगर्ने । यस्ता समस्या वा विवादको निराकरण सर्वप्रथम सरकार सञ्चालनका स्थापित विधि र प्रक्रिया अनुसार गर्ने । विवाद समाधानका लागि आवश्यक भएमा संयुक्त समन्वय समितिको सहयोग लिने ।

१६) सार्वजनिक सञ्चारका माध्यमहरूलाई निष्पक्ष राखी सबैका विचार र समाचारलाई समान र समुचित किसिमले प्रसार गर्ने व्यवस्था गरिनेछ ।

१७) संविधानसभाको निर्वाचनलाई स्वतन्त्र, निष्पक्ष र शान्तिपूर्ण वातावरणमा सम्पन्न गर्ने काममा प्रतिकूल प्रभाव पार्ने गरी राज्यको कुनै पनि संयन्त्र, साधन र स्रोतको दुरूपयोग गरिने छैन ।

१८) संयुक्त समन्वय समितिको सुझाव ध्यानमा राख्दै पदीय हैसियतबाट गरिने कुनै पनि मनोनयन र नियुक्ति आग्रह वा पूर्वाग्रहबाट मुक्त रही सार्वजनिक हित अनुरूप निष्पक्ष रूपमा गर्ने । जाति, सम्प्रदाय, धर्म, लिङ्ग, क्षेत्र र राजनीतिक विचारधाराका आधारमा विभेद नहोस् भन्ने कुरामा ध्यान दिने ।

१९) सम्बन्धित राजनीतिक दलबाट फिर्ता बोलाइएको अवस्थामा पदबाट राजीनामा गर्ने ।

संयुक्त समन्वय समिति

अन्तरिम सरकारलाई सुचारु रूपले अगाडि बढाउने काममा सहयोग पुऱ्याउन नेपाली काङ्ग्रेस, नेपाल कम्युनिस्ट पार्टी (एमाले), नेपाल कम्युनिस्ट पार्टी (माओवादी), नेपाली काङ्ग्रेस (प्रजातान्त्रिक), जनमोर्चा नेपाल, नेपाल सद्भावना पार्टी (आनन्दीदेवी), नेपाल मजदुर किसान पार्टी, संयुक्त वाममोर्चा, नेपाल निम्नलिखित स्वरूप, उद्देश्य र कार्यक्षेत्र भएको उच्चस्तरीय संयुक्त समन्वय समिति गठन गर्न सहमत भएका छौं ।

गठन र स्वरूप

१) आठ राजनीतिक दलका शीर्ष नेताहरूको बैठकबाट संयुक्त समन्वय समितिको गठन भएको छ । यसलाई संक्षेपमा नेपालीमा समन्वय समिति र अङ्ग्रेजीमा यूसीसी भनिनेछ ।

२) समन्वय समितिमा आठ पार्टीको सहकार्यमा संलग्न राजनीतिक दलले तोकेका प्रतिनिधिहरू रहनेछन् ।

३) समन्वय समितिको कार्यसम्पादनका लागि एक सचिवालय रहनेछ ।

उद्देश्य

१) साझा सहमतिको न्यूनतम कार्यक्रम समन्वयात्मक रूपमा कार्यान्वयन गर्न अन्तरिम सरकारलाई टेवा पुऱ्याउने ।

२) आठ राजनीतिक दलका बीचको समझदारी र विश्वासलाई दिगो बनाउँदै सरकार सञ्चालनको मार्गमा उत्पन्न हुने कुनै पनि समस्या वा अवरोधलाई हटाउन भूमिका खेल्ने तथा अन्तरिम सरकारलाई सफल तुल्याउन योगदान दिने ।

३) आठ दलका बीच भएका सहमतिको कार्यान्वयन तथा राष्ट्रिय समस्याहरूको समाधानका लागि मुलुकका राजनीतिक दलहरूबीचको सहकार्यको संस्कृतिलाई अगाडि बढाउने ।

४) साझा सहमतिको न्यूनतम कार्यक्रमको कार्यान्वयनको अनुगमन गर्ने र सो सम्बन्धमा आवश्यकता अनुसार सरकारलाई सुझाव दिने ।

५) सरकारलाई भ्रष्टाचारमुक्त मार्गमा दृढतापूर्वक अग्रसर भइरहन सहयोग पुऱ्याउने ।

६) सरकारलाई सबै निकायहरूले साझा सहमतिको न्यूनतम कार्यक्रमका आधारमा निष्पक्ष र दक्षतापूर्वक कार्य गर्नसक्ने वातावरणको सिर्जना गर्न सहयोग पुऱ्याउने ।

७) सरकारलाई सहयोग पुऱ्याउन तथा सरकारप्रतिको समर्थनको दायरालाई फराकिलो तुल्याउन आवश्यक राजनीतिक र जनपरिचालनका कार्यक्रमहरूको सञ्चालन गर्दै सरकारको पक्षमा जनमतको सिर्जना गर्ने । यसका लागि सभा, प्रदर्शन, सेमिनार र गोष्ठी आदिजस्ता कार्यक्रमहरूको आयोजना गर्ने ।

सञ्चालन प्रक्रिया र कार्यक्षेत्र

१) समन्वय समितिको अध्यक्षता आठ पार्टीको सहमतिबमोजिम तोकिएको व्यक्तिले गर्नेछ ।

२) समन्वय समितिको बैठक अध्यक्षता गर्ने व्यक्तिद्वारा प्रस्तावित तथा सबैको सहमतिमा पारित कार्यसूचीका आधारमा हुनेछ । कुनै पार्टीका तर्फबाट कुनै विषयमा छलफल गर्नुपर्ने आवश्यकता महसुस भएमा बैठक हुनुभन्दा कम्तीमा दुई दिन पहिले नै बैठकको अध्यक्षता गर्ने व्यक्तिलाई लिखित रूपमा प्रस्ताव उपलब्ध गराउनु पर्नेछ ।

३) समन्वय समितिमा आवश्यकता अनुसार कुनै मन्त्री वा नेतालाई आमन्त्रित गर्न सकिनेछ ।

४) समन्वय समितिका सम्पूर्ण बैठक र त्यसका निर्णयहरूको व्यवस्थित रूपमा अभिलेख राखिनेछ । सार्वजनिक नगर्ने भनिएका विषयहरूका सम्बन्धमा कसैले पनि गोप्यता भङ्ग गर्ने छैन ।

५) समन्वय समितिको सञ्चालन यथाशक्य सहमतिपूर्ण किसिमले हुनेछ । कुनै विवाद उत्पन्न भएमा त्यसलाई पारस्परिक छलफल र समझदारीबाट समाधान गरिनेछ । तर, समन्वय समितिमा कुनै विषयमा निर्णय हुन नसकेका कारणले मात्र सरकारको कामकारबाही अवरुद्ध हुने छैन ।

६) समन्वय समितिका तर्फबाट सर्वदलीय सरकारलाई दिइने सुझाव संविधान, कानुन र सरकार सञ्चालनको मर्यादा अनुरूप हुनेछन् र सरकारको निर्णय प्रक्रियामा हस्तक्षेप हुने किसिमका हुने छैनन् ।

७) अन्तरिम सरकारको सुचारु सञ्चालनमा नकारात्मक प्रभाव नपर्ने गरी सहभागी राजनीतिक दलहरूले आ-आफ्ना राजनीतिक सिद्धान्त, नीति, कार्यक्रम र मान्यताहरूको सार्वजनिक रूपमा पक्षपोषण र कार्यान्वयन गर्न सक्नेछन् ।

८) समन्वय समितिको सञ्चालन मूलतः साझा सहमतिको न्यूनतम कार्यक्रमको प्रभावकारी कार्यान्वयनमा सहयोग पुऱ्याउने दिशामा परिलक्षित हुनेछ र यसका लागि सबै सहभागीहरूले सक्रिय भूमिका निर्वाह गर्दै जिम्मेवारी पूरा गर्नेछन् ।

९) मन्त्रालयको काम तथा आचारसंहिता उल्लङ्घनलगायतका विषयमा आठ दलले छलफल गर्न चाहेमा समन्वय समितिमा प्रस्ताव पेस गर्न सक्नेछन् । सो सम्बन्धमा समन्वय समितिको निर्णयबमोजिम हुनेछ । यस्तो निर्णयका सम्बन्धमा सार्वजनिक रूपमा नकारात्मक टिप्पणी गरिने छैन ।

१०) समन्वय समितिले आवश्यक ठानेमा जिल्लास्तरमा पनि संयुक्त समन्वय समितिको गठन र सञ्चालनबारे निर्णय गरी त्यसको कार्यक्षेत्र तोक्न सक्नेछ ।

११) माथि उल्लिखित उद्देश्यको प्राप्तिका लागि अन्य आवश्यक कार्य गर्न र कार्यविधि तोक्न सक्नेछ ।

वातावरण सहज बनाउने सम्बन्धमा आठ राजनीतिक दलहरूको प्रतिबद्धता

संविधानसभाको निर्वाचन ०६४ जेठ महिनामा सम्पन्न गर्ने आठ राजनीतिक दलहरूको समझदारी, विस्तृत शान्ति सम्झौता, नेपाल सरकार, नेकपा (माओवादी) र संयुक्त राष्ट्रसङ्घका बीच भएको त्रिपक्षीय सम्झौता तथा नेपालको अन्तरिम संविधान-०६३ का सबै प्रावधानहरूको प्रभावकारी कार्यान्वयनमा पुनः जोड दिँदै वातावरण सहज बनाउने सम्बन्धमा आठ राजनीतिक दलहरूका तर्फबाट निम्नलिखित प्रतिबद्धता गरिएको छ :

१) द्वन्द्वको सन्दर्भमा हालसम्म माओवादी पक्षको विपक्षमा रहेका नीति वा सार्वजनिक वा सरकारी घर, जग्गा, कार्यालय, कलकारखाना, सवारीसाधन आदि समेतका सम्पत्ति सम्बन्धित व्यक्ति, निकायलाई फिर्ता गरिएको छ। यसरी फिर्ता भएको घर, जग्गा, कलकारखाना, कार्यालयसमेतका सम्पत्ति त्यसको स्वामित्व राख्ने व्यक्ति तथा संस्थालाई उपभोग र उपयोग गर्ने काममा कतैबाट बाधा-अवरोध भएमा कानुनबमोजिम प्रशासनले कारबाही गर्नेछ। यसको कार्यान्वयन भए-नभएका सम्बन्धमा यसै प्रतिबद्धताबमोजिम गठन भएको अनुगमन समितिको १५ दिनभित्र सर्वदलीय बैठकमा प्रतिवेदन पेस गर्नेछ।

२) उद्योग, कलकारखाना र शिक्षण संस्थाहरूका भवन र परिसरमा रहेका सेनाहरूलाई त्यहाँबाट हटाइनेछ।

३) हालसम्म बन्दी अवस्थामा कारागारमा रहेका माओवादीलाई २० दिनभित्र रिहा गरिनेछ। विभिन्न मुद्दा लागेका वा त्यस्ता मुद्दामा फैसला भई सजाय पाएका माओवादीहरूलाई राज्यका तर्फबाट अविलम्ब मुद्दा फिर्ता लिइनेछ। बेपत्ता भएकाहरूको खोजी कार्य अन्तरिम सरकारबाट तुरुन्त आरम्भ गरिनेछ।

४) माओवादी नियन्त्रणमा रहेकाहरू सबैलाई मुक्त गरिएको छ तथा मुद्दा र अभियोग लगाइएकाहरूका त्यस्ता अभियोग र मुद्दा खारेज गरिएको छ। जोरजबरजस्ती, डर, धाकधम्कीका कुनै पनि प्रकारका कामहरू कतैबाट पनि नहुने कुरामा पुनः जोड दिइएको छ।

५) वनजङ्गल, बगैँचालगायतका प्राकृतिक सम्पदाको संरक्षण गर्दै, काठ, जडीबुटी, बालुवा, ढुङ्गालगायतका स्रोतहरूको गैरकानुनी उपयोग रोकिनेछ। यसको विपरीत कहीँकतै, कसैबाट कामकारबाही भएमा त्यसलाई प्रशासनिक र कानुनी कारबाही गरी रोकिनेछ।

६) देशको अमनचैन तथा सामान्य जनताको उपभोग्य सामान ढुवानी र विकास प्रशासन तथा जनजीवनलाई असर पार्दै आएका निरन्तरका हडताल, बन्द, चक्काजाम र घेराउजस्ता कार्यहरू रोकी संविधानसभाको निर्वाचन निर्वाध रूपमा सम्पन्न गराउन मद्दत पुऱ्याइनेछ।

७) कसैको पनि इच्छाविपरीत चन्दा सङ्कलन गर्ने काम सम्पूर्ण रूपमा बन्द गरिनेछ र औद्योगिक शान्ति कायम गरिनेछ। उद्योगमा आएका विवादहरू श्रमिक र व्यवसायीबीच शान्तिपूर्ण संवाद र कानुनी प्रक्रियाद्वारा सुल्झाइनेछ।

८) राजस्व सङ्कलन तथा सार्वजनिक ठेक्कापट्टाजस्ता कुराहरूमा कतैबाट कुनै प्रकारको हस्तक्षेप हुन दिइने छैन र भएमा सरकारले त्यसलाई प्रशासनिक एवम् कानुनी रूपमा रोक्नेछ।

९) शान्ति सम्झौतामा गरिएको सहमति तथा नेपाल सरकार, नेकपा (माओवादी) र संयुक्त राष्ट्रसङ्घका बीच भएको सम्झौताको प्रभावकारी कार्यान्वयनमा जोड दिँदै हतियार व्यवस्थापनको कार्य यथाशीघ्र सम्पन्न गर्न संयुक्त राष्ट्रसङ्घलाई आह्वान गरिन्छ।

१०) कानुनबमोजिम रहेका, शिविरमा दर्ता भएका तथा सहमतिबमोजिम नेतृत्वको सुरक्षाका लागि माओवादीसँग रहेका हतियारबाहेकका हतियार गैरकानुनी ठहरिनेछन्।

११) गैरकानुनी रूपमा रहेका जोकसैका हतियार सरकारले कब्जा गरी त्यसरी हतियार राख्ने व्यक्तिहरूलाई पक्राउ गरी कारबाही गरिनेछ।

१२) माओवादी सेनाका लडाकूहरू रहेका अस्थायी शिविरहरूलाई सुव्यवस्थित गरिनेछ।

१३) विस्तृत शान्ति सम्झौता र अन्तरिम संविधानका प्रावधानहरूलाई सबै पक्षबाट पूर्ण परिपालन गर्ने कुरामा पुनः जोड दिइएको छ।

१४) शान्ति सम्झौता तथा उक्त प्रतिबद्धताहरूको कार्यान्वयन पक्षको अनुगमनका लागि सबै जिल्लामा स्थानीय तहमा क्रियाशील राजनीतिक दलका जिल्ला प्रतिनिधिहरू रहेको अनुगमन समिति गठन गरिनेछ। आवश्यकताबमोजिम उक्त अनुगमन समितिले अन्य दल र व्यक्तिसमेतलाई बैठकमा आमन्त्रण गर्न सक्नेछ। अनुगमन समितिको संयोजनका सम्बन्धमा अन्तरिम सरकारका तर्फबाट तुरुन्त व्यवस्था मिलाइनेछ।

१५) आमजनतामा शान्ति सुरक्षाको पूर्ण प्रत्याभूति दिनुका साथै संविधानसभाको निर्वाचनमा अवरोध पुऱ्याउने प्रतिगामी षड्यन्त्रलाई परास्त गर्न पूर्ण प्रतिबद्ध रहँदै यस दिशामा सरकारलाई पूर्णरूपले क्रियाशील रहन आग्रह गरिन्छ।

१. नेपाली काङ्ग्रेसका सभापति, गिरिजाप्रसाद कोइराला
२. नेपाल कम्युनिस्ट पार्टी (एमाले) का महासचिव, माधवकुमार नेपाल
३. नेपाल कम्युनिस्ट पार्टी (माओवादी) का अध्यक्ष, प्रचण्ड
४. नेपाली काङ्ग्रेस (प्रजातान्त्रिक) का सभापति, शेरबहादुर देउवा
५. जनमोर्चा नेपालका अध्यक्ष, अमिक शेरचन
६. नेपाल सद्भावना पार्टी (आनन्दीदेवी) का अध्यक्ष, आनन्दीदेवी सिंह
७. नेपाल मजदुर किसान पार्टीका अध्यक्षका तर्फबाट केन्द्रीय सदस्य, प्रेम सुवाल
८. संयुक्त वाममोर्चाका अध्यक्ष, सीपी मैनाली

उग्रवामपन्थी चिन्तन र व्यवहार

’ वेदुराम भुसाल

उग्रवामपन्थको परिभाषा र प्रारम्भ

उग्रवामपन्थ भनेको मनोगत अर्थात् अवस्तुवादी एवम् जडसूत्रवादी चिन्तन, अराजक कार्यशैली र सर्वसत्तावादी चरित्र भएको विचार एवम् व्यवहार प्रणाली हो। यो विश्व कम्युनिस्ट आन्दोलनभित्रको एउटा नकारात्मक धार हो। यसले आफूलाई मार्क्सवादको अनुयायी ठान्दछ तर यसका चिन्तन र व्यवहार मार्क्सवादसङ्गत हुँदैनन्। उग्रवामपन्थको उदय मार्क्सवादको उदय सँगसँगै नै भएको हो। युरोपमा ‘हामी कम्युनिस्टहरू हौँ, किनभने हामीहरूबीचका कुनै पनि बिसौनीहरूमा नरोकिईकन, कुनै पनि सम्झौताहरू, जसले केवल विजयको दिनलाई पर सार्ने र दासताको अवधिलाई लम्याउने काम मात्र गर्दछन्, बिना आफ्नो लक्ष्यलाई प्राप्त गर्न चाहन्छौँ’[१] भन्ने ब्लाङ्कीवादी उग्रवामपन्थीहरू देखिएका थिए र १८४७ मै एङ्गेल्सले तिनीहरूका विचारको खण्डन गर्नुभएको थियो। रुसमा ‘निरन्तर क्रान्ति’, ‘सम्झौताहीन क्रान्ति’ र ‘विश्व क्रान्ति’ का नारा दिने ट्राटस्कीवादी उग्रवामपन्थीहरू देखिएका थिए भने चीनमा क्रान्तिमा ‘स्थायी उभार’ देख्ने र ‘स्थायी क्रान्ति’ को विचार राख्ने छ्वी छ्यू पाइको लाइन, सहर र गाउँको सङ्घर्ष एवम् मजदुर वर्गको आन्दोलन र किसान आन्दोलनमा आधारभूत भिन्नता नदेख्ने लिली सानको लाइन र पुँजीवादी जनवादी क्रान्तिमा ‘समाजवादी क्रान्तिका तत्त्वहरू’ देख्ने तथा संयुक्त मोर्चाको नीति

नमान्ने वाङ मिङ एवम् छिन पाङ श्वेनको लाइनका रूपमा उग्रवामपन्थ देखा परेको थियो। भारतमा व्यक्ति हत्यावादी नक्सलपन्थका रूपमा उग्रवामपन्थ प्रकट भएको थियो। स्वयम् स्टालिन र माओत्सेतुङमा पनि समाजवादको निर्माणसम्बन्धी सवालमा उग्रवामपन्थी सोचहरू देखा परेका थिए।

नेपालमा उग्रवामपन्थको उदय र वर्तमान अवस्था

नेपालमा उग्रवामपन्थी चिन्तन वा विचार र व्यवहारको उदय सङ्गठित रूपले सन् १९६० को दशकमा चिनियाँ सांस्कृतिक क्रान्ति र भारतीय नक्सलवाडी आन्दोलनको प्रभावबाट भएको हो। यो सर्वप्रथम 'झापा विद्रोह' का रूपमा देखापर्‍यो, त्यसपछि विभिन्न खाले उग्रवामपन्थी समूहरू देखापरे र पछिल्लो कालमा आएर 'माओवादी विद्रोह' का रूपमा चर्कोगरी प्रकट भयो। झापा कालको उग्रवामपन्थले नेपाल कम्युनिस्ट पार्टीलाई 'अन्तर्राष्ट्रिय संशोधनवादको षड्यन्त्रबाट' गठन भएको ठान्ने, 'चीनका अध्यक्ष हाम्रा पनि अध्यक्ष' भन्ने, आफूबाहेकका सबै राजनीतिक शक्तिलाई प्रतिक्रियावादी वा प्रतिक्रियावादीका दलाल ठान्ने र व्यक्ति हत्याको बाटो अवलम्बन गर्ने जस्ता कार्य गरेको थियो। ०४७ सालमा 'जनताको चेतना र वर्ग सङ्घर्षको विद्यमान स्थितिलाई ठीक ढङ्गले बुझ्न नखोज्ने, मुख्य शत्रुविरुद्ध सम्भव भएसम्म बढी शक्तिलाई सङ्गठित गर्दै संयुक्त ढङ्गले आन्दोलन गर्ने आवश्यकतालाई अस्वीकार गर्ने, शत्रु र राजनीतिक मित्रहरूबीच भेद नगर्ने, सङ्घर्षका रूप र तरिकाहरू वर्ग सङ्घर्षको प्रक्रिया र अवस्था अनुरूप उत्पन्न हुन्छन् र कार्यान्वित गरिन्छ भन्ने कुरालाई ख्याल नगर्ने, वाममोर्चा र नेपाली काङ्ग्रेसको एकपक्षीय ढङ्गले विरोध गर्ने, वर्तमान परिवर्तन, अन्तरिम सरकार, संविधान निर्माण प्रक्रिया आदिबारे नकारात्मक दृष्टिकोण राख्ने अर्थात् वर्ग सङ्घर्ष र सङ्गठनसम्बन्धी मार्क्सवादी-लेनिनवादी कार्यनीति विज्ञानलाई बुझ्न नसक्ने रूपमा उग्रवामपन्थका अभिव्यक्तिहरू देखा परेका छन्'[२] भनेर जननेता मदन भण्डारीले उल्लेख गर्नुभएको थियो। वि.सं. ०५० को दशकमा आएर नेपालको उग्रवामपन्थ माओका विचारलाई 'वाद' मानेर मार्गदर्शक सिद्धान्त बनाउने, द्वन्द्ववादका नियमसँग नमिल्ने सूत्रहरू प्रयोग गर्ने, समाज विकासका नियमहरूको उपेक्षा गर्ने, राष्ट्रिय अन्तर्राष्ट्रिय शक्ति सन्तुलनको ख्याल नगरी नीति निर्धारण गर्ने, आफूबाहेकका सबै राजनीतिक सामाजिक शक्तिहरूलाई प्रतिक्रियावादी वा प्रतिक्रियावादीका दलाल ठान्ने, निरपेक्ष सशस्त्र सङ्घर्षको बाटो अवलम्बन गर्ने, फरक विचार एवम् आफूसँग असहमत व्यक्ति वा शक्तिहरूलाई अस्तित्वमै रहन नदिने तथा आमरूपमा व्यक्ति हत्या गर्ने र भौतिक संरचनाहरू समेत घ्वंस गर्ने चरम मनोगतवादी, अराजक, सर्वसत्तावादी, आमव्यक्तिहत्यामुखी र विघ्वंसकारी प्रवृत्तिको रूपमा देखा पर्‍यो।

उग्रवामपन्थका मुख्य विशेषताहरु

संसारभरका सबै कम्युनिस्टहरूको मार्गदर्शक सिद्धान्त वा दर्शन द्वन्द्वात्मक र ऐतिहासिक भौतिकवाद हो। यस दर्शनले जीवन र जगत्को अस्तित्व र विकासका तीनवटा मूल नियमकहरू अगाडि सारेको छ। पहिलो नियम प्रतिपक्षहरूका बीच एकता र सङ्घर्षको नियम हो, जसले संसारका हरेक वस्तु र घटनामा हुने प्रतिपक्ष वा विरोधी पक्षहरूको एकता र सङ्घर्ष नै अस्तित्व र विकासको स्रोत, आधार एवम् कारण र चालक शक्ति ९:यतषखभ ायचअभ० हो भन्ने मान्दछ। त्यसैले यो नियम जीवन र जगत्को अस्तित्व र विकासको आधार बताउने नियम हो। दोस्रो नियम विकासको प्रक्रियासम्बन्धी नियम हो, जसले संसारका हरेक वस्तु वा घटनाको विकास पहिले मात्रात्मक परिवर्तन हुने र त्यसको गति निश्चित विन्दुमा पुगिसकेपछि गुणात्मक फड्को मार्ने प्रक्रियाबाट निरन्तर अगाडि बढिरहन्छ भन्ने मान्दछ। विकासको प्रक्रियासम्बन्धी यस नियमलाई मात्रात्मक परिवर्तन र गुणात्मक रूपान्तरणको नियम भनिन्छ। तेस्रो नियम विकासको दिशासम्बन्धी नियम हो। विकासको दिशा वस्तु वा घटनाको अस्तित्वका पुराना रूपहरू विलोप हुने र नयाँ रूपहरू अस्तित्वमा आउने अर्थात् हरेक पुरानोलाई नयाँले विस्थापित गर्दै जाने किसिमको हुन्छ। यस नियमलाई निषेधको निषेध नियम भनिन्छ। उपर्युक्त तीनवटा नियमहरू जीवन र जगत्को अस्तित्व र विकाससम्बन्धी द्वन्द्ववादका मूल नियमहरू हुन्।

जीवन र जगत्को अस्तित्व र विकाससम्बन्धी नियमहरू सार्वभौम, आम र विशिष्ट गरी तीन किसिमका हुन्छन्। पदार्थको गति एवम् परिवर्तनका प्रक्रियाहरू तथा प्रकृति, जीवन, समाज र चिन्तनको क्षेत्रका सम्पूर्ण घटनाहरूबीचका सम्बन्ध प्रकट गर्ने नियमलाई सार्वभौम नियम भनिन्छ। यी नियमहरूले प्रकृति, जीवन, समाज र चिन्तनका सम्पूर्ण क्षेत्रलाई ओगटेका हुन्छन् र यिनीहरू सार्वकालिक एवम् सार्वदेशिक हुन्छन्। यिनै नियमहरूले जीवन र जगत्का सम्पूर्ण क्षेत्रमा मार्गदर्शन गर्दछन्। गुणात्मक रूपले भिन्न वस्तु र घटनाका साझा चरित्रलाई प्रकट गर्ने नियमलाई आमनियम भनिन्छ। यिनीहरू प्रकृति, समाज र चिन्तनमध्ये कुनै पनि क्षेत्रमा लागू हुन्छन् तर यिनको दायरा सार्वभौम नियमको भन्दा सीमित हुन्छ। विशिष्ट नियमले कुनै खास वस्तु वा घटनाका या त्यस वस्तु वा घटनाको खास पक्षहरूबीचका विशिष्ट सम्बन्धहरूलाई प्रकट गर्दछन्। यिनीहरूको दायरा आमनियमको भन्दा पनि सीमित हुन्छ। यिनीहरू प्रकृति, समाज र चिन्तनका खास विशिष्ट क्षेत्रमा मात्रै लागू हुन्छन्।

समाज विकासको अभियानलाई अगाडि बढाउन चाहनेहरूले जीवन र जगत्को अस्तित्व र विकाससम्बन्धी उपर्युक्त सबै नियमहरू राम्ररी बुझ्नुपर्दछ, यी नियमहरूमार्फत प्रकट हुने सामाजिक सम्बन्धहरूको ठोस विश्लेषणका आधारमा आफ्ना विचार, दृष्टिकोण एवम् नीतिहरू तय गर्नुपर्दछ र तिनै विचार, दृष्टिकोण एवम् नीतिका आधारमा चल्नुपर्दछ। दार्शनिक हिसाबबाट उग्रवापन्थलाई हेर्दा, उपर्युक्त नियमहरू अनुरूप चले-नचलेको आधारमा नै हेर्नुपर्ने हुन्छ। त्यसरी हेर्दा उग्रवामपन्थमा निम्न प्रकारका मुख्य विशेषताहरू देखिन्छन् :

१. मनोगत एवम् जडसूत्रवादी चिन्तन

उग्रवामपन्थले मनोगत वा अवस्तुवादी चिन्तन बोकेको हुन्छ। यो उसको पहिलो विशेषता वा प्रवृत्ति हो। मनोगत वा अवस्तुवादी चिन्तन भनेको वस्तुगत जगत्को यथार्थमा आधारित नभई व्यक्तिको इच्छा एवम् मनोकामनामा आधारित चिन्तन

हो । मार्क्सवादी दर्शनले सत्यको निर्धारण कुनै व्यक्तिको इच्छा वा मनोकामनाबाट नभई मानव मस्तिष्कमा परावर्तित वस्तु, घटना वा विषयका अन्तरवस्तुहरूबाट मात्रै हुन्छ भन्ने मान्यता राख्दछ । उग्रवामपन्थीहरूले मार्क्सवादी ज्ञान सिद्धान्तको उपर्युक्त आधारभूत मान्यतालाई नपछ्याई आफ्नो मनको इच्छा एवम् कल्पनाका आधारमा विचार बनाउने र वस्तु, घटना एवम् परिस्थितिको विश्लेषण गर्ने गर्दछन् । त्यसैले उनीहरूको विचार वा चिन्तन परिस्थिति सापेक्ष एवम् समय सापेक्ष हुँदैन । माओत्सेतुङका अनुसार 'उग्रवामपन्थीहरूको चिन्तनले वस्तुगत प्रक्रियाको विकासको सम्बन्धित चरणलाई नाघेको हुन्छ, कतिपयले आफ्ना कल्पनाहरूलाई सत्य ठान्दछन् भने अर्काथरीले भविष्यमा गएर मात्रै प्राप्त गर्न सकिने आदर्शलाई वर्तमानमै प्राप्त गर्नका लागि कनिकुथी गर्दछन् । तिनीहरूले आफूलाई बहुसङ्ख्यक जनताको चालू व्यवहारसँग र समयको वास्तविकतासँग पृथक् राख्दछन् र आफ्ना कार्यहरूमा आफूलाई दुस्साहसवादी देखाउँछन् ।'[३]

उग्रवामपन्थीहरू जडसूत्रवादी समेत हुन्छन् । जडसूत्रवाद भनेको कुनै पनि सिद्धान्तलाई देश, काल, परिस्थितिको विशिष्ट अवस्था, व्यवहार एवम् विज्ञानका नयाँ तथ्यहरू र सत्यमूर्त हुन्छ भन्ने सिद्धान्तका आधारमा रचनात्मक ढङ्गले प्रयोग नगरी अपरिवर्तनीय धारणा एवम् सूत्रहरूका रूपमा लिने र प्रयोग गर्ने चिन्तन प्रणाली हो । उग्रवामपन्थीहरूको चिन्तनमा यही जडसूत्रवाद हावी हुन्छ । त्यसैले उनीहरू एउटा देश, काल, परिस्थितिमा लागू भएका सैद्धान्तिक-वैचारिक मान्यता या अवधारणाहरूलाई अर्को देश, काल, परिस्थितिमा पनि जस्ताको तस्तै लागू गर्न खोज्दछन् । उनीहरूको चिन्तन उनीहरूले परिवर्तन गर्न चाहेको समाजको ठोस वस्तुगत परिस्थिति र जनचेतनाको स्तरसँग मिल्दो हुँदैन । माओत्सेतुङको विचारमा 'जडसूत्रवादीहरू ठोस वस्तुको मिहिनेतपूर्वक अध्ययन गर्न चाहन्नन्, सामान्य सत्यलाई शून्यबाट प्राप्त हुने जस्तो ठान्दछन्, त्यस सत्यलाई बुझ्नै नसकिने पूरै अमूर्त सूत्रहरूमा बदलिदिन्छन् र यसो गरेर उनीहरूले सत्यमा पुग्ने साधारण प्रक्रियालाई अस्वीकार गर्ने एवम् उल्ट्याउने कामसमेत गर्दछन् ।'[४]

हाम्रो मुलुकका 'माओवादी' उग्र वामपन्थीहरूले चीनको जनवादी क्रान्ति र समाजवाद निर्माणका सन्दर्भमा माओत्सेतुङद्वारा अगाडि सारिएका विचारहरूलाई मनोगत ढङ्गले विश्लेषण गरी 'सर्वहारा वर्गको सार्वभौम सिद्धान्तका रूपमा माओका योगदानहरूलाई स्वीकार'[५] गर्नुपर्दछ भन्नुका साथै 'माओवादलाई आजको विश्वको मार्क्सवाद-लेनिनवादका रूपमा ग्रहण नगरी कोही पनि सच्चा कम्युनिस्ट बन्न सक्तैन ।'[६] भनेर माओका विचारहरूलाई विश्व क्रान्तिको मार्गदर्शक सिद्धान्त मान्न पुगेका छन् । उनीहरूले उपर्युक्त निष्कर्षहरू निकाल्नका निम्ति जुन आधारहरू समातेका छन्, ती आधारहरू वस्तुसङ्गत र यथार्थसङ्गत छैनन् ।

फेडरिक एङ्गेल्सका अनुसार, 'सिद्धान्तहरू अनुसन्धानका प्रारम्भिक विन्दु नभई त्यसका अन्तिम परिणाम हुन्, तिनीहरू प्रकृति तथा मानव इतिहासमाथि थोपरिँदैनन्, बरु तिनीहरूबाट निकालिन्छन्, प्रकृति र मानवीय दुनियाँले सिद्धान्त अनुरूप बन्नुपर्ने होइन कि सिद्धान्तहरू प्रकृति र इतिहास अनुरूप भए भने मात्रै सही मानिन्छन् । यससम्बन्धी एक मात्र भौतिकवादी अवधारणा यही हो ।'[७] त्यसैगरी प्राचीन पूर्वीय दर्शनको एक प्रमुख धारा 'न्याय दर्शन' का अनुसार, 'सिद्धान्त भनेको व्यवहारबाट प्रमाणित भएको मानेर सिद्ध गरिएको तथ्य हो । सिद्धान्तका चार भेद हुन्छन् : १. सर्वतन्त्र अर्थात् सर्वत्र लागू हुने सिद्धान्त, २. प्रातीतन्त्र अर्थात् एउटा सम्प्रदायमा मानिए पनि अर्को समुदायमा स्वीकार नगरिने सिद्धान्त, ३. अधिकरण अर्थात् एक ठाउँमा लागू हुँदा अर्को ठाउँमा पनि उदाहरणका रूपमा प्रयोग गर्न सकिने सिद्धान्त, ४. अभियुयागम अर्थात् खास क्षेत्रमा मात्र लागू हुने सिद्धान्त । (प्रामाणिकत्वेनाभ्युपगतोऽर्थः सिद्धान्तः । स चतुर्विधः सर्वतन्त्रप्रतितन्त्राधिकराणाभ्यु पच्गमभेदात् ।)

सार्वभौम सिद्धान्त भनेको त्यस्तो सिद्धान्त हो, जसका नियमहरू सार्वभौम चरित्रका हुन्छन् । त्यसकारण माओका विचारहरूमा सार्वभौम चरित्रका नियमहरू छन् भने मात्रै तिनीहरूको समुच्चयलाई वाद या सार्वभौम सिद्धान्त मान्न सकिन्छ, अन्यथा सकिँदैन । अतः माओका विचारहरूलाई सार्वभौम सिद्धान्त वा वाद भन्ने ठहर गर्नुभन्दा पहिले ती विचारहरू अर्थात् ती विचारका नियमहरू सार्वभौम चरित्रका छन् कि छैनन् भनेर निर्क्योल गर्नुपर्दछ ।

उग्रवामपन्थीहरूले माओका विचारलाई सार्वभौम सिद्धान्त हो भन्ने आधारका रूपमा माओद्वारा 'द्वन्द्ववादको आधारभूत नियमको रूपमा अन्तरविरोधको नियमको उद्घाटन; इन्द्रियग्राह्य ज्ञानबाट बुद्धिसङ्गत ज्ञानमा पुग्ने प्रक्रिया सम्बन्धमा तथा सिद्धान्त र व्यवहारका आपसी सम्बन्धबारेमा विश्लेषण; ... एकको दुईमा विभाजन हुन्छ भन्ने सम्बन्धमा विशेष व्याख्या; ... आधार र उपरी संरचनाको आपसी सम्बन्धबारे व्याख्या; नोकरशाही पुँजीवादको चरित्रको विश्लेषण; जमिन जोत्नेको आधारमा सामन्तवादलाई ध्वंस; नयाँ जनवादी क्रान्तिको समग्र अवधारणाको विकास; जनयुद्धको सिद्धान्तको विकास; समाजवादीकालभरि वर्गसङ्घर्ष जारी रहने र ... सर्वहारा वर्गको अधिनायकत्व अन्तर्गत क्रान्तिलाई जारी राख्ने सिद्धान्त'[९] लगायतका अवधारणालाई लिएका छन् । उपर्युक्त अवधारणाहरूमध्ये माओका मौलिक अवधारणा कुन-कुन हुन् र तिनीहरू सार्वभौम चरित्रका छन् कि छैनन् भन्ने सवालमा स्पष्ट भएपछि मात्रै माओका विचारहरूका सम्बन्धमा उग्रवामपन्थीहरूले गरेको विश्लेषण ठीक छ कि बेठिक भन्ने स्पष्ट हुनेछ ।

माओको 'अन्तरविरोधका सम्बन्धमा' भन्ने रचनाको अध्ययनबाटै स्पष्ट हुन्छ कि अन्तरविरोधका नियमको उद्घाटन माओबाट भएको होइन । माओकै भनाइ छ कि 'वस्तुहरूमा अन्तरविरोधको नियम अर्थात् प्रतिपक्षहरूको एकताको नियम भौतिकवादी द्वन्द्ववादको आधारभूत नियम हो ।'[१०]

माओले अन्तरविरोधका नियम र रूपहरूको व्याख्या द्वन्द्ववादका तीनवटा मूल नियममध्ये एक प्रतिपक्षहरूको एकता र सङ्घर्षको नियमका आधारमा र लेनिनद्वारा प्रस्तुत 'सही अर्थमा द्वन्द्ववाद भनेको वस्तुहरूको सारतत्त्वमा रहेको अन्तरविरोधको अध्ययन हो ।'[११] भन्ने मान्यताका आधारमा गरेको देखिन्छ भने अन्तरविरोधको व्यापकताका सम्बन्धमा एङ्गेल्सद्वारा अगाडि

सारिएको 'जीवन पनि एक अन्तरविरोध हो, जुन अन्तरविरोध वस्तु एवम् प्रक्रियाहरूमा नै विद्यमान हुन्छ र निरन्तर स्वयम् उत्पन्न हुने तथा हल हुने गर्दछ अनि अन्तरविरोधको अन्त्य हुने बित्तिकै जीवनको पनि अन्त्य हुन्छ'[१२] भन्ने मान्यताका आधारमा गरेको देखिन्छ। उक्त व्याख्याबाट के स्पष्ट हुन्छ भने माओद्वारा अन्तरविरोधका कुनै नयाँ नियमहरू पत्ता लगाइएको नभएर द्वन्द्ववादका स्थापित नियमहरूका आधारमा थप व्याख्या मात्र भएको हो। थप व्याख्या हुनु भनेको मौलिक सिद्धान्तको प्रतिपादन होइन।

इन्द्रियग्राह्य ज्ञानबाट बुद्धिसँग ज्ञानमा पुग्ने प्रक्रियाका नियमहरूको उद्घाटन पनि माओबाट भएको होइन। 'मार्क्सवादीहरूले उत्पादन कार्यमा मानिसको क्रियाकलापलाई उसका सम्पूर्ण गतिविधिहरू निर्धारण गर्ने प्रमुख व्यावहारिक क्रियाकलापको रूपमा मान्दछन्। मानिसको ज्ञान, मूलतः भौतिक उत्पादनसम्बन्धी उसको क्रियाकलापमा भर पर्दछ'[१३] स्वयम् माओको उपर्युक्त भनाइबाट स्पष्ट हुन्छ कि ज्ञानको आधार व्यवहार हो र इन्द्रियग्राह्य ज्ञान प्राप्त गर्ने तथा त्यसबाट बुद्धिसङ्गत ज्ञानमा पुग्ने प्रक्रिया पनि व्यवहार नै हो। ज्ञानको स्रोत वस्तुगत जगत् हो भन्ने यो भौतिकवादी मान्यता दर्शनको धेरै पुरानो मान्यता हो। ज्ञानको आधार व्यवहार हो र त्यसको लक्ष्य एवम् सही गलत छुट्याउने कसी पनि व्यवहार नै हो भन्ने बारेमा पनि माओभन्दा पहिले कै द्वन्द्वात्मक भौतिकवादीहरूले स्पष्ट पारिसकेका थिए। त्यस सन्दर्भलाई बुझ्नका निम्ति निम्न उदाहरणहरू प्रस्तुत गर्न सकिन्छ।

'मानिसहरूको चेतनाले तिनको अस्तित्वलाई निर्धारण गर्ने होइन। बरु, तिनीहरूको सामाजिक अस्तित्वले तिनको चेतनालाई निर्धारण गर्दछ।'[१४]

'सामाजिक जीवन अनिवार्यतः व्यावहारिक हुन्छ। सिद्धान्तलाई रहस्यवादको गलत मार्गमा लैजाने सारा रहस्यहरूको बुद्धिसङ्गत समाधान मानवीय व्यवहार र त्यस व्यवहारको बोधमा प्राप्त हुन्छ।'[१५]

'जब मानिसले सबैखाले खाद्य वस्तुहरूको उपभोग गर्न जान्यो, तब उसले हरेक किसिमको हावापानीमा रहनसमेत सिक्यो।'[१६]

'हात, वाणीका अङ्गहरू र मस्तिष्कको समायोजित कार्यकलापबाट मानिसहरू हरेक व्यक्तिको हिसाबले मात्र होइन, सामाजिक हिसाबले नै जटिलभन्दा जटिल कार्यहरू गर्न सक्षम हुनाको साथै आफू स्वयम्लाई सङ्गठित गर्न र झन्पछि झन् ठूला लक्ष्यहरू हासिल गर्न समर्थ भए।'[१७]

'हामीले हाम्रो ज्ञानलाई बनिबनाऊ र अपरिवर्तनीय ठान्नु हुँदैन, बरु अज्ञानताबाट ज्ञानको उदय कसरी हुन्छ, अपूर्ण, अयथार्थ ज्ञान कसरी पूर्ण र यथार्थ ज्ञानमा परिणत हुन्छ भन्ने निरूपण गर्नुपर्दछ।'[१८]

'सबै मानवीय व्यवहारले ज्ञान सिद्धान्त स्वयम्लाई भेदन गर्दछ र सत्यको वस्तुगत मापदण्ड प्रस्तुत गर्दछ।'[१९]

मार्क्स, एङ्गेल्स र लेनिनका उपर्युक्त भनाइहरूबाट व्यवहार नै ज्ञानको आधार हो भन्ने मात्र होइन, व्यवहार र ज्ञानको अन्तरसम्बन्धका बारेमा समेत स्पष्ट हुन्छ। यसमा माओको योगदान भनेको चिनियाँ क्रान्तिको विशिष्ट अवस्था अनुरूप व्याख्या-विश्लेषण गर्नुमा हो, नयाँ नियम नै पत्ता लगाइएको होइन।

एकको दुईमा विभाजन हुन्छ भन्ने कुरा प्रतिपक्षहरूको एकता र सङ्घर्षको नियम अन्तरगत पर्ने विषय हो। यसलाई 'अध्यक्ष माओको मेधावी प्रस्थापना' मान्नेहरू नै 'एकको दुईमा विभाजन प्रतिपक्षहरूको एकताको नियमको चुस्त एवम् भेदनकारी सामान्यीकरण हो'[२०] भनेर उल्लेख गर्न बाध्य छन्। अतः यो कुनै नयाँ र थप नियम होइन। जब नयाँ र थप होइन भने माओद्वारा पत्ता लगाइएको भन्ने कुरा नै आएन। जहाँसम्म थप व्याख्याको कुरा छ, त्यो व्याख्या मात्रै भयो, मौलिक रचना वा सिर्जना भएन।

समाजको आधार र उपरी संरचनाको आपसी सम्बन्धबारे व्याख्या भएको भन्ने सम्बन्धमा बुझ्नका लागि स्वयम् माओकै यो भनाइ हेरौँ- 'जब मार्क्स र एङ्गेल्सले वस्तुहरूमा हुने अन्तरविरोधको नियमलाई सामाजिक, ऐतिहासिक प्रक्रियाहरूको अध्ययनमा लागू गर्नुभयो, तब उहाँहरूले उत्पादक शक्ति र उत्पादन सम्बन्धहरूबीचको अन्तरविरोध पत्ता लगाउनु भयो, उहाँहरूले शोषक र शोषित वर्गहरूबीचको अन्तरविरोध एवम् त्यसबाट उत्पन्न हुने आर्थिक आधार र उपरी संरचना (राजनीति, विचारधारा आदि) बीचको अन्तरविरोधसमेत पत्ता लगाउनु भयो र ती अन्तरविरोधहरूले गर्दा कसरी विभिन्नखाले वर्गीय समाजहरू अनिवार्य रूपमा विभिन्न प्रकारका क्रान्तितर्फ धकेलिन्छन् भन्ने कुरा पनि उहाँहरूले पत्ता लगाउनु भयो।'[२१]

मार्क्स र एङ्गेल्सद्वारा पत्ता लगाइएका समाजको आर्थिक आधार र उपरी संरचनाबीचका अन्तरविरोधहरू र तिनको सम्बन्ध एवम् परिणामको विश्लेषणका आधारमा र त्यस सम्बन्धमा लेनिनबाट समेत भइसकेको व्याख्याका आधारमा माओद्वारा उक्त सवालमा थप व्याख्या भएको हो। त्यस सम्बन्धमा पनि माओबाट कुनै नयाँ नियमको उद्घाटन वा मौलिक सिद्धान्तको प्रतिपादन भएको होइन।

सामन्तहरूबाट जमिन खोसेर जोताह किसानलाई दिई सामन्तवादका जरा उखेल्ने काम रुसको अक्टुबर क्रान्तिले नै गरेको थियो। अक्टुबर क्रान्ति सम्पन्न भएको लगत्तै २६ अक्टुबर १९१७ मा 'भूमिमाथिको स्वामित्व बिनामुवाब्जा तत्काल खारेज गरिएको छ'[२२] भन्ने आदेश जारी गरिएको थियो र त्यहाँ करिब १५ करोड हेक्टर जमिन किसानहरूलाई निःशुल्क वितरण गर्नुका साथै तीन अर्ब स्वर्ण रुवलभन्दा बढीको ऋणबाट पनि उनीहरूलाई मुक्त गरिएको थियो।[२३]

माओद्वारा नयाँ जनवादी क्रान्तिसम्बन्धी समग्र अवधारणा र 'जनयुद्ध' को सिद्धान्त विकास गरिएको कुराचाहिँ साँचो हो। लेनिनद्वारा १९२० मै अविकसित मुलुकहरूमा कम्युनिस्ट पार्टीहरूले सञ्चालन गर्ने आन्दोलनलाई 'पुँजीवादी-प्रजातान्त्रिक आन्दोलन' नभनेर राष्ट्रिय क्रान्तिकारी आन्दोलन भन्नु पर्दछ'[२४] भन्ने किटान गरिएको र स्टालिनद्वारा १९२६ मै 'चिनियाँ क्रान्ति

पुँजीवादी जनवादी क्रान्ति हुनुका साथसाथै चीनमा रहेको विदेशी साम्राज्यवादी प्रभुत्वका विरुद्ध अग्रसर राष्ट्रिय स्वतन्त्रता सङ्ग्राम पनि हो'[२५] भनेर उल्लेख गरिसकिएको भए तापनि नयाँ जनवादी क्रान्तिको समग्र अवधारणा प्रस्तुत गर्ने काम माओत्सेतुङबाटै भएको हो। दीर्घकालीन 'जनयुद्ध' सम्बन्धी युद्धकलाको विकास पनि माओकै नेतृत्वमा भएको हो। त्यसैगरी, लेनिनद्वारा 'शोषक मुलुकका पुँजीपति र उपनिवेशहरूका पुँजीपतिहरूबीच निश्चित प्रकारको मेलमिलाप हुन्छ'[२६] भनेर साम्राज्यवादी मुलुकको पुँजीपति वर्ग र अर्धसामन्ती तथा अर्धउपनिवेशी मुलुकको दलाल नोकरशाही पुँजीपति वर्गका बीचको साँठगाँठबारे सङ्केत गरिएको भए पनि नोकरशाही पुँजीपति वर्गको चरित्र विश्लेषण गरेर उदाङ्गो पार्ने काम माओबाटै भएको हो। तर, नयाँ जनवादी क्रान्ति, दीर्घकालीन 'जनयुद्ध' र नोकरशाही पुँजीपति वर्गको चरित्र विश्लेषण भन्ने कुरा सार्वभौमिक र सार्वकालिक होइनन्। किनभने, यी कुराहरू चीनमा जसरी नै संसारका सबै मुलुकमा लागू हुने र सबै समयमा लागू हुने कुरा होइनन्। व्यवहारबाटै देखिसकिएको छ कि चीनमा जसरी नयाँ जनवादी क्रान्ति अगाडि बढेको थियो, ठीक त्यस्तै त छिमेककै कोरिया र भियतनाममा नै भएन। कोरियामा जुछे विचारधारामा आधारित क्रान्ति भनियो भने भियतनाममा राष्ट्रिय जनवादी क्रान्ति भनियो। अफ्रिका र लेटिन अमेरिकातिर त झन् धेरै भिन्नता रह्यो। क्युबामा चमत्कारिक ढङ्गले क्रान्ति सम्पन्न भयो। दक्षिण अफ्रिकाका कम्युनिस्टहरूले अफ्रिकी राष्ट्रिय काङ्ग्रेस ९ब्ल्क्र० मा सामेल भएर रङ्गभेदविरोधी राष्ट्रिय क्रान्ति चलाए। यी केही उदाहरणहरूबाट स्पष्ट हुन्छ कि अर्धसामन्ती र अर्धउपनिवेशिक अवस्थाका मुलुकहरूको पनि विशिष्ट अवस्था भिन्न-भिन्न खालको हुन्छ र प्रत्येक मुलुकको विशिष्ट अवस्था अनुरूप नै क्रान्तिको स्वरूप निर्धारण हुन्छ। सार्वभौमिक र सार्वकालिक भनेको वर्गसङ्घर्ष मात्रै हुन्छ। वर्गसङ्घर्षका कुनै पनि रूपहरू सार्वभौमिक र सर्वकालिक हुँदैनन्। त्यसैले चीनमा प्रयोग भएको वर्गसङ्घर्ष अर्थात् क्रान्तिको रूपलाई सार्वभौम सिद्धान्तवाद मान्नु दार्शनिक हिसाबले सही होइन, वस्तुगत तथ्यबाट टाढा रहेको मनोगत सोचाइ मात्र हो।

समाजवादी कालभरि वर्गसङ्घर्ष जारी रहने भन्ने सम्बन्धमा माओकै विचारहरू बाझिएका छन्। जस्तै, 'समाजवादी समाजका आधारभूत अन्तरविरोधहरू भनेका उत्पादन सम्बन्ध र उत्पादक शक्तिबीचका तथा अधिसंरचना र आर्थिक आधारबीचका अन्तरविरोधहरू हुन्'[२७] भन्ने तर प्रधान अन्तरविरोधको सवालमा भने 'सामन्तवर्ग र नोकशरशाही पुँजीपति वर्ग परास्त भइसकेपछि श्रमजीवी वर्ग र राष्ट्रिय पुँजीपति वर्गबीचको अन्तरविरोध चीनको प्रधान अन्तरविरोध बनेको छ'[२८] भन्ने। के आधारभूत अन्तरविरोधभन्दा बाहिरको अन्तरविरोध समाजको प्रधान अन्तरविरोध हुनसक्छ ? सक्तैन किनभने प्रधान अन्तरविरोध भनेकै आधारभूत अन्तरविरोधमध्येको तत्काल प्रमुख भूमिका निर्वाह गर्ने अन्तरविरोध हो। त्यसैगरी, एकातर्फ 'हाम्रो मुलुकमा श्रमजीवी वर्ग र राष्ट्रिय पुँजीपति वर्गबीचको अन्तरविरोध जनताबीचको अन्तरविरोधमा पर्दछ। समग्रतामा, यी दुई वर्गबीचको वर्गसङ्घर्ष जनता पङ्क्तिबीचको वर्गसङ्घर्ष हो, किनभने चीनको राष्ट्रिय पुँजीपति वर्ग द्वैध चरित्रको छ'[२९] भन्नु र अर्कोतर्फ यिनै दुई वर्गबीचको अन्तरविरोधलाई फेरि 'राष्ट्रिय पुँजीपति वर्ग र श्रमजीवी वर्गका बीचको अन्तरविरोध शोषक र शोषितबीचको अन्तरविरोध भएकाले स्वभावैले शत्रुतापूर्ण अन्तरविरोध हो तर चीनको विशिष्ट अवस्थामा यदि ठीक ढङ्गले सञ्चालन गर्ने हो भने यो शत्रुतापूर्ण अन्तरविरोध पनि मित्रतापूर्ण अन्तरविरोधमा बदलिन सक्दछ र शान्तिपूर्ण तरिकाले यसको समाधान हुन सक्दछ'[३१] भन्नु। अनि, फेरि 'सङ्क्रमणकाल अन्तरविरोधहरू र सङ्घर्षैसङ्घर्षले भरिएको हुन्छ। हाम्रो वर्तमान क्रान्तिकारी सङ्घर्ष विगतको क्रान्तिकारी सशस्त्र सङ्घर्षभन्दा पनि धेरै गहिरो छ'[३१] भनेर उथलपुथलकारी सङ्घर्षतर्फ सङ्केत गर्नु। प्रधान अन्तरविरोधको समाधान शान्तिपूर्ण तरिकाले हुनसक्छ भनिसकेपछि यति ठूलो उथलपुथलकारी सङ्घर्षको आवश्यकता किन ? विचारको यो विरोधाभासले समाजवादी निर्माणको कालमा माओत्सेतुङभित्र देखापरेको उग्रवामपन्थी चिन्तनलाई प्रकट गर्दछ।

समाजवादी कालमा समाजको सांस्कृतिक रूपान्तरणका निमित्त सञ्चालन हुने आन्दोलनका सवालमा पनि अगाडि सारिएको माओत्सेतुङमा उग्र वामपन्थी चिन्तन देखा पर्‍यो। १९५७ मा 'हामीले प्रशासनिक आदेशद्वारा धर्मको उन्मूलन गर्न वा जनतालाई धर्ममा विश्वास नगर भनेर दबाब दिन सक्तैनौँ। जनतालाई भाववाद त्याग्न वाध्य पार्ने वा मार्क्सवादमा विश्वास गर्न दबाब दिने काम पनि हामी गर्न सक्तैनौँ। सैद्धान्तिक प्रकृतिका सवालहरू वा जनताबीचका विवादास्पद विषयहरूको समाधान गर्ने एक मात्र विधि छलफल, आलोचना, उत्प्रेरणा र शिक्षादीक्षाको प्रक्रियाबाट अगाडि बढ्ने प्रजातान्त्रिक विधि हो, जबरजस्ती गर्ने वा दबाब दिने होइन'[३२] भन्ने मान्यता बिलकुल सही थियो। तर, १९६६-७६ सम्म चलेको 'सांस्कृतिक क्रान्ति' का बेला ठीक उल्टो व्यवहार भयो। त्यसबेला विचारहरूलाई बन्दुकले दबाइयो। 'बेमवार्ड दी बुर्जुवा हेडक्वाटर' भन्दै कम्युनिस्ट पार्टीको केन्द्रीय कमिटीका उपाध्यक्ष एवम् जनवादी गणतन्त्र चीनका अध्यक्ष ल्यू शोओची, ली लिसानजस्ता पुराना नेताहरूलगायत उक्त पार्टीको आठौँ महाधिवेशन (१९५६ सेप्टेम्बर १५-२७) बाट निर्वाचित केन्द्रीय कमिटीका ७१ प्रतिशत सदस्यहरूलाई कारबाही गरियो।[३३] कठोर यातना र अपमान सहन नसकेर ल्यू शाचो ची र ली लिसानको जेलमै मृत्यु भयो। समाजको सांस्कृतिक रूपान्तरणमा केन्द्रित हुनुपर्ने 'सांस्कृतिक क्रान्ति' अन्तरपार्टी सङ्घर्षमा परिणत भयो। सांस्कृतिक क्रान्तिको नामबाट पार्टीभित्रका वैचारिक मतभेद तह लगाउन खोजियो। अर्कोतर्फ आमजनताका धार्मिक विश्वास र सांस्कृतिक आस्थामाथि निर्मम हमला भयो। मूर्ति, मठ-मन्दिर, स्कुल-कलेज र आफ्नै पार्टी कार्यालयजस्ता भौतिक संरचनाहरूसमेत ध्वस्त गरिए। कैयौँ कलाकर्मी एवम् सांस्कृतिककर्मीहरूको ज्यान लिइयो। पुरानो चिनियाँ संस्कृतिका विद्वान् तङ थ्योलगायत सैयौँले अपमान सहन नसकेर आत्महत्या गरे। पुराना संस्कृतिकर्मी छुङ छिङको परिवारलगायत कैयौँ परिवार देश छाडेर हिँड्न बाध्य भए। एउटा प्रान्तीय पार्टी कमिटीकी सामान्य कर्मचारी च्याङ चिसिनजस्ता कैयौँ निर्दोष कार्यकर्ता च्याङ छिङको विचारसँग असहमत भएको आरोपमा मारिए। स्कुलका विद्यार्थीहरूलाई समेटेर गठन गरिएका रेड गार्डहरूद्वारा चलाइएको जथाभावी

हमलाले सिङ्गो चीनलाई अस्तव्यस्त पाऱ्यो । जताततै अराजकता फैलियो । विकासका योजनाहरू भताभुङ्ग भए । यो सब उग्रवामपन्थी चिन्तनकै परिणाम थियो ।

माओबाट सार्वभौम चरित्रका कुनै नियम पत्ता लगाइएको छैन अर्थात् माओद्वारा प्रतिपादित विचारहरू सार्वभौम चरित्रका छैनन् । त्यसैले माओका विचारहरूलाई 'वाद' र मार्गदर्शक सिद्धान्त मान्नु दार्शनिक हिसाबले सही होइन, वस्तुगत तथ्यबाट टाढा रहेको मनोगत सोचाइ मात्र हो ।

नेपालमा जनताले लडेर ल्याएको बुर्जुवा प्रजातन्त्रलाई सुदृढ र विकसित तुल्याउनसमेत नसकिएको तथा माओले भनेजस्तै क्रान्तिका तीन जादुमयी हतियार (जनतामा आधारित क्रान्तिकारी अनुशासित एवम् एकीकृत कम्युनिस्ट पार्टी, व्यापक जनतालाई गोलबन्द गर्ने संयुक्त मोर्चा र राजनीतिक रूपले सचेत जनसेना) को साँचो अर्थमा निर्माण पनि भइनसकेको अवस्थामा देशभित्र जबरजस्त क्रान्तिकारी परिस्थिति रहेको तथा क्रान्तिको सशक्त आत्मगत शक्ति पनि तयार रहेको ठान्नु अनि एकातिर आफैँले संसारमा कहीँ पनि समाजवाद छैन भनी अन्तर्राष्ट्रिय कम्युनिस्ट आन्दोलनले गम्भीर धक्का खाएर रक्षात्मक स्थितिमा पुगेको स्वीकार गर्नु तर अर्कोतर्फ राष्ट्रिय-अन्तर्राष्ट्रिय परिस्थिति क्रान्तिका निमित्त अत्यन्त अनुकूल रहेको निष्कर्ष निकाल्नु मनोगत वा अवस्तुवादी चिन्तनबाहेक केही होइन । त्यसैगरी वर्ग विश्लेषणको आधारमा शत्रु-मित्र नछुट्याउने, आफूबाहेक सबैलाई प्रतिक्रियावादी वा उसका दलाल ठान्नेजस्ता कार्यहरू पनि मनोगत चिन्तनकै परिणाम हुन् ।

ज्ञ। खक्ष ीभलष्ल (ूीभात(धष्लनू अफकगलष्क बल क्ष्लाबलतषभि मष्कयचमभच ९कभभिअतभम धयचपक ज्ञढडट (उ। छद्धठा०,
द्द। मदन भण्डारी- वर्तमान परिस्थिति र पार्टीको दायित्व, (सङ्कलित रचना, भाग १, - पृ., ५४)
घ। :बय त्कभतगलन (इल उचबअतष्अभ ९क्भभिअतभम च्भबमष्लनक ाचफ तजभ धयचपक या त्बय तकभतगलन, उ। डण०
द्ध। :बय (इल अयलतचबमष्अतष्यल, ९क्ष्दष्म, उ। ढड०
छ। प्रचण्ड - नेपाली क्रान्तिका समस्याहरू- भाग २, पृ. १
ट। प्रचण्ड- नेपाली क्रान्तिका समस्याहरू- भाग २, पृ. १
ठ। ब्लतष म्गजचष्लन(उ। द्धघ
ड। सर्व दर्शनसङ्ग्रह- पृ. ३९८
ढ। प्रचण्ड- नेपाली क्रान्तिका समस्याहरू- भाग २ पृ. २,३,४
ज्ञण। :बय (इल अयलतचबमष्अतष्यल ९तदष्म ए। डछ०
ज्ञज्ञ। :बय (इल अयलतचबमष्अतष्यल ९क्ष्दष्म ए। डछ मा उद्धृत ।०
ज्ञद्द। भ्लनभकि (ब्लतष म्गजचष्लन उ। ज्ञछघ
ज्ञघ। :बय (इल उचबतष्अभ ९क्ष्दष्म उ। टछ०
ज्ञद्ध। :बचह (क्भभिअतभम धयचपक, ए। ज्ञडज्ञ
ज्ञछ। :बचह (क्भभिअतभम धयचपक, ए। घण
ज्ञट। भ्लनभकि (म्षभिअतष्अक या लबतगचभ, ए। ज्ञठठ
ज्ञठ। भ्लनभकि (म्षभिअतष्अक या लबतगचभ, ए। ज्ञठठ
ज्ञड। ीभलष्ल (:बतभचष्बष्कि बलम भ्रुउष्चष्यअचष्तष्अष्क, उ। ज्ञज्ञज्ञ
ज्ञढ। ीभलष्ल (:बतभचष्बष्कि बलम भ्रुउष्चष्यअचष्तष्अष्क, उ। द्दद्द
द्दण। ध्चष्तष्लन नचयगउ (त्जचभभ :बवयच कतचगनभिक यल अजष्लबुक उजषयिकयउष्अबो ाचयलत, उ। घ
द्दज्ञ। :बय (इल अयलतचबमष्अतष्यल ९क्ष्दष्म० ए। ज्ञणट(ज्ञण्ठ
द्दद्द। ीभलष्ल (ऋयोभिअतभम धयचपक (खयो। द्दट उ। द्दछड
द्दघ। अ.ज. मानफ्रेद - सङ्क्षिप्त विश्व इतिहास- दुसरा भाग
द्दद्ध। ीभलष्ल (क्भोभिअतभम धयचपक ए। छढठ
द्दछ। क्तबष्लि (इल तजभ इउउयकष्तष्यल, उ। छण्ण
द्दट। ीभलष्ल(क्भोभिअतभम ध्यचपक, उ। छढठ
द्दठ। :बय (क्भोभिअतभम ध्यचपक, ख्यो छ, ए। घढघ
द्दड। :बय (क्भोभिअतभम ध्यचपक, ख्यो छ, ए। ठठ
द्दढ। :बय (यल तजभ अयचचभअत जबलमष्लिन या अयलतचबमष्अतष्यलक (९तदष्म(उ।द्धघद्ध०
घण। :बय (क्ष्दष्म, उ। द्धघछ
घज्ञ। :बय (क्भोभिअतभम ध्यचपक, ख्यो छ, ए। ढद्ध

घद्द। ःबय (क्ष्दष्म, उ। घडढ
घघ। ऋएऋ (ज्ष्कतयचथ या ऋएऋ ब ऋजचयलयियनथ या भ्खभलतक (ए। घद्धद्ध

क्रमशः

राज्यको पुनःसंरचना र संविधानवादका केही आधुनिक अवधारणाहरू

’ युवराज सङ्ग्रौला

(ख) शिक्षा एवम् विकासको अधिकारः शिक्षा एवम् विकासको अधिकार समान अवसरद्वारा प्रतिस्पर्धाको योग्यता प्रदान गर्ने अधिकार हुन्। व्यक्तिलाई सवल र सक्षम बनाउने माध्यमका रूपमा यी अधिकारको महत्त्व रहन्छ। ०४७ को संविधानले यी अधिकारलाई मौलिक अधिकारका रूपमा स्वीकार गरेनन्।

सम्भ्रान्तहरूको राज्यमा यस्ता अधिकारलाई मौलिक हकका रूपमा स्वीकार गरिएको हुँदैन। बरु, यस्ता अधिकारहरूलाई राज्यका नीति एवम् निर्देशक सिद्धान्तका रूपमा राखी तिनीहरूका बारेमा अदालतमा प्रश्न उठाउन नपाइने व्यवस्था गरेको हुन्छ। विकासका अवसरहरू र बाँच्न पाउने अधिकारको प्रत्याभूति नगरी राजनीतिक सङ्गठन खोल्ने र मतदान गर्ने अधिकारको सार्थकता छैन। ०४७ सालको संविधान यस अर्थमा नेपालमा पश्चिमी उदार लोकतन्त्रलाई स्थापना गर्ने विशुद्ध राजनीतिक दस्तावेज मात्र थियो। त्यस संविधानमा सामाजिक एवम् आर्थिक रूपान्तरणका लागि आवश्यक कुनै संयन्त्रहरू थिएनन्। संविधानसभाले संविधानको निर्माणमा जनसहभागितालाई अनिश्चित गर्दछ। संविधानसभाले निम्न तीन प्रक्रियाबाट लोकतन्त्रलाई समावेशी बनाउने भूमिका निर्वाह गर्दछ :

☐ लोकतान्त्रिक प्रक्रियाबाट संविधान निर्माण गर्ने जनप्रतिनिधिहरूको निर्वाचन गर्दछ र जनताले निर्वाचन गरेका प्रतिनिधिद्वारा संविधानको तर्जुमा गर्दछ। अतः प्रत्यक्ष रूपमा प्रतिनिधिद्वारा र अप्रत्यक्ष रूपमा आफैं संविधान निर्माणमा जनताको सहभागिता रहन्छ। यस अर्थमा सहभागिता समावेशीकरणको एउटा आधारभूत सर्त हो।

☐ संविधान निर्माण गर्ने निकायका रूपमा निर्वाचित हुने ‘संविधानसभामा’ जनताको प्रतिनिधित्व रहने हुँदा त्यस्तो संविधानमाथि जनताको स्वामित्व रहेको हुन्छ। स्वामित्व समावेशीकरणको दोस्रो सर्त हो।

☐ जनताको प्रतिनिधित्व रहने भएबाट उनीहरूका आधारभूत सामाजिक, आर्थिक आवश्यकताहरूको समावेशी हुने अवसर संविधानसभाले प्रदान गर्दछ। जनताका आधारभूत सामाजिक-आर्थिक अधिकारको प्रत्याभूति समावेशीकरणको अर्को आधारभूत सर्त हो।

राज्यका निकायहरू

संविधानले राज्यका निकायहरूको व्यवस्था गर्दछ। यी निकायहरू राज्यको प्रशासन एवम् व्यक्तिका अधिकारहरूको संरक्षणका लागि आवश्यक हुन्छन्। यी निकायहरू शक्ति पृथकीकरणका आधारमा सञ्चालित हुने गर्दछन्। जातीय, भाषिक एवम् सांस्कृतिक विविधता राष्ट्रको आधारभूत मान्यता भएका अवस्थामा राष्ट्रका निकायहरूको संरचनात्मक ढाँचा उक्त मान्यतामा आधारित रहनुपर्ने हुन्छ। यस आधारमा विचार गर्दा संविधानसभाले निम्न दृष्टिकोणहरूलाई मध्यनजर राख्नुपर्ने हुन्छ :

(क) राष्ट्रको प्रतिनिधिसभालाई विकास र बजेटको नीति एवम् कार्यक्रम तर्जुमा गर्ने समानुपातिक निर्वाचन प्रणालीद्वारा निर्वाचित राजनीतिक सदनका रूपमा स्थापित गर्नुपर्ने।

(ख) राष्ट्रिय परिषद्लाई सामाजिक संसद्का रूपमा विविध भाषा, जाति, संस्कृति एवम् भूगोलको प्रतिनिधित्व गर्ने सदनका रूपमा स्थापित गर्नुपर्ने र सो सदनलाई राष्ट्रिय एकताको प्रतीक संस्था बनाउने।

(ग) राष्ट्रको सम्पूर्ण न्यायपालिकी अधिकार संवैधानिक अदालत सर्वोच्च अदालत र यस मातहतका अदालतहरूमा रहने व्यवस्था गरी वर्तमान समयमा प्रमुख जिल्ला अधिकारीजस्ता निकायले फौजदारी मुद्दाहरू हेर्ने पद्धतिलाई पूर्ण रूपमा खारेज गर्नुपर्दछ। संवैधानिक विवादको निरोपण संवैधानिक अदालतबाट हुने व्यवस्था हुनु वाञ्छनीय हुन्छ।

संविधानका उद्देश्यहरू

संविधानको निर्माणमा ध्यान दिनुपर्ने अर्को महत्त्वपूर्ण पक्ष संविधानले सम्बोधन गर्नुपर्ने उद्देश्यहरू हुन्। अर्थात्, कुनै पनि देशले संविधानको निर्माण किन गर्नुपर्ने हो भन्ने कुरा निर्धारण गर्न संविधानका उद्देश्यहरूको निर्धारण गरिन्छ। जस्तै विगतको आन्दोलनलाई विश्लेषण गर्ने हो भने भविष्यमा बन्ने संविधानका निम्न उद्देश्यहरू रहनुपर्ने देखिन्छ :

(क) ०६३ सालको विशाल आन्दोलनको आकाङ्क्षा अनुसार खुला राजनीतिक प्रतिस्पर्धामा आधारित समावेशी लोकतन्त्रको स्थापना गर्दा त्यस्तो संविधानले समावेशी लोकतन्त्रलाई संस्थापित गर्नुपर्ने हुन्छ, जसले जुनसुकै किसिमको एकदलीयता र जुनसुकै किसिमका निरङ्कुशतालाई निषेध गर्दछ। बहुदलीय व्यवस्थाको स्थापना यस अर्थमा संविधानले सम्बोधन गर्नुपर्ने सबैभन्दा महत्त्वपूर्ण उद्देश्य हो। हालको राज्यको पुनःसंरचनाको प्रक्रियामा सरिक रहेका सबै पक्षहरू यस उद्देश्यका विरुद्धमा जान सक्ने अवस्था हुँदैन।

समावेशीकरणको संरचनात्मक ढाँचा

(ख) राष्ट्रको सार्वभौम सत्ताको आधिपत्यबाट परम्परावादी शक्तिहरूको पूर्ण विस्थापनः राष्ट्र नागरिकहरूबाट निर्माण हुन्छ, अतः राष्ट्रको सार्वभौमसत्ता पनि जनतामा नै निहित रहन्छ । राज्यको सार्वभौमसत्ता पूर्ण रूपले जनतामा हस्तान्तरण गर्नु भविष्यमा बन्ने संविधानको अर्को महत्त्वपूर्ण उद्देश्य हो । यसमा कुनै सम्झौता हुन सक्तैन ।

(ग) राज्यका फौजी निकायलाई सरकारका अधिनमा सार्ने र निर्वाचित सरकारको निर्देशनबमोजिम मात्र त्यस्ता निकायको सञ्चालन हुने व्यवस्था गर्नु : सेना र हतियारको प्रयोगमा सरिक हुने फौजी वा प्रहरी शक्ति अहिलेसम्म पनि राजाका नियन्त्रणमा रहने व्यवस्था रहिआएको छ र ०४७ को संविधानले त्यस्तै व्यवस्था गरेको थियो । अब भविष्यमा बन्ने संविधानले सेना र प्रहरीलाई राजाको सेना/प्रहरी होइन, राज्यको सेना/प्रहरीका रूपमा रूपान्तरण गर्नु अर्को महत्त्वपूर्ण उद्देश्य हो । यस उद्देश्यलाई पूर्ण रूपमा सम्बोधन गर्न सकिएन भने लोकतन्त्रको संस्थापन हुन सक्तैन ।

(घ) नेपालमा हालसम्म कायम रहेको राज्य संरचना सम्भ्रान्त वर्गको अधिनमा रहेको एकात्मक प्रणालीमा आधारित रहेको छ । समावेशी राज्य संरचनाको निर्माणका लागि राज्यको ढाँचालाई केन्द्र र प्रदेशमा विभाजन गर्नुपर्ने आवश्यकता छ । स्वायत्त प्रदेशको अवधारणा नेपालको रणनीतिक-राजनीतिक अवस्थितिका लागि सुहाउँदो देखिन्छ । अतः निम्न चरित्र भएको राज्य संरचनाको व्यवस्था गर्नु संविधानको अर्को महत्त्वपूर्ण उद्देश्य हो :

☐ रक्षा, वैदेशिक नीति र प्रादेशिक सरकारहरूका बीचको समन्वय गर्नुपर्ने दायित्व एवम् अख्तियार भएको केन्द्रीय शासन प्रणालीको व्यवस्था ।

☐ विकास र स्रोत परिचालन र स्थानीय प्रशासनको पूर्ण जिम्मेवारी एवम् अख्तियार प्राप्त प्रादेशिक सरकार, जसले सबै जाति, भाषा र सांस्कृतिक समूहलाई राजनीतिक प्रक्रिया र सरकारी संयन्त्रमा समान सहभागिताको प्रत्याभूति गर्दछ ।

उपरोक्त प्रदेशहरूको परिकल्पना प्राचीन सभ्यता, विशिष्ट भौगोलिक अवस्था तथा खास नदी क्षेत्रमा आधारित रहेका छन् । यी प्रदेशले खासखास जाति-समूहलाई प्रतिनिधित्व पनि गर्दछन् । नेपालका प्राचीन सभ्यताहरू नदीक्षेत्रसँगै सम्बन्धित रहेका छन् ।

☐ प्रादेशिक सरकारको आफ्नै सरकार रहनेछ र यसले स्वतन्त्र रूपमा प्रदेशभित्रका स्रोत र साधनको प्रयोग गर्न सक्नेछ । फौजदारी न्यायप्रणाली एकीकृत एवम् केन्द्रीय न्यायिक निकायका अधिनमा रहनेछ । देवानी न्याय पद्धति प्रदेशका कानुनमा आधारित रहनेछ ।

☐ केन्द्र एवम् प्रदेश दुवैमा प्रधान/मुख्यमन्त्रीको नियुक्ति प्रत्यक्ष निर्वाचनबाट हुनेछ । यदि संविधानसभाले गणतन्त्रात्मक संविधानको तर्जुमा गर्‍यो भने प्रधानमन्त्रीको नियुक्ति प्रतिनिधिसभाबाट र राष्ट्राध्यक्षको प्रत्यक्ष निर्वाचन गर्ने व्यवस्था गर्न सकिनेछ ।

☐ नेपाल गणतन्त्रात्मक देश हुनेछ । तर, संविधानसभाले राजसंस्था रहने गरी संविधान बनाएमा संविधानले तबउप्रान्त राजसंस्थाका बारेमा अन्तरिम निर्णय गर्ने अधिकार राष्ट्रिय परिषद्लाई प्रदान गर्नेछ । राजतन्त्रले पालना गर्नुपर्ने सर्तहरू तोक्ने अधिकार राष्ट्रिय परिषद्लाई हुनेछ ।

संविधानसभा र संविधान निर्माण

जुनसुकै देशको संविधानसभाले संविधानको निर्माण गर्दा सर्वप्रथम संविधान निर्माणको ढाँचा तय गर्दछ । किनभने ढाँचा तय नभएसम्म प्रक्रियाको निर्धारण हुन सक्तैन । सामान्यतया ढाँचा संविधानसभा ऐनमा नै तोकिएको हुन्छ । अन्तरिम विधानमा पनि यस्तो ढाँचा तोक्न सकिन्छ । तर अन्तरिम विधानमा नै ढाँचा वा प्रक्रिया तोकिएमा आवश्यकता पर्दा संशोधन गर्न कठिन हुन्छ । अतः ऐनद्वारा ढाँचा र प्रक्रिया तोक्ने प्रक्रियालाई बढी व्यावहारिक मानिन्छ । (ढाँचाका बारेमा पछिल्ला अध्यायमा विस्तृत छलफल गरिएको छ ।)

विशिष्ट अवस्था र संविधानसभाः

सामान्यतया कुनै पनि देशमा क्रान्तिपछाडि राज्यको पुरानो संरचनालाई पूर्ण रूपमा भत्काइन्छ र संविधानको निर्माणद्वारा राज्यको व्यवस्थापन गर्ने गरिन्छ । यसरी क्रान्ति भएका देशमा राज्यको संरचना कस्तो हुने हो भन्ने कुरा क्रान्तिले नै यकिन गरेको हुन्छ । तर, नेपालमा त्यस्तो अवस्था छैन । क्रान्तिसरहको जनआन्दोलन सम्पन्न भए पनि राज्यको पुरानो संरचनालाई यथावत् राखी, संविधानसभाबाट बन्ने संविधानद्वारा राज्यको नयाँ ढाँचा निर्माण गर्ने पद्धतिलाई ग्रहण गरिएको छ । यो पद्धति विश्वकै इतिहासमा नयाँ प्रयोगका रूपमा प्रकट भएको छ । यस विशिष्ट अवस्थाका केही खास चरित्रहरू छन् :

(क) राज्य र विद्रोही पक्ष दुवै संविधानसभाका लागि सहकार्य गरिरहेका छन् । अतः राज्य र विद्रोही पक्ष दुवै राजतन्त्रका विपक्षीका रूपमा उभिएका छन् । सरकार एवम् विद्रोही पक्षबाट लोकतान्त्रिक गणतन्त्रको पक्ष निर्माण भएको छ ।

(ख) संविधानसभाले राजतन्त्रको भविष्य निर्धारण गर्ने सर्तमा राष्ट्र एकमत भएको छ । अतः लोकतन्त्रका पक्षधर दलहरू र विद्रोही पक्षका रूपमा रहेको नेकपा (माओवादी) एउटै एजेन्डामा सङ्गठित भएका छन् ।

(ग) राज्यको विघटित संसद्लाई पुनःस्थापित गरी परम्परागत शक्तिबाट शक्तिको हस्तान्तरण गर्ने प्रक्रियालाई सुधारवादी आन्दोलनका रूपमा ग्रहण गरिएको छ ।☐

- समाप्त

जातीय मुक्तिभन्दा वर्गीय मुक्ति जरुरी

जीवछ साह

दुई सय ३८ वर्षसम्म सञ्चालित दरबारिया र सामन्ती केन्द्रीकृत शासनले गर्दा मधेसी, दलित, जनजाति र महिलाहरू यस देशका नीति निर्माणको ठाउँमा सहभागी गराउन र निर्णयमा पहुँच र नियन्त्रण गराउनबाट वञ्चित गराई केवल भए गरेका निर्णयहरूलाई पालना गर्ने काममा लगाइएको थियो जबकि हरेक गतिविधि नीति निर्माण गर्ने तहमा समानुपातिक ढङ्गले समाहीकरण गराई राज्य सञ्चालनमा साझा हिस्सेदार गराउँदैन, तबसम्म त्यहाँ द्वन्द्व चलिरहन्छ, हाम्रो देशमा बाइसे, चौबीसे र माझ किराँतजस्ता स-साना राज्यलाई पृथ्वीनारायण शाहले एकीकरण त गरे तर त्यो एकीकरण भौगोलिक रूपमा मात्र हुन गयो र कानुनको स्रोत जनता नभई राजा हुन गए, जसले गर्दा जनता अझ बढी अधिकार, साधन र स्रोतबाट वञ्चित हुन पुगे, भावनात्मक रूपमा यो देश हामी सबैको साझा हो भन्ने कुराको प्रत्याभूति हुन दिन सकेन ।

निस्सासिएका जनताले अधिकारका लागि आन्दोलन गर्दै थिए तर त्यो आन्दोलन भाषागत र क्षेत्रगत रूपमा विभाजित थियो, जसले गर्दा आन्दोलन परिणाममुखी रूपमा अगाडि बढ्न सकिरहेको थिएन । यसपटकको जनआन्दोलन-२ बाट प्राप्त उपलब्धिलाई देखेर जनताले बल्ल आफ्नो शक्तिको अगाडि सङ्गठित आवाजले जस्तोसुकै हतियार र क्रूर शासकलाई पराजित गरी जनताको सरकार स्थापना गर्न सकिन्छ भन्ने कुरा १९ दिनको जनआन्दोलनबाट प्रस्ट भयो, प्राप्त अधिकारलाई संरक्षण गर्दै प्रयोग गर्नका लागि सङ्घीय राज्य प्रणाली र जनसङ्ख्याका आधारमा प्रतिनिधित्वको माग गरियो, वास्तवमा माग उचित भए पनि आन्दोलनको नेतृत्व पक्षमा दूरदृष्टि भए आन्दोलनको स्वरूपलाई ध्यान पुऱ्याउनुपर्थ्यो । आन्दोलन नियन्त्रणमा नभएकाले राष्ट्रकवि, राष्ट्रनेताहरूको सालिक तोडियो, ढाल्ने काम हुन गयो, जुन लोकतन्त्रमा ठूलो कमजोरीको प्रभाव देखिएको भन्न सकिन्छ, हुनत मधेसी जनअधिकार फोरमको सङ्गठनको खासै प्रभाव थिएन, सबैले बुझेका पनि थिएनन् तर माघ २ गतेदेखि बन्दको घोषणा गरियो र त्यसै क्रममा लहानमा रमेश महतोको हत्या गरियो र लास बेपत्ता पारियो । त्यसैको प्रभावले स्वस्तस्फूर्त रूपमा माओवादीप्रति आक्रोश फैलियो, जसले गर्दा सिराहा जिल्लाको सुन्दर नगरी लहान बजार खरानी र कुरूपमा परिणत हुन गयो, त्यही आक्रोशले गर्दा तराई आन्दोलनमय भयो । आन्दोलन गर्नेहरू आन्दोलनलाई व्यवस्थित र परिणाममुखी बनाउनका लागि समयमै वार्तामा गएको भए अझ बढी उपलब्धि जनताको पक्षमा हुने थियो । अहिले पनि प्राप्त उपलब्धिलाई सकारात्मक रूपमा प्रयोग गर्दै बाँकी अधिकार (मागहरू) लाई संविधानसभाको निर्वाचनद्वारा पूरा भने गराउनुपर्ने देखिन्छ ।

हुनत जाति मुक्तिभन्दा वर्गीय मुक्ति जरुरी हुन्छ, जबसम्म वर्गीय मुक्ति हुँदैन, तबसम्म जातीय मुक्ति हुँदैन । हुनत सकारात्मक शासन प्रणालीभन्दा सङ्घात्मक शासन प्रणाली राम्रो हुन्छ, सङ्घात्मक प्रणालीभित्र समन्वय, सद्भाव र विकास निर्माणमा सबैको पहुँच र नियन्त्रण गराई राज्य सञ्चालन भयो भने अझ सशक्त हुन्छ । तसर्थ, नयाँ तरिकाबाट राज्य सञ्चालन गर्ने र अधिकार र अवसरबाट वञ्चित समुदायलाई अधिकार सम्पन्न गराउने दृष्टिकोण बोकेको नेकपा (एमाले) ले अन्तरिम संविधान घोषणा हुँदा समानुपातिक निर्वाचन प्रणाली, जुन प्रणालीले सबै जातजाति, भाषाभाषीको प्रतिनिधित्व र आत्मसम्मान गर्छ र जनमतसङ्ग्रह राजाका निम्ति, जसले गर्दा सदाका लागि आन्दोलनको मर्म अनुरूप राजा जनतामा परिणत होऊन् भन्ने कुरा संविधानमा उल्लेख (समावेश) हुन नदिएपछि लिखित असहमति जनाएको कुरा सर्वविदितै छ, उक्त कुरा अन्तरिम संविधानमा उल्लेख भएको भए अहिलेको मधेसी, जनजाति, दलित र महिलाहरूको आन्दोलनले यो रूप लिनेसक्ने अवस्था आउने थिएन । जनताको माग सम्बोधन गर्न नचाहने दलहरूका कारण यो अवस्था हुन गयो, जसले गर्दा यत्तिको धनजनको क्षति हुन गयो, एमालेले सम्बोधन गरेकै कुरालाई प्रमले घोषणा गर्नुपऱ्यो तर अन्तरिम संविधानमै समानुपातिक निर्वाचन प्रणाली र जनमतसङ्ग्रह उल्लेख भएको भए न त राजाले चलखेल गर्ने मौका पाउँथे र पछाडि पारिएका जनताको समेत प्रतिनिधित्व हुने प्रणाली भएकाले साझा स्वामित्व हुने भएकाले यत्तिको जनधनको क्षति हुने थिएन । □

मधेस आन्दोलन र हाम्रो दृष्टिकोण

’ जीतेन्द्रनारायण देव

१. विषय प्रवेश

वर्गीय समाजमा जातीय समस्या के हो ? हामी मार्क्सवादी-लेनिनवादीहरूले यसलाई कसरी बुझ्ने र कसरी व्याख्या गर्ने ? के वर्गीय समस्या र जातीय समस्या एउटै हो ? के जातीय समस्या वर्गीय समस्या होइन ? यी र यस्ता अनेकौं सवालहरूले आज नेपालमा मार्क्सवादी-लेनिनवादीहरूको मथिङ्गल तताइरहेको छ ।

यी समस्याहरूको सही र वैज्ञानिक हल निकाल्न हामीले एकातिर मार्क्सवाद-लेनिनवादका सान्दर्भिक कृतिहरू र शास्त्रीय सन्दर्भहरूलाई बुझ्नुपर्छ भने अर्कातिर नेपाली समाजका जातीय समस्याहरूलाई मार्क्सवाद-लेनिनवादको सिर्जनात्मक विकास र जनताको बहुदलीय जनवादको आलोकमा बुझ्ने र निष्कर्ष निकाल्ने प्रयत्न गर्नुपर्दछ ।

२. सामाजिक अन्तरविरोधहरू

द्वन्द्वात्मक ऐतिहासिक भौतिकवाद र राजनीतिक अर्थशास्त्रका सान्दर्भिक विषयहरूको आलोकमा नेपाली समाजको वर्गीय र जातीय समस्याहरूको विवेचना गर्ने हो भने भन्नैपर्छ कि यो नेपाली समाजको मूल अन्तरविरोध नै हो । वर्गीय अन्तरविरोध नै आधारभूत र प्रधान अन्तरविरोध हो । यो अन्तरविरोध शत्रुतापूर्ण अन्तरविरोध हो । जातीय अन्तरविरोध पनि एउटा सामाजिक अन्तरविरोध हो । यो अन्तरविरोध पनि द्वन्द्वात्मक भौतिकवादको एउटा स्वतन्त्र क्याटागोरी हो । यी दुइटै अन्तरविरोधहरू नेपाली समाजका आधारभूत अन्तरविरोधहरू हुन् । एउटा प्रधान हो भने अर्को गौण अन्तरविरोध । जातीय अन्तरविरोध गौण अन्तरविरोध भए पनि यो एउटा नेपाली समाजको स्वतन्त्र अन्तरविरोध हो र स्वतन्त्र अन्तरविरोध भएको हुनाले छुट्टै किसिमले सम्बोधन गर्नुपर्ने हुन्छ ।

३. खोटपूर्ण दृष्टिकोण

हामीबीचमा एउटा खोटपूर्ण दृष्टिकोण वा खण्डित मार्क्सवादी-लेनिनवादी दृष्टिकोण के छ भने वर्गीय अन्तरविरोध हल हुने बित्तिकै जातीय अन्तरविरोध स्वतः हल भइहाल्छ । यदि यस्तै हो भने तत्कालीन सोभियत सङ्घ, युगोस्लाभिया वा पूर्वी युरोपका समाजवादी देशहरूको सङ्कट र पराजयको कारणलाई कसरी बुझ्ने ? यी देशहरूमा वर्गीय समस्या प्रायः हल गरिए पनि जातीय समस्या किन टड्कारो रूपमा जस्ताको तस्तै रह्यो ? जातीय विखण्डनको सिकार समाजवाद किन हुन पुग्यो ? यसको प्रमुख कारण के हो भने ती देशहरूका तत्कालीन कम्युनिस्ट पार्टीहरू र समाजवादी राज्यले वर्गीय सवाललाई सम्बोधन गरे पनि जातीय सवालहरूलाई सम्बोधन गर्नमा चुक्न गयो । न राज्यलाई समावेशी-समानुपातिक बनाउन सक्यो, न त राज्यको केन्द्रीकरणलाई डिफ्युज गर्न सक्यो । परिणाम हामी सबैको अगाडि छ ।

४. जातीय अन्तरविरोध र लेनिन

त्यसकारणले नै कमरेड लेनिनले सन् १९१९ को मार्च महिनामा लेनिन र बोल्सेभिक पार्टीको नेतृत्वमा स्थापना भएको र तत्कालै बसेको कम्युनिस्ट इन्टरनेसनलको पहिलो बैठकमा (मस्को) जातीय सवालहरूबारे मन्तव्य दिँदा बुखारिन र प्याताकोभजस्ता मार्क्सवादीहरूको खोटपूर्ण विचारको आलोचना गर्दै ‘जातीय समानताको नाराले सर्वहारा क्रान्तिको विजय र विभिन्न जातिहरूका सर्वहाराहरूको एकतामा बाधा पार्नेछ’ भन्ने गलत विचारको धज्जी उडाउँदै जातीय समानता र आत्मनिर्णयको अधिकारमाथि जोड दिँदै वर्गीय आन्दोलनसँगै जातीय अन्तरविरोधलाई समेत हल गर्नुपर्ने कुरामा जोड दिनुभएको थियो र जातीय समानता तथा आत्मनिर्णयको अधिकारको कुरा अघि बढाउनुभएको थियो ।

५. जातीय अन्तरविरोध र जबज

जनताको बहुदलीय जनवादले पनि जुन सामाजिक क्रान्ति (जनक्रान्ति) को अवधारणा र विचार अघि सारेको छ, त्यो लेनिनकै जातीय समानता र आत्मनिर्णयको अधिकारको विचारको पुष्टि र सिर्जनात्मक विकास हो । मार्क्सवाद-लेनिनवाद भनेको वर्गीय समानता मात्रै होइन, यो जातीय, क्षेत्रीय, लिङ्गीय, भाषिक, धार्मिक आदि किसिमको समानता पनि हो । त्यसकारण नै नेकपा (एमाले) को पाँचौं महाधिवेशनको ऐतिहासिक दस्तावेजमा राज्यको प्रजातान्त्रीकरणको कुरा गरिरहँदा धेरै ठाउँमा समावेशी र शक्ति पृथकीकरण र विकेन्द्रीकरणको कुरामा जोड दिइएको छ ।

६. अन्तरविरोधहरूलाई सम्पूर्णतामा बुझ्ने

तसर्थ, नेपाली मौलिकतामा आधारित भएर र मार्क्सवाद-लेनिनवादलाई आधारस्तम्भ मानेर यथार्थलाई निरूपण गर्ने हो भने हामी कम्युनिस्टहरूले नेपालमा वर्गीय सवालहरूसँगै जातीय र अन्य सवालहरूलाई पनि हल गर्नैपर्छ । अन्यथा या

त वर्गीय लडाइँ कमजोर हुन्छ वा जीत फेरि पराजयमा परिणत हुन पुग्दछ। वर्गीय र जातीय अन्तरविरोधको यो द्वन्द्ववादलाई (एकता र सङ्घर्ष) यसरी नै बुझ्न सक्यौं भने नेपालमा हामीले स्थायी किसिमको समतामूलक समाजको स्थापना गर्न सक्षम हुनेछौं।

मधेसी समस्या के हो ?

१. पहिचान र मान्यताको सवाल

नेपाल एउटा बहुजातीय, बहुभाषिक, बहुसांस्कृतिक, बहुभौगोलिक, बहुधार्मिक तथा बहुऐतिहासिक देश हो। यसलाई अझ प्रस्टसँग र आमजनसमुदायले बुझ्ने भाषामा भन्ने हो भने नेपालका सबै जाति-जनजाति र भाषा-भाषीहरू जसको आ-आफ्नो छुट्टै इतिहास छ, मुख्यतया दुई भूगोल (पहाड र मधेस) मा बस्दछन्। पहाडका मूलवासीलाई पहाडिया र मधेसका मूलवासीलाई मधेसी भनिन्छ। यसरी नेपाल भनेको पहाडिया र मधेसी दुई समुदायका मानिसहरू शताब्दीयौंदेखि एकआपसमा आपसी भाइचारा र सद्भावमा बस्दै आएको साझा देश हो। इतिहासको दुई सय ३८ वर्षमा यस तथ्यलाई स्वीकार गरिएन। अहिलेसम्म नेपाल भनेको नेपाली बोल्नेहरूको, पहाडियाहरूको, दौरा-सुरुवाल र टोपी लगाउनेहरूको देशको रूपमा मात्र चिनाइयो। यस परिभाषा र व्यवहारमा मधेसी समुदायलाई नकार गरियो र मधेसी समुदायलाई दुई नम्बरको नागरिकसरह व्यवहार गरियो। यस चिन्तन र व्यवहारले मधेसीहरूको स्वतन्त्र नेपाली पहिचान समाप्त गरियो। तसर्थ, अबको परिवर्तित राजनीतिक परिस्थितिमा नेपालको परिभाषा बदलिनुपर्‍यो र नयाँ परिभाषामा मधेसी समुदायको पहिचान स्थापित हुनुपर्‍यो।

२. राज्यको पुनःसंरचनाको सवाल

राज्यको पुनःसंरचनाको सवाललाई दुई पक्षबाट हेर्नु र बुझ्नु उपयुक्त हुन्छ र आवश्यक पनि छ। यसको सार पक्ष र रूप पक्ष। सार पक्षले राज्यको विभिन्न अङ्ग र निकायको संरचना र चरित्रलाई व्यक्त गर्दछ भने रूप पक्षले शासन प्रणालीको स्वरूपलाई बुझाउँछ।

नेपाली राज्यको सार पक्षको चरित्र चित्रण गर्ने हो भने (सेना, प्रहरी, कर्मचारीतन्त्र, मन्त्रिपरिषद्, व्यवस्थापिका, न्यायपालिका, राजनीतिक दल, मिडिया) यो एकजातीय, एकभाषीय र एक संस्कृतीय छ। यी सबै क्षेत्रमा पहाडिया बाहुन र क्षेत्री-ठकुरीहरूको पकड र प्रभुत्व छ। मधेसीहरूको आफ्नो देश त भयो तर राज्य आफ्नो हुन सकेन।

नेपाली राज्यको रूप पक्षको वर्णन गर्दा यो एकात्मक र केन्द्रीकृत राज्य हो। नेपाली राज्यको एकात्मक र केन्द्रीकृत चरित्र हेर्दा यो निरङ्कुशता, दमन, उत्पीडन र लुटतन्त्रलाई बढावा दिने चरित्रको छ र जनविरोधी, मधेसविरोधी छ। राज्यको रूप पक्षको यो चरित्रले नीति निर्माण र शक्ति अभ्यासको केन्द्रीकरण र आर्थिक-सांस्कृतिक उपनिवेशलाई बढावा दिएको छ। यसले मधेसी समुदाय, राजनीतिक, आर्थिक र सांस्कृतिक रूपले दिनप्रतिदिन कमजोर र निरीह बन्दैछ।

नेपाली राज्यको सारमा परिवर्तन अविलम्ब आवश्यक छ। पुनःसंरचना जरुरी छ। यसलाई सामुदायिक समानुपातिक प्रतिनिधित्वको सिद्धान्तमा पुनःसंरचना गर्नु आवश्यक छ। राज्यको चरित्रलाई सामाजिक बनोट अनुकूल रूपान्तरण गर्नु आवश्यक छ।

राज्यको रूप पक्ष जो एकात्मकता र केन्द्रीकृत प्रवृत्तिको छ, त्यसलाई बदलेर सङ्घीय ढाँचामा लैजानु आवश्यक छ। सङ्घीय शासन प्रणाली मात्रले नेपालको भू-खण्डतालाई बचाउन सक्छ र आमनेपाली जनतालाई सशक्तीकृत बनाउन सक्दछ। नेपालको ऐतिहासिक तथ्यले पनि सङ्घीय शासन प्रणालीको माग गर्दछ र लोकतान्त्रिक मूल्य र मान्यताले यसको आवश्यकतालाई पुष्टि गर्दछ।

३. आत्मनिर्णय र स्वशासन

आत्मनिर्णयको अधिकार भनेको कुनै पनि देशका जनताले आफ्नो भाग्य र भविष्यको फैसला आफैँले गर्न पाउने अधिकारको प्रत्याभूति हो। यो सर्वमान्य अन्तर्राष्ट्रिय लोकतान्त्रिक सिद्धान्त हो, जसलाई संयुक्त राष्ट्रसङ्घले समेत स्वीकार गरेको छ।

स्वशासनको अर्थ आफूलाई आफैँले शासन गर्ने हो। अर्थात्, आफ्नो नीति आफैँ निर्माण गर्ने, आफ्नो योजना आफैँ बनाउने र आफ्नो विकास अझै गर्ने लोकतान्त्रीकरण वैज्ञानिक सिद्धान्त हो।

नेपाली राज्यको पुनःसंरचना गरी खडा गरिने नयाँ राज्य मूलतः प्रान्तीय र जातीय स्वायत्ततामा आधारित हुन्छ, त्यसको सैद्धान्तिक आधार आत्मनिर्णय र स्वशासन हुनुपर्दछ। आत्मनिर्णय र स्वशासनको अधिकारबिनाको सङ्घीय शासन प्रणाली लङ्गडो र यथार्थमा उपयोगीहीन र अर्थहीन हुनेछ। आत्मनिर्णयलाई विखण्डनमा बुझ्ने महेन्द्रवादी चिन्तनबाट मुक्त भएर देशभक्ति र लोकतान्त्रिक मूल्य-मान्यताको नयाँ क्षितिजमा नयाँ नेपाली मौलिकताका रूपमा बुझ्नु बढी जरुरी छ।

४. निर्वाचन प्रणालीको सवाल

नेपाल जो एउटा अल्पसङ्ख्यकहरूको देश हो र जहाँ बहुदलीय राजनीतिक प्रणाली कायम छ, त्यहाँ कस्तो किसिमको निर्वाचन प्रणाली अपनाउने यो अत्यन्त महत्त्वपूर्ण सवाल छ। हामीले विगत १५ वर्षमा अँगालेको निर्वाचन प्रणालीले राज्यलाई न समावेशी बनाउन सक्यो, न त यहाँ यथार्थमा बहुदलीय व्यवस्थालाई विकास गर्न सक्यो। राज्य एकपाखे भयो

र बहुदलीय प्रणालीको ठाउँमा दुई दलीय प्रणाली कायम भयो । निर्वाचन प्रणालीको यही आन्तरिक चारित्रिक कमजोरीले गर्दा आज समावेशीकरण र पुन:संरचनाको कुरा उठेको हो ।

हाम्रोजस्तो बहुजातीय र बहुभाषिक तथा दर्जनौँ राजनीतिक पार्टीहरू (ठूला-साना) भएको देशमा उपयुक्त निर्वाचन प्रणाली समानुपातिक प्रतिनिधित्वको निर्वाचन प्रणाली नै हो । पार्टी प्रणालीमा आधारित समानुपातिक निर्वाचन प्रणाली र सामुदायिक जनसङ्ख्याको अनुपातमा समानुपातिक समावेशी चरित्रको प्रतिनिधित्व नै नेपालका लागि सर्वोत्तम र एक मात्र उपयुक्त र न्यायसङ्गत निर्वाचन प्रणाली हो । तसर्थ, यसै प्रणालीमा आमसहमति कायम गरी अघि बढ्नुपर्दछ । यो प्रणालीले विगतका चुनावहरूमा हुने गरेको मनी, मसल्स, जातिवादको प्रयोग र विदेशी पैसाको चलखेल तथा राजनीतिको अपराधीकरण र व्यापारीकरणलाई समेत रोक्न मद्दत गर्दछ । जो हाम्रो जस्तो सानो मुलुकका लागि अत्यन्त आवश्यक छ । वा मिश्रित निर्वाचन प्रणाली राख्ने नै हो भने ｢ष्चकत(उबकत(तजभ(उयकत प्रणाली अन्तर्गत सीट सङ्ख्याको निर्धारण समान जनसङ्ख्याका आधारमा र निर्वाचन क्षेत्रको निर्धारण जनसङ्ख्याको भौगोलिक र सांस्कृतिक एकरूपताका आधारमा हुनुपर्दछ । यो नै लोकतन्त्रको सर्वमान्य र अन्तर्राष्ट्रिय रूपमा प्रचलित सिद्धान्त हो ।

५. भाषा र पोसाकको हकमा

नेपाल एउटा बहुभाषिक र बहुसांस्कृतिक देश हो । यहाँ ६० भन्दा बढी भाषाहरू बोलिन्छन् । सांस्कृतिक विविधता र भौगोलिक अनेकताका कारण नेपालीहरूको पोसाक पनि थरीथरीका छन् । संस्कृति र जलवायु फरक-फरक भएकाले पोसाक पनि थरीथरीका भएको हो ।

तर, नेपाली राज्यले जोरजबरजस्तीले विगत लामो समयदेखि एक भाषा (नेपाली) र एक पोसाक (दौरा-सुरुवाल-टोपी) नीति कायम गरेको छ । यो निरङ्कुशता र साम्प्रदायिकताको द्योतक हो । यो राज्यसिर्जित साम्प्रदायिकता हो । यसको अन्त हुनैपर्दछ ।

नेपाल बहुभाषीय देश भएकाले राष्ट्र भाषा वा सरकारी कामकाजको भाषा दुई वा सोभन्दा बढी (बहुभाषा नीति) हुनुपर्दछ । अल्पसङ्ख्यकले बोलिने नेपाली भाषाको एकाधिकार अन्त हुनुपर्दछ ।

६. आन्तरिक औपनिवेशीकरण वा अल्पमतीकरणको सवाल

सिङ्गो मधेस आन्तरिक औपनिवेशीकरणको सिकार बनेको छ । मधेसमा आप्रवासनको चरित्र र ज्यामिती राज्य सञ्चालित छ । मधेसमा मधेसीहरूको अल्पमतीकरण जारी छ । सन् १९५० मा मधेसको कुल जनसङ्ख्याको ९४ प्रतिशत रहेका मधेसीहरू सन् २००१ मा आएर ६४ प्रतिशतमा झर्न पुगेको छ । यो प्रक्रिया तीव्र गतिमा जारी छ । यो केही वर्ष यस्तै जारी रहेमा अबको केही वर्षपछि मधेसमा मधेसीहरू अल्पमतमा पर्ने निश्चित छ । यसले गर्दा मधेसमा मधेसीहरू राजनीतिक, आर्थिक र सांस्कृतिक रूपमा कमजोर हुँदै गएको छ र मधेसी भूमिमा आफ्नो पकड र प्रभाव गुमाउँदै गएको छ । यो प्रक्रियामा अविलम्ब विराम लाग्नु आवश्यक छ । यसका लागि राजनीतिक, कानुनी र अन्य व्यावहारिक नीतिहरू बन्नु र निर्णयहरू हुनु आवश्यक छ । आप्रवासनको चरित्र आन्तरिक र बाह्य दुवै छ ।

७. मधेसीहरूको यथार्थ जनसङ्ख्याको प्रश्न

नेपाल सरकारको आधिकारिक तथ्याङ्कले नेपालमा मधेसीहरूको जनसङ्ख्या पुगनपुग ३४ प्रतिशत देखाएको छ । यो तथ्याङ्क मधेसीहरूको बुझाइ र नजरमा बनावटी र षड्यन्त्रपूर्ण रहेको छ । मधेसी जनसङ्ख्याहरूलाई जानाजान राज्यले घटाएको छ भन्ने मधेसीहरूको दाबी छ । पहाडिया थरसँग मिल्ने मधेसीहरूलाई पहाडियामा गन्ती गरेको र धेरैजसो पहाडियाहरूको एकै परिवारको पहाड, मधेस र काठमाडौँ गरी तीन ठाउँमा गणना गरिएको देखिन्छ । यस्तो स्थितिमा एकपटक अन्तर्राष्ट्रिय सुपरीवेक्षण र मोनिटरिङ्मा मधेसी समुदायको व्यापक सहभागितामा समावेशी र वैज्ञानिक विवरणीकरणहरू तयार गरी निष्पक्ष ढङ्गले जनगणना हुनु जरुरी छ ।

८. भूमिसुधार कार्यक्रमको सवाल

भूमिसुधार कार्यक्रमको मूल उद्देश्य कृषि क्षेत्रको उत्पादन र उत्पादकत्व बढाउनु हो । सामन्ती अर्थव्यवस्था भएको देशमा भूमिसुधार कार्यक्रम ल्याउनु आवश्यक छ । अर्थतन्त्रको विकास र क्रान्तिका निम्ति यो आवश्यक छ । तसर्थ, भूमिसुधार कार्यक्रम एउटा वैज्ञानिक प्याकेजमा आउनु आवश्यक छ । तर, नेपालमा यसको प्रयोग गलत मनसाय र उद्देश्यबाट भएको छ । नेपालमा यसको प्रयोगलाई मात्र जग्गाको वितरण (हदबन्दी) मा सीमित गरियो, जो परिणाममुखी भएन । राज्यको निरङ्कुश र साम्प्रदायिक चरित्रले गर्दा भूमिसुधारको परिणति मधेसी समुदायको जग्गा खोसी गैरमधेसीहरूको हातमा वितरण गर्ने काममा सीमित भयो ।

तसर्थ, नेपालमा भूमिसुधार कार्यक्रमबारे व्यापक र गहिरो छलफल, अन्तरक्रिया हुनु जरुरी छ । राज्यको पुन:संरचनापछि राज्यहरूको विचारलाई प्रमुखता दिई यस विषयलाई अन्तिम रूप दिनु लोकतान्त्रिक र न्यायसङ्गत हुनेछ । यस विषयमा अन्तरपार्टी गहन तथा व्यापक छलफल र अन्तरक्रिया पनि जरुरी छ ।

९. मालिकाना हकको सवाल

मालिकाना हकको सवाल भनेको राज्यको नीति निर्माण, शक्ति अभ्यास र समग्र राज्य सञ्चालनमा मधेसी समुदायको जनसङ्ख्याको अनुपातमा हक स्थापित हुनु हो । समावेशीकरण आफैँमा सकारात्मक सोच र नीति भए पनि यसले

मालिकाना हकको प्रत्याभूति गर्दैन । राज्य सञ्चालनमा बराबरीको साझेदारी र समान व्यवहार नै मालिकाना हक हो, जो मधेसी आन्दोलनको एउटा अत्यन्त महत्त्वपूर्ण विषय हो ।

गत माघ महिनाको २१ दिने महान् जनविद्रोहको मूल उद्देश्य नै मधेसी समुदायलाई उपरोक्त अधिकारहरूको प्रत्याभूति दिलाउनु थियो । खासगरी सङ्घीय लोकतान्त्रिक गणतन्त्र र समानुपातिक निर्वाचन प्रणालीका लागि उक्त आन्दोलन केन्द्रित थियो । समानुपातिक निर्वाचन प्रणाली कायम गर्न लगाएर संविधानसभालाई समावेशी र प्रतिनिधिमूलक बनाउने र स्वायत्ततामा आधारित सङ्घीय शासन प्रणाली कायम गराएर जनतालाई सशक्तीकृत गर्दै उसको आफ्नो भाग्य र भविष्यको फैसला गर्ने मालिक बनाउने र लोकतन्त्रलाई बलियो बनाउने आन्दोलनको उद्देश्य थियो । जसका लागि ४० जना बहादुरहरू सहिद भए, पाँच सयको सङ्ख्यामा अङ्गभङ्ग भए र २९ अर्ब सम्पत्तिको क्षति भयो । अत्यन्त चर्को मूल्यमा माघ २४ गते प्रधानमन्त्रीको सम्बोधन वक्तव्य आयो, जो मधेसी आन्दोलनलाई आंशिक र अपूर्ण सम्बोधन थियो तर पनि यो मधेसी जनताको ऐतिहासिक जीत थियो ।

माघ २४ को प्रधानमन्त्रीको सम्बोधनले देशमा सङ्घीय शासन प्रणाली स्थापना हुने र समान जनसङ्ख्याका आधारमा (मधेसको जनसङ्ख्याको प्रतिशतमा) निर्वाचन क्षेत्रको निर्धारण हुने कुरा उल्लेख थियो । यो सम्बोधन आन्दोलनको उद्देश्यको सन्दर्भमा आंशिक र अपूर्ण उपलब्धि भए पनि दिशा सकारात्मक र केही ठोस उपलब्धि भएकाले आन्दोलन स्थगित भयो र बाँकी मागहरू वार्ताको टेबुलमा राख्दै जाने र प्राप्त गर्दै जाने सोच बन्यो ।

तर, गृहमन्त्रीको राजीनामा नआएकाले र उच्चस्तरीय न्यायिक छानबिन आयोग नबनेकाले वार्ता प्रारम्भ हुन सकेन र परिस्थिति असहज र अस्वस्थ बनिरह्यो ।

यसैबीचमा प्रधानमन्त्रीको सम्बोधनलाई साकार पार्ने गरी अन्तरिम संविधानमा पहिलो संशोधन भएको छ । यो संशोधन आफैँमा सकारात्मक भए पनि आंशिक र अपूर्ण छ । सकारात्मक कुराहरूलाई व्यवहारमा उतारिन्छ कि उतारिन्न, त्यो हेर्न बाँकी नै छ । राज्यलाई समावेशी बनाइन्छ भन्नु तर यसलाई ठोस (सामुदायिक समानुपातिक प्रतिनिधित्वका आधारमा) नबनाइनु, सङ्घीय शासन प्रणाली हुन्छ भन्नु तर त्यसलाई स्वायत्ततासित नजोड्नु, सम्पूर्ण समानुपातिक निर्वाचन प्रणाली नस्वीकार्नु र निर्वाचन क्षेत्र निर्धारण आयोगले दिएको निर्णयमाथि कुनै अदालतमा प्रश्न उठाउन नपाउनु संशोधनका कमजोरीहरू हुन् । तथापि, यसमा सकारात्मक तत्त्वहरू रहेको कुरा नकार्न सकिन्न ।

अब मधेसी आन्दोलनले सरकारलाई दोस्रो संशोधनका लागि दबाब सिर्जना गर्नुपर्दछ । यसका लागि सङ्घीय लोकतान्त्रिक गणतन्त्र चाहने र शान्तिपूर्ण बाटो अँगाल्ने मधेसी सङ्गठनहरूबीच आपसी छलफल र सहमतिका आधारमा 'साझा न्यूनतम कार्यक्रम' बन्नु आवश्यक छ र सामूहिक पहल र दबाबमूलक गतिविधि हुनु आवश्यक छ । तर, यी सबै गतिविधि र सङ्घर्ष र संविधानसभा निर्वाचनका लागि पुरक हुनुपर्दछ न कि प्रत्युत्पादक । थप दबाबबाट थप संशोधन गर्न लगाएर अब सारा शक्ति संविधानसभाको निर्वाचनको सफलताका लागि समर्पित हुनुपर्छ । बाँकी सबै मुद्दाहरू संविधानसभाभित्र मुखरित गर्नुपर्छ र सुरक्षित निकासको राजनीति अवलम्बन गरिनुपर्दछ ।

१०. मधेसी आन्दोलन र लोकतान्त्रिक मधेसी सङ्गठन

माथि दर्साइएका मधेसी समुदायका समस्याहरू हाम्रा रणनीतिक लक्ष्यसँग जोडिएका मुद्दाहरू हुन् । लोकतान्त्रिक मधेसी सङ्गठनले यी सवालहरूलाई लिएर अल्पकालीन र दीर्घकालीन योजनाहरू तर्जुमा गरी सङ्घर्षका कार्यक्रमहरू बनाएर निरन्तर सङ्घर्ष गरिरहनुपर्दछ । यीमध्येका केही सवालहरूलाई संविधानसभाको चुनाव अगावै र केही सवालहरू संविधानसभामा र संविधान बन्ने प्रक्रिया र अवधिमा सडकमा उठाउनुपर्छ । हाम्रो सङ्गठनको कार्यदिशा यिनै मुद्दाहरूलाई उठाउने र हल गराउनेतिर केन्द्रित रहनेछ र यससँग सम्बन्धित ठोस योजना र कार्यक्रमहरू नै हाम्रो तात्कालिक कार्यभार हुनेछ ।

□

कस्तो हुनुपर्दछ लोकतान्त्रिक बजेट ?

’ डा. गोविन्दबहादुर थापा

पृष्ठभूमि

मुलुक अब स्थायी शान्ति र स्थिरताको बाटोमा अघि बढेको विश्वास गर्न सकिने आधारहरू बढ्दै गएका छन्। यद्यपि, आउँदा दिनहरू त्यति सहज नहुने कुरा छँदैछ। तर, अहिलेसम्म जोगाइएको आठ दलको समझदारी कम्तीमा पनि नयाँ संविधान निर्माण नभइन्जेलसम्म कायम रहन सकेमा बाटोमा आइपर्ने व्यवधानहरू पन्छाउन यी आठ दल सक्षम हुनेछन् भन्ने विश्वास गर्न सकिन्छ। त्यसो त राजनीतिक दलहरू सधैँभरि समझदारीका साथ अघि बढ्नु मुलुक र जनताका निमित्त हितकर हुन्छ। त्यसैले मुलुक अब आर्थिक विकासमा फड्को मार्न जुट्नुपर्दछ। बाहिरको त कुरै छोडौँ, विकासमा पछि परेको र गरिबी तथा पछौटेपनमा विश्वभरि चर्चित दक्षिण एसियाका सबै मुलुकहरू तीव्र रफ्तारमा अगाडि बढिरहेका छन्। तर, नेपाल भने एक्काइसौँ शताब्दीको पूर्वार्द्धसम्म पनि आन्तरिक राजनीतिक विवाद, कलह र द्वन्द्वमै अल्मलिइरहेको छ। गरिबी, बेरोजगारी र पछौटेपनबाट यहाँका जनताले अहिलेसम्म पनि मुक्ति पाउन सकिरहेका छैनन्। त्यसैले अब मुलुकको सम्पूर्ण शक्ति आर्थिक उत्थानका निमित्त जुटेर जनतालाई यस्तो अवस्थाबाट मुक्ति दिलाउनु पर्दछ। अन्यथा हामी विश्व सामुन्ने मुख देखाउन लायक रहने छैनौँ।

विगतको भूललाई सच्याऔँ

यसका निमित्त आगामी बजेट भिन्न आधार, भिन्न दृष्टिकोण र भिन्न सोचबाट तर्जुमा गरिनुपर्दछ। परम्परागत ढर्राबाट बजेट निर्माण गर्न खोजियो भने त्यसले मुलुकको विशेषता, अवस्था र आवश्यकतासँग मेल नखाने कुरा पक्का छ। त्यसका साथै बजेट कार्यान्वयनको परम्परा, शैली र प्रवृत्तिमा पनि आमूल परिवर्तन गर्नु अनिवार्य छ। नेपाली काङ्ग्रेसले तर्जुमा गर्ने बजेट संयुक्त राज्य अमेरिका र युरोपका अनुदारवादी पुँजीवादीहरूले तर्जुमा गर्ने बजेट जस्तो हुने गरेको छ। अर्थात्, उसले ठूला पुँजीपतिहरूलाई मात्र हित हुने र पूर्ण रूपमा बजारले निर्देशित गर्ने बजेट बनाउने गरेको छ। आईएमएफ र विश्वबैङ्कले वासिङ्टनमा तयार गरेको सम्पूर्ण विश्वका लागि विकासको एउटै सूत्रलाई अक्षरशः अनुशरण गरी बजेट बनाउने गरेको छ। अर्थात्, ती संस्थाको सबैलाई एउटै साइजको अवधारणाका आधारमा बजेट बनाउने गरेको छ। जुन नेपालजस्तो हर किसिमको विविधतापूर्ण र असमानता भएको मुलुकका निमित्त हदैसम्म अनुपयुक्त छ।

सरकारले जनतालाई प्रदान गर्ने अधिकांश कुराहरू बजेटको माध्यमबाट नै प्रदान गर्ने हुनाले त्यस्तो बजेट बनाउँदा सरकार (अर्थमन्त्री) ले मुलुकका सबै वर्ग, क्षेत्र, पेसा, व्यवशाय, जातजाति, लिङ्ग आदिलाई अगाडि राखेर ती सबैका प्रमुख समस्या र आवश्यकता पहिचान गरी तिनको निवारण गर्ने इमानदार प्रतिबद्धता राख्नुपर्दछ। नेपालजस्तो बहुजाति भएको र तीमध्ये तीन-चार जातिको मात्र मुलुकमा सुरुदेखि प्रभुत्व रहेको, ३५ लाख दलित भएको, चालीसौँ लाख भूमिहीन किसान, कृषि मजदुर र सुकुम्वासी भएको, तीन-चार जनता परम्परागत निर्वाहमुखी कृषिमा निर्भर भएको, जनताको ठूलो हिस्सासम्म आधुनिक पूर्वाधार सुविधा पुग्न नसकेको, ग्रामीण, गरिबी, बेरोजगारी र पछौटेपनमा जकडिएको मुलुकको बजेट मुलुकका यिनै धरातलीय यथार्थलाई मध्यनजर गरी बनाइनु अनिवार्य छ। मुलुक र जनताको उपेक्षा गरेर वासिङ्टनमा बनाइएको सूत्रलाई मूलमन्त्र ठानी यान्त्रिक रूपमा बनाइने बजेटले मुलुकको आत्मा स्पर्श गर्न सक्दैन। विगतमा यस्तै भयो।

बजेटले लिनुपर्ने अवधारणा

त्यसैले आगामी बजेट यस्तो ढर्राबाट पूर्ण रूपमा मुक्त भई माथि उल्लिखित सबैथरीका जनता र क्षेत्रका प्रमुख समस्या र आवश्यकताहरूलाई पर्याप्त मात्रामा सम्बोधन गरी तर्जुमा गरिनु पर्दछ।

दलितहरूका निमित्त

दलितहरूका लागि शिक्षा, स्वास्थ्य र तिनका परम्परागत व्यवसायहरूको आधुनिकीकरण गरी सञ्चालन गर्न रिहायती व्याजदरमा उपयुक्त रकमको बैङ्क कर्जा उपलब्ध गराउनु उपयोगी हुन सक्दछ। दलित बालबालिकाहरूलाई विद्यालयमा आकर्षित गर्न र पूरा समय टिकाइराख्न खाना वा खाद्य सामग्री कपडा आदि प्रदान गरिनु उपयोगी हुन सक्दछ। छिमेकी मुलुकहरूलगायत अन्य मुलुकहरूमा पनि यस किसिमका कार्यक्रमहरू कार्यान्वयन गरिएका छन्। यसरी दलितहरूका निमित्त एउटा ठोस प्याकेज नै बजेटमा समावेश गरी त्यसको निमित्त पर्याप्त बजेट विनियोजन गरिनु पर्दछ। सरकार दलितहरूप्रतिको उपेक्षाभावबाट पूर्ण रूपमा मुक्त हुनुपर्दछ। उनीहरू दोस्रो दर्जाका नागरिक वा सधैँभरि यस्तै अवस्थामा रहने खालका हुन् भन्ने सामन्ती र सडेगलेको सोचबाट मुक्त हुनुपर्दछ। लोकतान्त्रिक व्यवस्थामा मुलुकको राष्ट्र प्रमुख रहेको व्यक्ति र एउटा उपेक्षित तथा उत्पीडित दलित नागरिक अधिकारको दृष्टिले समान हुन्छन् भन्ने कुरालाई बजेटले आत्मसात गर्नुपर्दछ।

भूमिहीनहरूका निमित्त

त्यसैगरी भूमिहीन किसान, कृषि मजदुर र सुकुम्वासीहरूका निमित्त प्रमुख आवश्यकताको कुरा भनेको जमिन र आवास हो। यो वर्गका जनताका यी समस्याको उपेक्षा गरेर नेपालमा गरिबी न्यूनीकरण, सामाजिक र आर्थिक सुधार तथा दिगो शान्तिप्रति कहिल्यै पनि आश्वस्त हुन सकिँदैन भन्ने कुरालाई नेपालको राजनीतिक वृत्तले बिर्सनु हुँदैन। यति ठूलो

सङ्ख्याको यो समुदायप्रति उपेक्षा गर्ने वा ओठेभक्ति मात्र देखाउने प्रवृत्ति लोकतान्त्रिक हुनै सक्दैन। त्यस्तो प्रवृत्तिबाट लोकतन्त्रको जगेर्ना पनि हुन सक्दैन। अतः यो समुदायको समस्या समाधानका निमित्त बजेटले जमिनको प्रभावकारी ढङ्गले पुनःवितरण गर्ने क्रान्तिकारी कदम चाल्ने साहस देखाउनुपर्दछ। 'सामन्तवादका सबै अवशेषहरू समाप्त गर्ने' भनी बृहत् शान्ति सम्झौतामा हस्ताक्षर गर्ने राजनीतिक दलहरूले त्यो प्रतिबद्धतालाई व्यवहारमा उतार्ने साहस पनि देखाउनु पर्दछ। अन्यथा त्यसलाई द्वैध चरित्रबाहेक अर्को कुनै विशेषणले सम्बोधन गर्न सकिँदैन। पितापुर्खाको पालादेखि बिनाकुनै लगानी विरासतबाट हस्तान्तरण हुँदै आएको धेरै जमिन अब त्यसरी ओगटेर राख्न सकिँदैन भन्ने टुङ्गोमा ठूला भूमिपतिहरू पनि नपुगी सुक्खै छैन। तिनका कारणले मुलुक र जनताले दुःख पाइरहेका छन् भन्ने कुरा उनीहरूले बुझ्नुपर्दछ। कसैले रोक्न खोजेर जमाना रोकिँदैन भन्ने कुरालाई उनीहरूले समयमै आत्मसात गर्नुपर्दछ। त्यसैगरी सुकुम्बासीहरूलाई आवासको व्यवस्था गर्ने सम्बन्धमा पनि बजेटले ठोस कार्यक्रम ल्याउनु पर्दछ। भारतमा शुद्ध रूपमा आन्तरिक स्रोतबाट वर्षको लाखौं घरहरू निर्माण गरी आवासविहीनहरूलाई वितरण गर्न सम्भव भएको छ भने नेपालमा सम्भव नहुने किन ? अतः समस्या साधनको अभावको होइन, दृष्टिकोणको हो। नेपालले त्यस्तो कार्यक्रम ल्याउने अठोट गर्ने हो भने त्यसका निमित्त वैदेशिक सहायता जुट्ने पनि उत्तिकै सम्भावना छ। खाली रहेको उपयुक्त सार्वजनिक जमिनमा दुई-तीन कोठाका न्यून लागतका घरहरू निर्माण गरी प्राथमिकताका आधारमा सुकुम्बासीहरूलाई वितरण गर्दै जान वर्षको १५-२० करोड रुपियाँको बजेट विनियोजन गर्नु राज्यको निमित्त कुनै ठूलो कुरा होइन। यस्तो कार्यक्रमबाट सुकुम्बासीहरूले आवास पाउनुका अतिरिक्त त्यस्ता आवासगृहहरू निर्माणका क्रममा रोजगारीका अवसरहरू सिर्जना हुनुका साथै स्वदेशी उद्योगहरूलाई पनि उल्लेख्य टेवा पुग्न जाने हुन्छ।

पिछडिएका आदिवासी/जनजातिहरूका निमित्त

त्यसैगरी गैरदलित तर सुरुदेखि नै राज्य संयन्त्रको दायरामा नआई आ-आफ्ना परम्परागत पेसा व्यवसाय गरी दिन गुजार्दै आएका पिछडिएका दर्जनौं आदिवासी-जनजातिहरूलाई आर्थिक दृष्टिले मूल प्रवाहीकरण गर्नु पनि उत्तिकै जरुरी भएको छ। अहिलेसम्म त्यस्ता समुदायहरूको निमित्त राज्य नै नभएको जस्तो भएको छ। अतः उनीहरूको आवास, व्यवसाय, शिक्षा, स्वास्थ्य, पिउने पानी आदिको प्रवन्धको निमित्त बजेटले ठोस कार्यक्रम बनाई त्यसको निमित्त पर्याप्त बजेटको व्यवस्था गर्नुपर्दछ। त्यस्ता समुदायका बालबालिकाहरूका निमित्त अनिवार्य तथा निःशुल्क शिक्षा, पाठ्यपुस्तक तथा कलम-कापी र पोसाकका अतिरिक्त दिउँसोको खानाको व्यवस्था गर्ने कार्यक्रम र त्यसका लागि पर्याप्त बजेटको व्यवस्था गरिनुपर्दछ। त्यस्ता समुदायका भूमिहीनहरूको आवासका निमित्त बजेटले आवासका लागि आवश्यक जमिन र आवास निर्माणका निमित्त वित्तीय सहयोगको समेत व्यवस्था गर्नुपर्दछ। यो प्रयोजनका निमित्त एउटा छुट्टै कोषको स्थापना गरिएमा वैदेशिक सहयोगसमेत जुट्न सक्दछ।

मधेसका निमित्त

बजेटले मधेसको निमित्त पूर्वाधार निर्माण तथा सुधारको छुट्टै प्याकेज ल्याउनुपर्दछ। त्यस्तो प्याकेजमा सडक, पुल, सिँचाइ, शिक्षा, स्वास्थ्य, विद्युत्, दूरसञ्चार, बैङ्किङ् आदि क्षेत्रका ठोस कार्यक्रमहरू समावेश गरिनुपर्दछ। यस्तो प्याकेज तर्जुमा गरी कार्यान्वयन गर्न अन्तरिम संविधानमा व्यवस्था गरिएको सङ्घीय संरचना व्यवहारमा नआइन्जेलसम्मका निमित्त एउटा छुट्टै प्राधिकरण ९ब्गतजयचष्तथ० पनि गठन गर्न सकिन्छ। जसले मधेसका सबै पक्षको विकासका लागि स्थानीय जनताको सामिप्य र संलग्नतामा कार्यक्रम तर्जुमा र कार्यान्वयन गर्न सक्दछ।

दुर्गम र पिछडिएको क्षेत्रका निमित्त

त्यसैगरी दुर्गम र पिछडिएका अञ्चल र जिल्लाहरूको चौतर्फी विकासका निमित्त पनि बजेट गम्भीर रूपमा आउनुपर्दछ। त्यस्ता ठाउँका जनताले अहिलेसम्म राज्यको कुनै पनि किसिमको संरक्षकत्व र अभिभावकत्व पाएका छैनन्। यो दुर्भाग्यपूर्ण कुरा भएको छ। अतः त्यस्ता भू-क्षेत्रका जनताका प्रमुख समस्याहरू पहिचान गरी बजेटले तिनलाई गम्भीर ढङ्गले सम्बोधन गर्नुपर्दछ। विशेषगरी कर्णाली अञ्चलका जिल्लाहरूमा अहिलेसम्म पनि आवश्यक मात्रामा नुन, खाद्यान्न र मट्टीतेलजस्ता आधारभूत वस्तुहरू नियमित रूपमा पुऱ्याउन नसकिएको लज्जाजनक स्थिति छ। लोकतान्त्रिक बजेटले यो स्थितिको स्थायी रूपमा निवारण गर्ने प्रतिबद्धतासहितको कार्यक्रम ल्याउनु पर्दछ। त्यसपछि सडक, पुल, शिक्षा, स्वास्थ्य, पिउने पानी, बैङ्किङ्, सिँचाइ, दूरसञ्चार आदिका ठोस र व्यावहारिक कार्यक्रम आउनुपर्दछ। बजेटले प्रत्येक त्यस्ता भू-क्षेत्र र त्यहाँका जनताले राज्यबाट हामीले केही पाउन थाल्यौं भन्ने अनुभव गर्न पाउने व्यवस्था गर्नुपर्दछ। सार्थक लोकतान्त्रिक बजेट यस्तो दृष्टिकोणबाट तर्जुमा गरिनुपर्दछ। तयारी सूत्रमा आधारित यान्त्रिक बजेटले नेपालको धरातलीय यथार्थलाई बिलकुलै आत्मसात गर्न सक्दैन। बजेट हिमाल, तराई, मेची र महाकालीभित्रका सबैभन्दा कमजोर र पिछडिएका क्षेत्र र समुदायलाई टेबुलमा राखी तिनको उत्थान कसरी गर्न सकिन्छ भन्ने सोचबाट तर्जुमा गरिनु पर्दछ। मुलुकमा सुरुदेखि अविछिन्न रूपमा अहिलेसम्म राइँदाइँ गर्दै आएका सीमित जाति, परिवार र वर्गलाई मात्र लाभ पुऱ्याउने र बाँकी सबैको उपेक्षा गर्ने हिसाबले होइन।

बेरोजगारहरूका निमित्त

बेरोजगारीको समस्या नेपालले वर्तमानमा भोगिरहेको अर्को प्रमुख समस्या र चुनौती हो। प्रत्येक वर्ष लाखौँको सङ्ख्यामा सक्रिय जनशक्ति श्रम बजारमा प्रवेश गर्ने तर रोजगारीका अवसरहरू भने घट्दै जाने भएकाले नेपालमा यो समस्या चर्कँदै गएको हो। उदार अर्थतन्त्रमा रोजगारी दिने काम निजी क्षेत्रको हो भनेर राज्य पन्छने तर द्वन्द्व तथा राजनीतिक अस्थिरताका कारणले निजी क्षेत्र विस्तारित हुनुको सट्टा खुम्चिँदै जाने भएकाले नेपालमा यो समस्या गम्भीर बनेको हो। सार्वजनिक संस्थानहरूले दिइरहेको रोजगारी केही प्रमुख संस्थानको निजीकरण र केही संस्थानहरू सरकारी उदासीनताको कारणले बन्द गरिँदा छिनिएको कारणले पनि यो समस्या कहालीलाग्दो हुन गएको हो। साथै, नेपालका सरकारहरू रोजगारीका अवसरहरू सिर्जना गर्ने सम्बन्धमा कहिल्यै पनि गम्भीर भएको पाइँदैन। अर्थात्, यस सम्बन्धमा केही गर्नैपर्दछ भन्ने दबाब र आतुरता सरकारहरूले कहिल्यै महसुस गरेनन्। नेपालमा बेरोजगारी समस्याको चर्चा हुँदा वैदेशिक रोजगारीमा पठाउने कुरा गरेर सरकारहरू उम्किने परम्परा बसेको छ।

त्यसैगरी कृषि र ग्रामीण क्षेत्रको घोर उपेक्षाका कारणले पनि यो समस्या चर्कन गएको हो। अन्यथा यी क्षेत्रले ठूलो सङ्ख्याका युवक-युवतीहरूलाई काम दिन सक्दथे। साथै, द्वन्द्व र राजनीतिक अस्थिरताका कारणले राज्य र स्थानीय निकायहरूबाट हुने निर्माण र विकासका कार्यहरू वर्षौँदेखि ठप्प रहेका कारणले पनि यो समस्या गम्भीर बन्न गएको छ। यसरी बेरोजगारीको समस्या भयावह भएको कारणले समाजमा एकातिर हर किसिमका अपराध र विकृतिहरू बढेका छन् भने अर्कोतिर गरिबी बढेको छ। त्यसैगरी समाजमा चरम अराजकता र अनुशासनहीनता बढेर गइरहेको देखिएको छ। यही बीचमा पन्ध्रौं लाख नेपाली युवक-युवतीहरू वैदेशिक रोजगारीमा गएका र केही हजार युवक-युवतीहरू माओवादीमा लागेको हुनाले समस्या विस्फोटक बन्न गएन। त्यसैले लोकतान्त्रिक बजेटले यो समस्यालाई अत्यन्त गम्भीरतापूर्वक लिनुपर्दछ। र, न्यूनीकरणका निमित्त त्यत्तिकै गम्भीर कार्यक्रम ल्याउनु पर्दछ। शान्ति वहालीपछि निजी क्षेत्र आफ्सेआफ क्रियाशील हुने भएकाले रोजगारीका अवसरहरू स्वतः सिर्जना हुन्छन् भन्ने यान्त्रिक दृष्टिकोण लिइयो भने त्यो दुर्भाग्यपूर्ण हुनेछ।

अतः राज्यले रोजगारीका अवसरहरू सिर्जना गर्ने उद्देश्यले छुट्टै विशेष कार्यक्रमहरू ल्याउनु अनिवार्य छ। यसका निमित्त कम्तीमा पनि तीन-चारवटा बृहत् आयोजनाहरू राज्यका तर्फबाट सुरु गर्नुपर्दछ। त्यस्ता आयोजनाहरू सडक, पुल, बाँध, नहर, जलविद्युत् आयोजना, नयाँ विमानस्थल, साक्षरता अभियान, वृक्षारोपण, नदी नियन्त्रण आदि हुन सक्दछन्। साथै, मोफसलका प्रमुख सहरी क्षेत्रहरूमा चक्रपथ, काठमाडौं उपत्यकामा बाहिरी चक्रपथ, काठमाडौं उपत्यकालाई चारैतिरबाट जोड्ने वैकल्पिक मार्गहरू, बाइपास सडकहरू निर्माण आदि हुन सक्दछन्। यस्ता कार्यबाट लाखौँको सङ्ख्यामा थप रोजगारीका अवसरहरू सिर्जना हुन सक्दछन्, जनतालाई थप सुविधा उपलब्ध हुन सक्दछ र आर्थिक क्रियाकलापहरूको पनि विस्तार हुन सक्दछ। थप रोजगारीका अवसरहरू सिर्जना गर्ने यो अन्यत्र जहाँसुकै पनि उपयोग गरिने उपाय हो। साथै, यतिखेर नेपालले विश्व समुदायबाट पर्याप्त शुभेच्छा आर्जन गरेको स्थिति छ। मित्रराष्ट्रहरू एकपछि अर्को गरी सहयोगको प्रस्ताव लिएर आइरहेको स्थिति छ। नेपालको निमित्त वैदेशिक सहयोग पाउने यो एउटा सुनौलो अवसर हो। यस्तो अवसरलाई नेपाले किमार्थ उम्कन दिनुहुँदैन।

महिलाहरूका निमित्त

हामी जब नेपालको कुल जनसङ्ख्या र सक्रिय जनशक्तिको कुरा गर्दछौँ, त्यसको आधा भाग महिलाहरूको हुन्छ। जब हामी गरिबी, अशिक्षा, रोग, उत्पीडन र शोषणबाट मुक्तिको कुरा गर्दछौँ, त्यसको अत्यधिक ठूलो अंश महिलाहरूको हुन्छ। त्यसैले मुलुकको सबै पक्षको उत्थानका कुरा गर्दा महिलाहरूको उपेक्षा गरेर त्यस्तो लक्ष्य हासिल हुन सक्दैन। महिलाहरू हेपिएर रहेकाले एउटै परिवारभित्र पनि महिलाहरू शोषित र उत्पीडित अवस्थामा र पुरुषहरू शोषक र उत्पीडकका रूपमा रहेको पाइन्छ। हामीकहाँ जति पनि गरिब, विपन्न र पिछडिएको वर्ग र समुदाय छ, त्यसमा अझ पुछारमा महिलाहरू रहेका छन्। राज्यले कुनै विपन्न परिवारलाई विपन्नताबाट मुक्त गर्‍यो भने त्यो परिवारका पुरुषहरू मुक्त हुने तर महिलाहरू नहुने स्थिति छ। त्यसैगरी, मानव अधिकार र नागरिक स्वतन्त्रताका कुरा गर्दा पनि यही कुरा लागू हुन्छ। अर्थात्, हाम्रो सामाजिक र आर्थिक संरचना र परम्परा नै विभेदकारी छ। त्यसैले महिलाहरूलाई यस्ता कुराहरूबाट मुक्त गर्न राज्यले उनीहरूको पर्याप्त संरक्षण गर्नु जरुरी छ। त्यसका लागि शिक्षा, स्वास्थ्य, कर र बैङ्क कर्जामा उनीहरूलाई पर्याप्त छुट र राहत दिइनु पर्दछ। त्यसैगरी निःशुल्क कानुनी सेवा, विधवाहरूलाई विशेष निर्वाह भत्ता, समान योग्यता भएकामा महिलाहरूलाई प्राथमिकताको कानुनी प्रत्याभूति आदिको माध्यमबाट उनीहरूलाई संरक्षण र प्रोत्साहन दिइनुपर्दछ। अतः यस सम्बन्धमा बजेट गम्भीरतापूर्वक आउनु पर्दछ।

अनुदानहरूका सम्बन्धमा

खुला सिमाना पारी कृषि क्षेत्रलाई सिँचाइ, मल, बैङ्क कर्जा, विद्युत् आदिमा पर्याप्त अनुदान दिइएको तर नेपालमा सबै किसिमका अनुदानहरू खारेज गरिएकाले नेपाली कृषि उत्पादनको लागत बढ्न गई नेपाली कृषि उत्पादनहरूलाई

गैरनेपाली उत्पादनहरूले विस्थापित गरिरहेको स्थिति छ । यसले गर्दा नेपाली किसानहरू मर्नु न बहुलाउनुको स्थितिमा पुगेका छन् । त्यसैले नेपालको कृषि क्षेत्रलाई जीवित राख्नका निमित्त कम्तीमा पनि सीमापारिको स्तरमा अनुदानहरू दिनुको विकल्प रहेको छैन । यो धरातलीय यथार्थलाई राज्यले बुझेर बजेटले लाज नमानी पर्याप्त बजेटको व्यवस्था गर्नुपर्दछ ।

साथै, अन्तरिम सरकार गठनसँगसँगै हस्ताक्षर गरिएको 'साझा सहमतिको कार्यक्रम' मा 'साझा विकासको अवधारणा, सामाजिक न्याय, आर्थिक वृद्धि तथा न्यायोचित वितरणमा आधारित आर्थिक एवम् सामाजिक नीति र कार्यक्रम, कृषि मजदुर, मुक्त कमैया र भूमिहीन सुकुम्वासी जनताको आर्थिक र सामाजिक उत्थानका लागि विशेष ध्यान दिइनेछ' भन्ने कुराहरू उल्लेख गरिएका छन् । यो प्रतिबद्धतालाई सार्थक रूपमा व्यवहारमा उतार्न बजेट खुलेर अगाडि आउनुपर्दछ ।

□

लोकतान्त्रिक संस्कृति र मार्क्सवादी दृष्टिकोण

' अमर गिरी

एक छुट्टै अवधारणाका रूपमा लोकतान्त्रिक संस्कृतिको विशेष चर्चा कहीँ गरिएको पाइँदैन । लोकतान्त्रिक शासन व्यवस्था र त्यसका मर्महरूका सन्दर्भमा कतिपय विचारकहरूले यसबारेमा सामान्य चर्चा गरेका छन् । लोकतन्त्रको मर्म अनुरूपको संस्कृतिको विकासलाई लोकतान्त्रिक संस्कृतिका रूपमा अर्थ्याउने गरिएको छ । लोकतन्त्र शासन प्रणाली मात्र होइन, जीवन पद्धति पनि हो भन्ने धारणा यससम्बन्धी विचारकहरूको रहेको पाइन्छ र उनीहरू लोकतन्त्रले जीवनपद्धतिको रूप ग्रहण गर्नुपर्छ भन्ने ठान्दछन् । जीवन पद्धतिका रूपमा आउँदा त्यसले सांस्कृतिक स्वरूप प्राप्त गर्दछ र व्यक्ति र समाज लोकतान्त्रिक सांस्कृतिक मूल्यहरूबाट डोरिन्छन् भन्ने उनीहरूको निष्कर्ष रहेको पाइन्छ । उनीहरू लोकतन्त्रका मर्महरू जीवन-व्यवहारमा रूपान्तरित नहुँदासम्म लोकतन्त्र लोकतन्त्र नरहने मात्र होइन, त्यसको स्थायित्वमा प्रश्न पनि उठिनैरहन्छ भन्ने ठान्दछन् । लोकतन्त्र असफल भएका कैयौँ देशका उदाहरणहरू प्रस्तुत गर्दै लोकतन्त्र जीवनपद्धतिका रूपमा विकसित हुन नसक्दा त्यस्ता देशहरू पुनः विभिन्न प्रकारका तानाशाही शासन व्यवस्थाको सिकार हुनुपरेको विश्लेषणसमेत उनीहरूले गरेको पाइन्छ ।

यस्ता विश्लेषक, विचारकहरूको मूल आधार परम्परित लोकतन्त्र हो र त्यो उनीहरूको आस्था, आदर्श र प्रतिबद्धता सबै हो । उनीहरूले खोजेको लोकतान्त्रिक संस्कृति पूँजीवादी लोकतान्त्रिक संस्कृति हो । यसलाई अर्को भाषामा पुँजीवादी संस्कृति मात्र भन्दा पनि फरक पर्दैन । दुनियाँमा लोकतन्त्रका आ-आफ्नै मोडेलहरू भए पनि र तिनका चरित्रमा धेरैथोरै भिन्नता रहे पनि सारतत्त्वका दृष्टिले ती समान नै रहने गरेका छन् । तुलनात्मक रूपमा परम्परित लोकतान्त्रिक शासन व्यवस्था अँगालेका कतिपय राज्यहरू कल्याणकारी हुन सक्दछन् र छन् पनि तर तिनले लोकतन्त्रको वर्गीय सारतत्त्वलाई नै बदल्ने हैसियत राख्तैनन् । तिनका आदर्श, प्रतिबद्धता र उद्देश्यका निश्चित परिधिहरू छन्, त्यसभन्दा बाहिर, त्यसभन्दा माथि उनीहरू जान सक्तैनन् । यस सन्दर्भमा कम्युनिस्टहरूले भन्ने गरेको लोकतान्त्रिक संस्कृति के हो ? त्यसले कस्तो सांस्कृतिक अवधारणालाई सङ्केत गर्दछ ? भन्ने प्रश्नका जवाफहरू मूर्त हुन आवश्यक छ । बुर्जुवा राजनेता, चिन्तक र विचारकहरूले उठाउने गरेको लोकतान्त्रिक संस्कृतिको विषय बुर्जुवा लोकतन्त्रका मर्महरूले सरोवर संस्कृति हो, त्यसभन्दा भिन्न होइन । हरेक राजनीतिक व्यवस्थाले आफ्नो सारतत्त्व अनुकूलको संस्कृति खोज्दछ र त्यसको विकासका निम्ति भूमिका निर्वाह गर्दछ । बुर्जुवा चिन्तकहरू परम्परित लोकतन्त्रको मर्म अनुरूपको संस्कृति चाहन्छन् र त्यसलाई नै उनीहरूले लोकतान्त्रिक संस्कृति भन्दै आएका छन् । के हामीले चाहेको लोकतान्त्रिक संस्कृति पनि त्यही हो ?

केही वर्षयता लोकतान्त्रिक संस्कृतिको विषयमा छलफल हुँदै आएको छ । लोकतान्त्रिक संस्कृतिसम्बन्धी हाम्रो छलफल बुर्जुवा लोकतन्त्र र त्यसका मर्महरूको सांस्कृतिक रूपान्तरणकै सेरोफेरोमा केन्द्रित रहेको अनुभव हुन्छ । बुर्जुवा लोकतन्त्र कम्युनिस्टहरूको राजनीतिक लक्ष्य होइन र हुन सक्तैन । कम्युनिस्टहरूको लक्ष्य बुर्जुवा लोकतन्त्र होइन भने लोकतान्त्रिक संस्कृतिको बुर्जुवा सङ्कल्पनाबाट हामीले आफूलाई मुक्त गर्न आवश्यक छ । लोकतान्त्रिक संस्कृतिको अमूर्त सुगारटाइले अन्ततः हामीलाई बुर्जुवा लोकतान्त्रीकरणको दिशातर्फ नै लिएर जानेछ । बुर्जुवा लोकतन्त्रलाई लोकतन्त्रको सार्वभौम र

विशिष्ट रूपका रूपमा उल्लेख गर्ने र प्रचारप्रसार गर्ने काम भइनैरहेछ। लोकतन्त्रलाई निवर्गीय रूपमा प्रस्तुत गर्दै लोकतान्त्रिक संस्कृतिको वकालत गर्ने फट्याइँका विरुद्ध हामी सजग हुन आवश्यक छ।

बुर्जुवा सारतत्त्वले सरोवर लोकतान्त्रिक संस्कृति हाम्रो अभीष्ट होइन। त्यस्तो संस्कृतिको वकालतले हामीलाई सीधैँ सैद्धान्तिक, वैचारिक भ्रष्टीकरणको दिशातर्फ लैजानेछ। मलाई त यहाँसम्म लाग्दैछ, यस किसिमको पदावलीको प्रयोगमै हामी सजग र गम्भीर बन्न आवश्यक छ। म आफैँले आफ्ना कयौँ रचनाहरूमा यसको प्रयोग गर्दै आएको छु तर यस्तो प्रयोग काफी भ्रामक रहेको अनुभव पनि भइरहेको छ। हामी जसरी पुरानो होइन, नयाँ किसिमको लोकतन्त्रका पक्षमा छौँ, त्यसैगरी पुरानो होइन नयाँ प्रकारको लोकतान्त्रिक संस्कृतिको पक्षमा छौँ। हामीले धेरै पहिलेदेखि यस नयाँ संस्कृतिलाई बुझाउन 'प्रगतिशील संस्कृति', 'जनवादी संस्कृति', 'समाजवादी संस्कृति' जस्ता पदावलीहरूको प्रयोग गर्दै आएका छौँ। हामीले आज पनि यिनै पदावलीहरूको प्रयोगमै जोड दिन आवश्यक छ। नेपालमा स्थापना भएको लोकतन्त्र अहिले पनि बुर्जुवा सारतत्त्वसहितको लोकतन्त्र नै हो। नयाँ सारतत्त्वसहितको लोकतन्त्र स्थापनाका निम्ति हामीले अझैँ सङ्घर्ष गर्नुपर्नेछ। लोकताात्रिक संस्कृतिको चर्चा बुर्जुवा लोकतन्त्रकै सारतत्त्वका सन्दर्भमा मात्र सार्थक हुनेछ। लोकतान्त्रिक संस्कृतिको चर्चा गरेर हामी यस्तो युटोपियाका सिकार हुनेछौँ, जो व्यवहारमा कहिल्यै प्राप्त हुँदैन। हामी लोकतान्त्रिक संस्कृतिको कुरा गर्नेछौँ तर राजनीतिमा फोहरी खेल पनि चलिनैरहनेछ, कमजोरहरू शक्तिशालीका उत्पीडनका सिकार बनिनैरहनेछन्, स्वतन्त्रता, समानता र मानवीय गरिमा आत्मछलनाका रूप रहनेछन्। पुँजी र मुनाफाको खेल चलिनैरहनेछ, हाम्रो लोकतान्त्रिक संस्कृतिको व्याख्या अर्थहीन र अप्रासङ्गिक बन्नेछ।

परम्परित लोकतन्त्र र त्यसका मर्महरू अनुरूपको लोकतान्त्रिक संस्कृति होइन, जनवादी संस्कृतिको विकास हाम्रो अभीष्ट हो र हुनुपर्दछ। जनवादी संस्कृतिको विकास भविष्य होइन, वर्तमानकै विषय हो। हामी परिवर्तनका जेजस्ता प्रक्रियाहरूबाट अहिले गुज्रिरहेका छौँ, जनवादी संस्कृतिको विकासका निम्ति ती थप अनुकूलताका रूपमा अगाडि आएका छन्। कम्युनिस्टहरूले राजनीतिक श्रेष्ठताका निम्ति सांस्कृतिक श्रेष्ठता प्राप्त गर्न आवश्यक छ। सैद्धान्तिक-वैचारिक आदर्श, प्रतिबद्धता र आस्था अनुरूपको संस्कृतिको विकास र त्यसको अवलम्बनले नै हरेक मोर्चामा श्रेष्ठता प्राप्त गर्न सकिन्छ र सिङ्गो समाज रूपान्तरणको भूमिका प्रभावकारी हुन सक्दछ। लोकतन्त्रका सीमाहरूका विरुद्धको हाम्रो लडाइँको प्रभावकारिता यसैसँग सम्बन्धित छ। लोकतान्त्रिक संस्कृतिको कुरा गरेर होइन, आफ्नो आदर्श अनुरूपको संस्कृतिको विकासका आधारमा हामीले आफूलाई सङ्घर्षका हरेक मोर्चामा उभ्याउने हो। के कुरामा स्पष्ट हुन आवश्यक छ भने बुर्जुवा लोकतन्त्रको वर्गीय सारतत्त्व र सीमाहरूलाई त्यसका मर्म अनुरूपको संस्कृतिको निर्माणले घटाउँदैन। मात्रात्मक रूपमा त्यसका सकारात्मक प्रभावहरू देखिन सक्छन् तर अन्ततः दुवैको सारतत्त्व मानवद्वेषी नै रहन्छ। मानौँ, लोकतन्त्रले सबैले अवसर पाउनुपर्छ, सबैलाई अवसर दिनुपर्छ भन्छ तर पुँजीको जगमा खडा र विभाजित समाजमा यो सबैलाई कसरी प्राप्त हुन्छ ? यहाँनेर ऊ मानवीय संस्कृतिको कुरा गर्छ तर स्वार्थको विशाल जगमा उभिएको समग्र प्रणालीका अघि यस्तो संस्कृतिको कुराको के अर्थ रहन्छ ? सत्य के हो भने लोकतान्त्रिक संस्कृति एक अमूर्त सङ्कल्पना हो, जसका पछि कम्युनिस्टहरू कुद्नु निरर्थक मात्र होइन, प्रत्युत्पादक पनि छ। हामीले गम्भीर रूपमा अघि बढाउने संस्कृति जनवादी संस्कृति नै हो र हाम्रो सांस्कृतिक सङ्घर्ष यसमै केन्द्रित हुनु जरुरी छ। □

आदर्श आमा देवकी र रम्भा

कमला पराजुली

'नानी म आजभन्दा पहिले कहिल्यै यस्तो भेला-कार्यक्रममा आएकी थिइनँ, यो नै पहिलोपटक हो, यस्तो देखेकी पनि थिइनँ'- नेकपा (एमाले) को राम्चे गाउँ पार्टी कमिटीको अधिवेशन उद्घाटन समारोहमा अतिथिको आसन ग्रहण गरिरहेकी ८५ वर्षीया आमा देवकी पौडेल खुसीले आल्हादित हुँदै अभिव्यक्त गर्नुहुन्छ।

आमा थप्नुहुन्छ- 'छोरा नाति पार्टीको काम भनेर हिँड्थे, कहिलेकाहीँ घरमा साथी-भाइ पनि लिएर आउने गर्थे तर हामी घरका आईमाई भने यसरी हिँडेका थिएनौँ। देशको भलाइका लागि काम गरेका हुन् भन्ने लाग्थ्यो तर राजनीति र पार्टीको काम त छोरामान्छेले गरे भइहाल्छ नि, हामी त घरवारीको काम गरेर सहयोग गर्ने हौँ, त्यस्तो बाहिरी कुरा के बुझिन्छ र जस्तो लाग्थ्यो। लेख्न-पढ्न नजान्नेले के गर्नुभैँ लाग्थ्यो। हाम्रा गाउँघराँ छोरीबुहारी यता भेलामा जान त्यति भ्याउँदा पनि भ्याउँदैनन्, धेरैले कुरा पनि बुझ्दैनन्। तर, आज तपाईं छोरीनातिनीजस्ता नानी कहाँकहाँदेखि पार्टीको कामका लागि हाम्रा गाउँघरमा आउँदा मलाई पनि कार्यक्रममा आउन मन लाग्यो। यहाँ आएपछि सबैलाई देख्दा अझ

खुसी लाग्यो, अरू पनि छोरीबुहारीहरू आउँदा रहेछन् । घरबाट बाहिर निस्केपछि, यस्ता ठाउँमा आएर देख्ने-सुन्ने गरेपछि पो अलि कुरा बुझिने रहेछ त !'

आमा देवकी पौडेलका नाति नेत्र पौडेल अनेरास्ववियु सिन्धुपाल्चोक जिल्ला कमिटीका निवर्तमान अध्यक्ष हुनुहुन्छ । उहाँको घरपरिवारलाई राम्चे र वरपरका छिमेकीले पारिवारिक सम्बन्ध र सहयोगी व्यवहारको उदाहरणका रूपमा चर्चा गरेको पाइन्छ । राजनीतिक चेतना, पारिवारिक सहयोग, सद्भाव, हार्दिकता अनि आपसी मेलमिलाप र छिमेकीसँगको सम्बन्धमा कसैले दोष देखाउने र खोट लाउने मौका नपाएको सचेत परिवार ।

घरको पिँढीमा आमाछोरी भन्न सुनाउने दुई बृद्ध आमा दङ्ग परेर बसेको देख्दा साँच्चै घरै उज्यालो देखिन्थ्यो । तर, ती दुई आमा, आमा-छोरी नभए सौता-सौता थिए । सुन्दा अनौठो लाग्छ- नेपाली समाजमा सौताको जात ...? तर, त्यो घरमा आमनेपाली समाज भन्दा बेग्लै संस्कार, व्यवहार र चाल-चलन देखियो । पार्टीको अधिवेशनमा जान पनि ठूली आमा-सानी आमा सँगसँगै हातेमालो गर्दै गएका थिए । उमेरले बुढ्यौलीमा धकेली सक्दा पनि आशावादी भएर जीवन बिताइरहेकी आमाको अब एउटै धोको यस्तो छ- 'म मर्ने बेलामा मेरा छोराछोरी सबै वरिपरि भइदिऊन् ।'

वि.सं. १९८९ असार ५ गते सिन्धुपाल्चोक जिल्लाको मानिश्वारा गाविस-९, नेपाल गाउँमा जन्मनुभएकी देवकीको छ वर्षकै उमेरमा आफूसमान उमेरका सोही जिल्ला, राम्चे गाविस घर भएका हरिप्रसाद पौडेलसँग विवाह भएको थियो । छवटी नन्दआमाजूकी एउटी भाउजू भएर भित्रिएकी देवकी विवाह भएर एक वर्ष मात्र माइत बस्नुभयो ।

छ वर्षको विवाह कस्तो हुँदो हो ? हामी त कल्पना पनि गर्न सक्दैनौं । तर, देवकी आफ्नो बालापनको सम्झना यसरी गर्नुहुन्छ- 'विवाह भएको एक वर्षपछि मलाई घर पठाए, हामी दुवै उस्तै थियौँ । पतिपत्नी हुनुको अर्थ नै थाहा थिएन । बारीमा-गोठमा सँगसँगै खेल्थ्यौँ, रमाइलो लाग्थ्यो । घरमा नन्दहरू सानै हुनुहुन्थ्यो । घर-माइतको फरक पत्तै भएन । दुई-चार वर्षपछि अलि उमेर बढ्दै गएपछि मैले गर्ने काम थपिँदै गयो र त्यसपछि मात्र थाहा पाउन थालें- विवाह र पराइ घरको अर्थ ।'

यसैगरी, बिते देवकीका २० वर्ष । न लेख-पढ, न मेला जात्रा । घरगोठ, घाँसदाउरा यसै गरी दिनहरू बित्दै गए । उहाँको उमेर २६ वर्ष हुँदासम्म सन्तान जन्मेनन् । घरपरिवार र आफन्तमा त्यसै बारेमा चियोचर्चा हुन थाल्यो । देवकीका पति एउटा मात्र छोरा भएकाले पनि उनी निःसन्तान हुँदा परिवारमा अपुताली पर्ने हो कि भन्ने चिन्ताले सबैलाई पिरोल्यो । विस्तारै घरपरिवारमा देवकीका पतिको दोस्रो विवाहको चर्चा चल्न थाल्यो ।

'एकदिन उहाँले मलाई सोध्नुभयो, सबै जना दोस्रो विवाह नगरी हुँदैन भन्छन्, म के गरुँ ? तेरो चित्त दुःखाएर चाहिँ म त्यसो गर्दिनँ । उहाँले त्यसो भनेपछि मैले भनें- अब के गर्नु त ? म पनि २६ वर्षकी भएँ, सन्तान हुने भए भैहाल्थे, अहिलेसम्म भएनन् । निःसन्तान नै त हुन भएन । बरु अर्को विवाह गर्नु, जे भए पनि खप्छु, म चित्त दुःखाउदिनँ ।' यसरी आफ्नो पतिको दोस्रो विवाह भएको सम्झना हुन्छ देवकीलाई ।

घरको सल्लाह अनुसार सिन्धुपाल्चोक जिल्लाकै माङ्खा गाविस चिम्लिङकी ११ वर्षीया रम्भादेवी पराजुलीसँग देवकीका पतिको दोस्रो विवाह भयो । उनी पनि नाबालक देवकीका लागि छोरी समान नै भइन् । त्यसैगरी घर-व्यवहारमा भिज्दै उनका पनि नौ वर्ष बिते । दोस्रो विवाह भएको नौ वर्षपछि पहिलो छोरो जन्मियो । घरमा बत्ती बलेझैं सबैको मन उज्यालो भयो ।

८५ वर्षीया देवकी अहिले खुसीको अनुभूति गर्दै भन्नुहुन्छ- 'रम्भाले छ छोरा र चार छोरीको जन्म दिइन् । तर, अहिले तीन छोरा र चार छोरी मात्र छन् । सबै छोराछोरीको विवाह भइसक्यो । छोरातर्फ नौवटा, छोरी तर्फ आठवटा गरी १७ नाति-नातिनी छन् । जेठो छोरो कान्छी बहिनी रम्भासँग बसेको छ । मसँग माइलो र कान्छो बसेका छन् । हामी भिन्न घरमा भएर पनि एउटै परिवारजस्ता छौं । छोराछोरी, नाति-नातिनी कतैबाट आउँदा पहिले मसँगै आइपुग्छन्, मलाई पहिले नभेटी बहिनीकहाँ जाँदैनन् । हामी दुवै आमामा उनीहरूले अलिकति पनि तलमाथि गर्दैनन् । रम्भाले सन्तान जन्माएर मलाई पनि आमा बनाइन् ।'

अहिले देवकीका पतिको निधन भएको १० वर्ष भइसक्यो । पतिको निधन नहुँदासम्म सबै परिवार सगोलमै बसेका थिए । नेपाली समाजमा सौता भन्ने शब्द नै नराम्रो अर्थमा बुझिन्छ । सौता भनेको महिलालाई मुटुको किलाजस्तै हो भनिन्छ । कहीँकतै नकारात्मक प्रतिस्पर्धाको उदाहरण दिनुपऱ्यो भने भनिन्छ- होइन, कस्तो सौताले झैं व्यवहार गरेको । तर, यस्तो समाजमा पनि आफू एउटी सौता भएर कस्तो अनुभव भयो भन्दा ८५ वर्षीया देवकी भन्नुहुन्छ- 'मैले कहिल्यै बहिनीलाई सौताका रूपमा हेरिनँ । उसले पनि मलाई कहिल्यै त्यस्तो सम्झिन । हाम्रा पतिले पनि हामीलाई कहिल्यै फरक गर्नु भएन । हाम्रो मन दुःखाउनु भएन । अझ बहिनीका माइतीले समेत मलाई माया गरेर आफ्नै छोरी-चेलीझैं व्यवहार गर्थे । उसले त मलाई सधैं आमाजस्तै सम्झेर व्यवहार गरी । कहिल्यै अँध्यारो मुख, नमिठो बोली नभई हाम्रो उमेर बित्यो । बरु सन्तानको झञ्झटले बाँधिएर कतै हिँडडुल गर्न पाइनँ । मचाहिँ पतिसँग भारतका धेरै तीर्थ घुमेकी छु । ऊ केटाकेटीको झमेला र व्यवहारले सँगै निस्कन पाइन । ०५३ सालमा पति स्वर्ग हुनुभयो, वर्षदिनको काम सकेर मात्र हामी

छुट्टीभिन्न भयौँ । त्यो पनि यही तल्लो-माथ्लो घर छ । अहिले पनि दिनभरि हामी सँगै हुन्छौँ, सुत्ने बेलामा ओछ्यान र रात मात्र अलग हो ।'

कस्तो अचम्म ! हाम्रो समाजमा कति धेरै राम्रा कुराहरू छन् तर पनि हामी सजिलै देख्दैनौँ । जतासुकै नराम्रो, अविश्वास, शङ्का र धोका मात्र देखिरहेको, सुनिरहेको, बुझिरहेको हाम्रो सोचाइ र आँखाले सहजै राम्रो, विश्वास, हार्दिकता र सहयोगको पहिचान गर्न पनि सक्दैन ।

हामीले गुरूप्रसाद मैनालीको नासोमा आफ्नो सन्तान नजन्मेर शुभद्राले पतिको दोस्रो विवाह गराउँदा सौताका सन्तान जन्मेपछि उनले आफैँ पोको बोकेर घर छाडेको र पाटीको बास हुनुपरेको कथा पढेका छौँ । समाजलाई हेर्ने हाम्रा आँखा र मन पनि त्यस्तै भएका छन् । बाध्यकारी त्यो सम्बन्धलाई सहज रूपमा स्वीकार्ने र व्यवहार गर्ने वातावरण नै पाइँदैन । तर, यो समाजमा देवकी र रम्भाजस्ता आदर्श सौता पनि छन्, जो नारीहरू नै हुन् । उनीहरूका आदर्शका कथा लेखिएका छैनन् । यस्ता आदर्श र ममतामयी नारी पात्र समाजमा चिनिएका छैनन्, ओझेलमै छन् । तर, छिमेकका बिहे-बटुलो, पूजा-आजा, कर्मकाण्डमा बोलाउँदा देवकी र रम्भा हातेमालो गर्दै जान्छन् । एकै आमाका छोरीझैँ एकको सहारा अर्को । आत्मीयता र मनभित्र गाडिएको भावनात्मक सम्बन्ध छ उनीहरूको । द्वेष, शङ्का, अविश्वास र तिरस्कार उनीहरूले अनुभूति नै गरेनन् ।

देवकी भन्नुहुन्छ- 'म ८५ वर्षकी भएँ, अहिलेसम्म औषधि खाने गरी बिरामी भएकी छैन, डाक्टर र अस्पताल देखेकी छैन तर बहिनी अलि रोगी छ । बाक्लै केटाकेटी भए । तर पनि बुहारीहरू, नाती-नातिना सज्जन छन्, हामीलाई असाध्यै माया गर्छन्, राम्रो हेरविचार गर्छन् ।'

सौतेनी समस्या मात्र होइन, हिजोआज गाउँदेखि सहरसम्म धेरै घरपरिवारमा अन्तरपुस्ता सम्बन्धको समस्या छ । एकले अर्कोलाई नबुझ्ने, अस्वीकार गर्ने । राम्रोलाई राम्रो नदेख्ने, आफूलाई सहज बनाउन नसक्ने । यो अवस्थाले धेरै घरमा पारिवारिक द्वन्द्व जन्मिएको छ भने त्यही कारण बृद्धबृद्धा हेला र तिरस्कारको विषय पनि बनेका छन् । यो समस्याले एउटा मात्र पक्ष होइन, दुवै पक्ष प्रभावित छ । तर, परिवारभित्र एकअर्कालाई बुझ्न सक्दा समझदारी कायम गर्न सक्दा त्यस्ता झमेला र समस्याबाट पनि मुक्ति हुने रहेछ भन्ने नमूना यो घरपरिवार हो । अनेकौँ पीडा, पारिवारिक समस्या खपेर पनि परिवारलाई माया र प्रेरणा दिएर एउटा धागोमा माला बनाई रहने अनि बारीमा फक्रेको फूलझैँ सधैँ हसिला भएर परिवारलाई हौसला दिइरहने अनगिन्ती यी र यस्तै आदर्श आमा, दिदी-बहिनी र भाउजू-बुहारीका त्याग र सफलताका कथा अब हामीले किन नलेख्ने ?

□

आशा र सन्त्रासको लुकामारीमा गाउँवस्ती

' रत्नप्रसाद न्यौपाने

पृष्ठभूमि : मुक्ति या मृत्युको कसम खाएर दीर्घकालीन जनयुद्धमा होमिएको माओवादी पार्टी अनेकन युद्धकला खासगरी माओत्सेतुङले चिनियाँ विशिष्टतामा गरेका अनुभवहरूको लेखोटहरूलाई अक्षरसः पालना गरी नेपालमा सामन्तवादको शिरोच्छेद गरी नयाँ जनवादी राज्यव्यवस्थाको स्थापना गर्ने महान् लक्ष्यका साथ आजभन्दा ११ वर्ष अगाडि दीर्घकालीन 'जनयुद्ध' छेड्यो नेकपा (माओवादी) ले । छापामार युद्धद्वारा ग्रामीण क्षेत्रलाई आधार इलाका बनाउँदै सहर घेर्ने रणनीति अख्तियार गऱ्यो ।

प्रारम्भिकालमा केही सुतखोर, स्थानीय सामन्तहरू, फटाहा जालीमाथि आर्थिक तथा भौतिक कारबाही गरी नाङ्लो ठटाएर हात्ती तर्साउने काम गर्दै गयो त अधिकांशमा गरीब तथा निमुखा मानिसहरू वर्गशत्रु तथा सुराकीको आरोपमा फरक मत राखी सैद्धान्तिक बहस गर्ने र आवश्यक रूपमा अनिवार्य गरिएको विभिन्न कर तिर्न अस्वीकार गर्ने र कथित जनताका हर आदेश पालना गर्न अस्वीकार गर्ने व्यक्तिहरू कि त गाउँ छोड्नुपर्ने कि सफायाको भागी हुने स्थिति बलपूर्वक सिर्जना भयो । जो अति दुःखद थियो ।

ग्रामीण क्षेत्रमा प्रहरी पोस्टहरूमाथि आक्रमण गरी सदरमुकाम केन्द्रित हुन बाध्य पाऱ्यो । फौजी शक्ति सङ्गठित गरी हतियार कब्जा गर्नेदेखि घोराही, मङ्गलसेन र अर्घाखाँचीमा सैनिकमाथिको फौजी आक्रमणबाट देश विदेशमा काफी चर्चामा पुगेको माओवादी पार्टीको २०६२ भदौमा रुकुमको चुनवाङमा बसेको केन्द्रीय कमिटीको बैठकबाट दीर्घकालीन 'जनयुद्ध' बाट सामन्तवादको नाइकेमाथि विजय प्राप्त गर्न र देशमा नयाँ जनवाद स्थापना गर्न नसकिने, विजय गरी

सकिहाले पनि सत्ता टिकाइराख्न नसकिने वस्तुस्थितिको मूल्याङ्कन गरी ग्रामीण वर्गसङ्घर्ष र सहरी विद्रोहको संयोजनबाट अगाडि बढ्ने निर्णय गर्‍यो ।

०५९ असोजदेखि शान्तिपूर्ण आन्दोलनमा क्रियाशील नेकपा (एमाले), नेपाली काङ्ग्रेसलगायतका सात राजनीतिक पार्टीहरूसँग सम्भव सहकार्य गर्ने सोचका साथ एकतर्फी युद्धविराम घोषणा गरेको माओवादी पार्टीसँग पटक-पटकका संवादपश्चात् ऐतिहासिक १२ बुँदे दिल्ली सहमति हुन गयो । माओवादी-सात पार्टीबीच १२ बुँदे सहमति गराउनमा नेकपा (एमाले) ले महत्त्वपूर्ण भूमिका खेलेको थियो ।

आन्दोलनका उपलब्धिहरू

०६२ चैत २४ बाट प्रारम्भ भएको जनक्रान्तिको रूप लिएको जनआन्दोलन ०६२/०६३ ले १९ दिनमै तानाशाही निरङ्कुश राजा ज्ञानेन्द्रलाई घुँडा टेक्न बाध्य पार्‍यो ।

विघटित प्रतिनिधिसभा पुनःस्थापित भयो । संयुक्त सरकार बन्यो । माओवादी विद्रोहीसँग वार्ताको आह्वान भयो । जेठ ४ गते प्रतिनिधिसभा घोषणाबाट राजाका सम्पूर्ण अधिकारहरू कटौती गरियो । वार्ता प्रक्रियासँगै बृहत् शान्ति सम्झौता भयो । जनमुक्तिसेनालाई अस्थायी शिविरमा व्यवस्थापन गरी हतियार कन्टेनरमा लकअफ गर्ने काम भयो । ०६३ माघ १ गते पुरानो संविधान खारेज गरी अन्तरिम संविधान-०६३ लागू भयो । अन्तरिम व्यवस्थापिका गठन भयो, जसमा ८३ विधायक माओवादीका सहभागी छन् । हालै सर्वदलीय सहमतिको माओवादीसहितको अन्तरिम सरकार गठन भएको छ । अन्तरिम सरकारले तोकिएको समयमा संविधानसभाको चुनाव गराउने प्रतिबद्धता जाहेर गरिसकेको छ ।

ग्रामीणस्तरमा माओवादीमा पुरानै मनोवृत्ति

लोकतान्त्रिक गणतान्त्रिक जनअभियानको सिलसिलामा जाजरकोट जिल्लाका भित्री गाउँ वस्तीहरूमा पुग्दा त्यहाँ जनतामा अझै माओवादीको त्रासले छोडेको पाइएन । ठाउँठाउँमा भेटिने माओवादी कार्यकर्ताहरू आफूलाई जनसत्ताको प्रमुख बताइरहेका छन् । मतलव दसवर्षे हतियारको दम्भले जनता कजाएको, बलजफ्ती नियन्त्रणमा लिई आफ्नो मनोकाङ्क्षा पूरा गरेको । मनग्य चन्दा बटुलेको, टाढाटाढासम्म भारी बोकाएको, मौसमी अनाज उठाएको, उपल्ला तहका नेताका सामु काम देखाउन जनताको मञ्जुरीबेगर प्रत्येक मानिसलाई सदस्यता वितरण, विभिन्न मोर्चामा सङ्गठित गराएको, सभाजुलुसमा अनिवार्य उपस्थित गराएको जस्ता पुरानै होराहोरी मानिसहरूलाई त्यही ढङ्गले परिचालन गराउन प्रयत्न गरिरहेका छन् ।

मनोवैज्ञानिक दबाब

लोकतन्त्रको वहालीदेखि बृहत् शान्ति सम्झौतासम्म आइपुग्दा माओवादी अध्यक्षले गरेका प्रतिबद्धता अनुरूप शान्तिको श्वास फेर्न पाएका जनता आफ्नो वास्तविक आस्था भएको पार्टीतिर सङ्गठित हुन थालेका छन् । एकछत्र माओवादीमय भएको गाउँबस्तीमा राजनीतिक हलचल भएको छ । जनता सक्रियता देखाउन लागिरहेका छन् । यो स्थितिबाट माओवादी कार्यकर्ताहरू अत्तालिएका छन् तथा जनता र अरू पार्टीका कार्यकर्ताहरूलाई हप्कीदप्की गरिरहेका छन् । 'दस वर्षको लगानीमा यत्रो रगत बगेको छ । यत्रो दुःख उठाएका छौँ । हामीबाहेक अरूलाई समर्थन गर्ने हो भने हाम्रा हतियार तयार छन् । कहालीलाग्दो दसवर्षे द्वन्द्व पुनः फर्काइदिन्छौँ । हिजोभन्दा अझ चर्को दमन र कारबाही हुन्छ । अहिले को कता रहेछ ? प्रस्ट चिन्ने मौका मिलेको छ । तपाईंहरूका लिष्ट एकएक राखेका छौँ । तपाईंहरू के गर्नुहुन्छ ? कोसँग बोल्नुहुन्छ ? सबै लेखेर राखेका छौँ । खबरदार ! अरू पार्टीमा नलाग !' भनी औँला उठाई तर्साइरहेका छन् त कतै एमाले, काङ्ग्रेसका नेता कार्यकर्तालाई भात खुवाएको आरोपमा जनताले चर्को मूल्य तिर्नुपरेको छ । कतै 'एमालेका सभामा को को गए ? बाटो ढुकेर नाम लेख्दैछौँ' भनी तर्साइरहेका छन् । कतै नेपाली काङ्ग्रेस, राप्रपा र माओवादी छोडी नेकपा (एमाले) मा सङ्गठित भएका जनता-कार्यकर्तालाई 'जुन मैरीमा सङ्गठन बनायौ, त्यही मैरीमा रगतको खाल पारे थाहा होला' भनी हप्काइरहेका छन् । केहीलाई 'सङ्गठनमा बसे पनि निष्क्रिय भए ठीकै छ नत्र मर्न पर्ला' जस्ता शब्दहरूद्वारा मानसिक तनाव सिर्जना गरिरहेका छन् ।

कार्यक्रम जुधाएर कार्यकर्ता रोक्ने

गाउँ, इलाका या क्षेत्रीयस्तरका भेला, प्रशिक्षण, जुलुस, सभाका कार्यक्रमहरूमा विशेषतः नेकपा (एमाले) को प्रभाव न्यून पार्ने उद्देश्यले प्रचारित कार्यक्रमकै दिनमा त्यसै इलाकाको अर्को ठाउँमा आफ्नो प्रशिक्षण वा भेलाको आयोजना गरी मानिसहरू रोक्ने प्रयत्न गरिरहन्छन् । माओवादीको आदेश नमान्ने हो भने सङ्कट आइलाग्छ वा कारबाहीमा परिन्छ भन्ने त्रासले मानिसहरू ढुक्कसँग अरू पार्टीका सभा-जुलुसमा सहभागी हुन हिच्किचाइरहेका छन् ।

जनतामा पलाएको आशा

एघारवर्षे युद्धबाट करिब १३ हजार नागरिकहरूको ज्यान गुमेको छ । अथाह धनसम्पत्ति नोक्सान भएको छ । हजारौँ परिवारको बिचल्ली भएको छ । हजारौँ घाइते र अपाङ्ग छन् । तर पनि दसवर्षे द्वन्द्वको विरासतलाई बिर्सने हो भने अहिले धेरै कुरा सुधारिँदै गइरहेको छ । नेपाली जनताको अनुहारमा आशाका किरणहरू छाउन थालेका छन् । भविष्यको सुन्दर कल्पना गर्न मानिसहरू लागेका छन् । केही विस्थापितहरू घरतिर फर्कंदै छन् । स्कुल, अस्पताल, हुलाक र गाउँ विकास समितिका कार्यालयहरू नियमित रूपमा सञ्चालन भइरहेका छन् । विकास निर्माणका कामहरू थालनी हुँदैछन् ।

सचेतनासाथ नलागे पुनः धोका हुनसक्ने

अन्तरिम सरकारले समयमा नै संविधानसभाको निर्वाचन गराई दुई सय ५० वर्षदेखि एकलौटी रूपमा शोषण र शासन गर्दै आएको राजतन्त्र समाप्त गरी सङ्घीय लोकतान्त्रिक गणतन्त्रको स्थापना गर्नु हामी सम्पूर्ण नेपालीको कर्तव्य हुन आउँछ । ००७ साल, ०१७ साल, ०३६ साल, ०५९ साल र ०६१ सालमा बारबार नेपाली जनतालाई धोका, खेलवाड र अत्याचार गर्ने राजतन्त्रप्रति सबै पक्ष निर्मम हुनु जरुरी छ । केही पार्टी अझै पनि सेरेमोनियल राजतन्त्र वा संवैधानिक राजतन्त्रको रट अलाप्दै छन् । यस्तो रट लगाउनु फेरि पनि नेपाली जनतालाई धोका दिनु हो । यो अभिव्यक्ति निरङ्कुश, तानाशाही सामन्ती दरबारको सेवा गर्ने अभिप्राय हो भन्ने बुझेर सम्पूर्ण देशभक्त, जनवादी, लोकतान्त्रिक र प्रगतिशील पक्षहरू सजग भई गणतन्त्रको पक्षमा आफ्नो मत बनाउन र त्यही अभियानमा क्रियाशील रहन जरुरी छ । □

सङ्घीय लोकतान्त्रिक गणतन्त्रका लागि युवा अभियान

निरज आचार्य

यतिबेला हामी सामन्ती पुरानो केन्द्रीकृत र एकात्मक राज्य संरचनाको अन्त्य गर्दै सङ्घीय राज्य र सामेली शासन प्रणालीको स्थापनार्थ अगाडि बढिरहेका छौँ । दुई सय ३८ वर्ष लामो समयदेखि उत्पीडकको केन्द्र बन्दै आएको राजसंस्थाका सम्पूर्ण आधारहरूलाई समाप्त नपारीकन सङ्घीय गणतन्त्र स्थापना गर्न सकिँदैन । यसर्थ, गणतन्त्रका प्रस्तावक शक्तिका रूपमा रहेका हामी युवाहरूले राजसंस्थाका सम्पूर्ण आधारहरू समाप्त पार्दै सङ्घीय लोकतान्त्रिक गणतन्त्र स्थापना गर्न व्यापक रूपले जनतालाई सचेत पार्न, सङ्गठित गर्न घनिभूत ढङ्गले जनसचेतनता र जागरण अभियानहरू सञ्चालन गर्नु र आमयुवाहरूको परिचालन गर्नु आवश्यक छ । आमजनताको सचेतीकरण, युवाहरूको परिचालन, दलहरूको सचेत अग्रगामी पहलकदमीका साथ आसन्न संविधानसभाको निर्वाचनलाई अधिकतम उपयोग गर्दै सङ्घीय गणतन्त्र स्थापनाका लागि अघि बढ्नुपर्छ । साँचो अर्थमा गणतन्त्रको पहिलो प्रस्तावक शक्ति पनि युवाहरू नै हुन् र यतिबेला जनआन्दोलन ०६२/०६३ ले नेपाली युवापुस्ताको काँधमाथि गणतन्त्र स्थापनाको महान् र ऐतिहासिक जिम्मेवारी पनि सुम्पिएको छ । हामीले युवाहरूको जोस, जाँगर, क्रियाशीलता र सम्पूर्ण शक्तिका योगदानहरूलाई यस महान् राष्ट्रिय अवसरमा प्रयोग र परिपालना गर्नुपर्छ भन्ने निष्कर्षका साथ प्ररायुसङ्घ, नेपालको ०६३ फागुनमा सम्पन्न केन्द्रीय कमिटीको दोस्रो पूर्ण बैठकद्वारा आमजनता र सम्पूर्ण युवाहरूलाई सचेत, सङ्गठित र परिचालित गर्न 'सङ्घीय लोकतान्त्रिक गणतन्त्रका लागि युवा अभियान' सञ्चालन गरिएको थियो । यो अभियान केन्द्रीय प्रतिनिधिहरूका साथ ७५ वटै जिल्लामा ०६३ फागुन २५ गतेदेखि चैत २५ गतेसम्म एक महिनासम्म सञ्चालन गरियो ।

अभियानका उद्देश्य र कामहरू

'सङ्घीय लोकतान्त्रिक गणतन्त्रका लागि युवा अभियान' मूलतः संविधानसभाको निर्वाचनसँग सम्बन्धित छ र यो अभियान सङ्घीय गणतन्त्रका पक्षमा व्यापक जनमत सिर्जना गर्न, सङ्गठन सुदृढीकरण गर्न, युवाहरूलाई सचेत, सङ्गठित र गणतन्त्रका पक्षमा परिचालित गर्दै ऐतिहासिक राजनीतिक दायित्वको बोध गराउन, युवाजन्य सरोकार र अन्य सामाजिक उत्पीडन र विसङ्गतिका विरुद्ध विभिन्न कार्यक्रमहरू सञ्चालन गरिएको छ । यस अभियानमार्फत निम्न कामहरू सम्पादन गरिएको छ :

- □ अवधि पुगेका जिल्ला, नगर तथा इलाका सम्मेलनहरू सम्पन्न गर्ने ।
- □ अञ्चल, जिल्ला, नगर तथा इलाकास्तरमा विषयगत प्रशिक्षण तथा भेलाहरूको आयोजना गर्ने ।
- □ निर्वाचन क्षेत्र, इलाका, नगर तथा गाउँ कमिटीहरूको गठन/पुनःगठन गर्ने ।
- □ सङ्घीय लोकतान्त्रिक गणतन्त्रका पक्षमा जनमत सिर्जना गर्ने, पर्चा प्रकाशन, वितरण, भित्तेलेखनजस्ता प्रचारात्मक काम गर्ने ।
- □ विविध रचनात्मक कार्यक्रमहरू सञ्चालन गर्ने ।
- □ विभिन्न स्थानमा विचार गोष्ठी, विचार सभा, अन्तरक्रिया, पत्रकार सम्मेलनहरू आयोजना गर्ने ।
- □ सङ्गठनात्मक क्षेत्रमा उत्पन्न समस्याहरूको पहिचान गर्ने र उपयुक्त समाधान दिने ।
- □ जिल्ला कमिटी र त्यस मातहतका कमिटीहरूको सङ्गठनात्मक विवरण लिने ।
- □ सदस्यता वितरण र अभिलेख व्यवस्थित गर्ने ।
- □ आर्थिक सङ्कलन, परिचालन र व्यवस्थापनको अनुगमन गर्ने ।

☐ युवा प्रतीक्षालयको निर्माण, खेलकुद प्रतियोगिता, रक्तदान, श्रमशिविर, सरसफाइ, सडक निर्माण तथा छाउपडी प्रथा, दाइजो प्रथा, छुवाछूतलगायत सामाजिक कुप्रथाविरुद्ध जनचेतनामूलक कार्यक्रमहरू सञ्चालन गरिनेछ ।

जिल्लामा खटाइएका केन्द्रीय प्रतिनिधिहरू

हरिबहादुर राई-मेची, होम थापा-इलाम, चित्रगुप्ता सावाँ-ताप्लेजुङ, उदय राई-पाँचथर, राजेश बस्नेत-झापा, हरिबहादुर राई-कोशी, केशव विष्ट-मोरङ, बाबुराम थापा-सङ्खुवासभा, निमा बस्नेत/पदम लिम्बू-सुनसरी, हरिबहादुर राई-खोटाङ, मीना श्रेष्ठ/निरन राई-धनकुटा, इन्द्रमणि पराजुली-तेह्रथुम, महेश बस्नेत-सगरमाथा, सत्यनारायण यादव-सप्तरी, आनन्द पोखरेल-ओखलढुङ्गा, सरिता गिरी-सिराहा, महेश बस्नेत-उदयपुर, ईश्वरमणि राउत-सोलुखुम्बु, हस्त पण्डित-वाग्मती, लक्ष्मीनारायण यादव-महोत्तरी, श्रीप्रसाद साह-धनुषा, बेचुराम तिमिल्सिना-सिन्धुली, चन्द्रा कुशवाह/विनोद पासवान-सर्लाही, माधव अर्याल-नुवाकोट, सङ्ग्रामजीत लामा-रामेछाप, ज्ञानुकुमार श्रेष्ठ-सिन्धुपाल्चोक, विमला खनाल-धादिङ, हरिदेव गिरी-दोलखा, शिव कँडेल-रसुवा, हस्त पण्डित-काभ्रे, रामचन्द्र प्यासी-नारायणी, कमलराज पाठक-मकवानपुर, अनिरुद्र राव-पर्सा, दिलु पन्त/पार्वती सिलवाल-चितवन, चमिना भट्टराई-बारा, हिरण्य गुप्ता-रौतहट, गरिमा शाह/राजेन्द्र जोशी-महाकाली, नरेन्द्र विष्ट-दार्चुला, सरस्वती नेपाली/नरेन्द्र विष्ट-बैतडी, राजेन्द्र जोशी-डडेल्धुरा, निरु पाल-कञ्चनपुर, अजम्बर राई/रामेश्वर श्रेष्ठ/उर्मिला कर्माचार्य/निर्मला प्रजापति/अनिता लामा-उपत्यका, प्रेम महर्जन/विमला मानन्धर-ललितपुर, सुदर्शन मिश्र/जुना बस्नेत-भक्तपुर, इजन बराल-गण्डकी, राजीव पहारी-कास्की, ज्ञानबहादुर थापा-स्याङ्जा, होमबहादुर नेपाली-मनाङ, धनप्रसाद तामाङ/सविता रसाइली-तनहुँ, नरकुमारी गुरुङ-गोरखा, इजन बराल-लमजुङ, हीराबहादुर केसी-धौलागिरि, देवेन्द्रराज पाण्डे-पर्वत, बालकृष्ण सुवेदी-स्याग्दी, हीराबहादुर केसी-बाग्लुङ, प्रेमबहादुर कार्की-मुस्ताङ, इन्द्रलाल सापकोटा-लुम्बिनी, वासुदेव घिमिरे-अर्घाखाँची, राजु गुरुङ-नवलपरासी, ऋषि पाण्डे-गुल्मी, इन्द्रलाल सापकोटा-रूपन्देही, गणेश श्रीपाली-कपिलवस्तु, अम्बिका खनाल-पाल्पा, निरज आचार्य-राप्ती, हीराचन्द्र केसी-दाङ, पूर्ण बस्नेत-रुकुम, गोविन्दबहादुर पुन-सल्यान, भगवती विष्ट-प्यूठान, जुमानसिं बस्नेत-रोल्पा, निरज आचार्य- कर्णाली, चेतनराज गिरी-जुम्ला, चन्द्रबहादुर बुढा-मुगु, हस्तबहादुर शाही-हुम्ला, रतननाथ योगी-कालीकोट, निरज आचार्य-भेरी, सूर्यबहादुर शाही-सुर्खेत, सूर्य ढकाल-बर्दिया, सावित्रा मल्ल-दैलेख, हेमन्त शर्मा-जाजरकोट, गरिमा शाह-सेती, निरज आचार्य-बाँके, जीवनकुमार वम-बझाङ, नरेश शाही-बाजुरा, झपट रावल-अछाम, गरिमा शाह-कैलाली रहेका छन् ।

सङ्गठन सुदृढीकरण कार्यशाला तथा प्रशिक्षण

अभियानकै दौरानमा विभिन्न अञ्चलहरूका विषयगत रूपमा प्रशिक्षण कार्यक्रमहरू सम्पन्न भएका छन् । दर्शनशास्त्रको प्रारम्भिक ज्ञान, बदलिँदो राजनीतिक परिस्थिति र जनताको बहुदलीय जनवाद, राज्यको पुनःसंरचनाका सम्बन्धमा एमालेका दृष्टिकोणहरू, संविधानसभाको निर्वाचन र लोकतान्त्रिक गणतन्त्रको सवाल, सङ्गठन सञ्चालन, विधि, पद्धति र कार्यशैली, छैटौं राष्ट्रिय सम्मेलनको दिशा निर्देशन र हाम्रा आगामी कार्यभारहरूलगायत अन्य समसामयिक विषयमा ०६३ फागुन ८ र ९ गते केन्द्रीय कमिटीका सदस्य र अभियान प्रतिनिधिहरूको सहभागितामा, ०६३ पुस २७ र २८ गते वाग्मती अञ्चल, ०६३ माघ १३ र १४ गते धौलागिरि अञ्चल, ०६३ फागुन १६ र १७ गते गण्डकी अञ्चल, फागुन १८, १९ र २० गते भेरी अञ्चल स्तरीय प्रशिक्षण कार्यक्रमहरू पार्टी स्थायी कमिटीका सदस्यहरू, केन्द्रीय कमिटीका सदस्यहरू र सङ्घका नेता कमरेडले प्रशिक्षण दिनुभएको छ । यसै ढङ्गले कोसी, सगरमाथा, मेची, लुम्बिनी, नारायणी, राप्ती अञ्चलले सम्पन्न गर्ने तयारी गरिरहेका छन् । यही क्रममा जाजरकोट, रोल्पा, सल्यान, मकवानपुर, काठमाडौं, कैलाली, डोटी, बझाङ, म्याग्दीलगायतका जिल्लाले जिल्ला सम्मेलन सम्पन्न गरेका छन् भने दाङ, प्यूठान, भोजपुरलगायत अवधि पुगेका ११ वटा जिल्लाहरूले सम्मेलनको तयारी गरिरहेका छन् । अवधि पुगेका विभिन्न नगरहरूले नगर सम्मेलन सम्पन्न गरेका छन् । त्यसैगरी विभिन्न जिल्ला, नगर, निर्वाचन क्षेत्र र इलाका स्तरमा विषयगत प्रशिक्षण, विचार सभा र भेला तथा अन्तरक्रियाहरू सम्पन्न भएका छन् ।

'सङ्घीय लोकतान्त्रिक गणतन्त्रका लागि युवा अभियान' ले आमयुवा र नेपाली जनताका बीचमा नयाँ सन्देश पुऱ्याउन सफल भएको छ । सयौं साना-ठूला भेला तथा सभाहरूमार्फत गणतन्त्रका पक्षमा जनमत निर्माण गरेको छ । अभियानमार्फत हजारौं युवाहरू परिचालित भएका छन् । सयौं नयाँ युवाहरू प्ररायुसङ्घमा आबद्ध भएका छन् । सङ्घको आन्तरिक जीवनलाई सुदृढ र क्रियाशील बनाउन यो अभियान महत्त्वपूर्ण सावित भएको छ । हजारौं युवापुस्ताको बीचमा गणतन्त्रको रक्तसञ्चार गर्न सफल भएको छ । तथापि, कतिपय जिल्लाहरूमा योजना मुताविक कामहरू सम्पादन हुन सकिरहेका छैनन् । छोटो अवधिमा पर्याप्त अनुगमन गर्न सकिएको छैन । छोटो समय र एउटा मात्र अभियानले सबै क्षेत्रको सघनढङ्गले कामहरू उठाउन गाह्रो हुन्छ । त्यसो भएको हुनाले यसप्रकारका अभियानहरू थप व्यवस्थित र नियमित रूपमा सञ्चालन गरिरहनुपर्ने महसुस भएको छ ।

हामी इतिहासको नयाँ कालखण्डमा उभिएका छौं । संविधानसभाको निर्वाचन हाम्रा अगाडि आइरहेको छ । यही निर्वाचनमार्फत हामीले राजतन्त्रको अन्त्य गर्नुछ । राजतन्त्रको अन्त्य मात्र होइन, सबै क्षेत्रमा व्याप्त भएको सामन्तवादी मानसिकतालाई भत्काउनु पर्नेछ । विभिन्न उत्पीडित, वर्ग, जाति, भाषा, क्षेत्र र लिङ्गका मुद्दाहरूको सम्बोधन गर्नुपर्नेछ । युवाजन्य सरोकारका सवालहरूको सम्बोधन गर्नुपर्नेछ । त्यति मात्र होइन, सङ्घीय राज्य र सामेली शासन प्रणालीका लागि राज्यको पुनःसंरचना गर्नुछ । यसर्थ, हामी युवाहरू अझ जिम्मेवारीबोधका साथ युद्धमैदानमा खटिएको सैन्य

ब्रिगेटजस्तै पराक्रमी र उच्च तेज गतिका साथ सन्सनाउँदै अघि बढ्नुपर्छ । आमयुवाहरूलाई सङ्घीय लोकतान्त्रिक गणतन्त्रका पक्षमा सङ्गठित र परिचालित गर्नुपर्छ । हाम्रो क्रियाशीलता, परिचालन र पहलकदमीले मात्र हाम्रो पुस्तालाई इतिहासले सुम्पिएको युगीन जिम्मेवारी पूरा गर्न सक्नेछौँ ।

सङ्घीय लोकतान्त्रिक गणतन्त्रका विरुद्ध हुने सबैखालका भ्रम, अन्योल र षड्यन्त्रहरूलाई हामी यही अभियानकै मोर्चाबाट चिर्दै अगाडि बढ्यौं भने गणतन्त्रको स्थापना अवश्यम्भावी छ । □

मार्क्सवाद : विविध प्रयोग र अभ्यास

' कोमल भट्टराई

सन् १८७१ पेरिस कम्युन मिहिनेतकश जनताको राज्य र सत्ताको पहिलो प्रयोग र अभ्यास भयो । यस अभ्यासमा मार्क्स र एङ्गेल्सको नेतृत्व र संलग्नता थिएन तर कम्युनलाई ती दार्शनिकहरूले परिकल्पना गरेको राज्य र सत्ताको प्रकृति र चरित्रसँग मिल्दोजुल्दो मानियो । त्यसबेला युरोपका राजनीतिक आन्दोलनहरूमा ब्लाङ्कीवादीहरूको व्यापक बोलावाला थियो । 'एउटा स्रोत अनुसार १८८३ मा मार्क्सको मृत्यु हुँदा विश्वभर जम्मा दुई सय जति मार्क्सवादीहरू थिए । अहिले सवा एक सय वर्षपछि मार्क्सवादलाई निर्देशक सिद्धान्त मान्ने कम्युनिस्ट पार्टीहरू नै हजारौं छन् । मार्क्सवादी आन्दोलनमा संलग्नहरूको सङ्ख्या करोडौं पुग्छ । अहिलेको विश्व कुनै एउटा विचार प्रणालीबाट सबैभन्दा बढी प्रभावित छ भने मार्क्सवादबाटै प्रभावित छ ।' *(घनश्याम भूसालको आजको मार्क्सवाद र नेपाली क्रान्ति नामक प्रकाशोन्मुख पुस्तक)*। भूगोलमा यस्तो दृश्य देखिए पनि सोभियत सङ्घको समाजवादी प्रणालीको ७० वर्षीय अभ्यासको असफलतालाई नै 'इतिहासको अन्त्य' अर्थात् मार्क्सवाद असफल भएको घोषणा गरिएको छ । मार्क्सवादको सोभियत मोडेलको असफलतालाई इतिहासको अन्त्य भन्नेहरूले पुँजीवादले सर्वोत्कृष्ट भनेका 'संसदीय', 'बहुदलीय' या तमाम 'प्रजातान्त्रिक पद्दतिका मोडेल' हरू कैयनपटक असफल भएका छन् अर्थात् धेरैपटक इतिहासको अन्त्य भएको भन्न सकिन्छ (एजाज अहमद) ।

सोभियत सङ्घको शासन पद्धति असफल भएपछि मार्क्सवादीहरू रक्षात्मक स्थितिमा पुगेका हुन् तर यसको कारण मार्क्सवादको सान्दर्भिकता समाप्त भएकाले होइन, बरु सोभियत सङ्घको पतनले साम्राज्यवादी एकध्रुवीय विश्व बनेको कारण मुख्य हो । विश्व राजनीतिमा अमेरिका र उसका सहयोगी गठबन्धनले पुँजीवादको पक्षपोषण गर्न तेस्रो मुलुकमा निर्यात गरेको तथाकथित प्रजातन्त्रको लहरले विकासोन्मुख मुलुकका मिहिनेत जनताको आन्दोलनलाई मध्यम वर्गको स्वैरकल्पनायुक्त आन्दोलनले ओझेलमा पारिदियो । यही लहरस्वरूप हाम्रो देशमा पनि बहुदल आयो । विश्वको शक्ति सन्तुलनमा भएको परिवर्तनका कारण चिनियाँहरूले आफूलाई परिवर्तनको पक्षमा प्रदर्शन गरेका छन् । भियतनाम हिजोको अभ्यासको सायाले आफैँ आतङ्कित छ । कम्बोडिया अन्य मुलुकका कम्युनिस्टहरूका लागि लज्जाजनक उदाहरण बनेको छ । उत्तर कोरिया, अमेरिका र उसका एसियाली सहयोगी शक्ति जापान र दक्षिण कोरिया ध्वंस गर्ने शक्ति बोकेर पनि मिहिनेतकश जनतालाई सामान्य मानवीय आवश्यकता पूरा गर्न सकिरहेको छैन । उपनिवेशको जुवाबाट मुक्त गराउँदै राष्ट्रवादको भेषमा अफ्रिकामा प्रवेश गरेको मार्क्सवादको अभ्यासले आन्तरिक जातीय युद्ध समाधान गर्न सकेको छैन । युरोपका समाजवादीबीचको फूट र विचलनले यूरोकम्युनिज्म एउटा सीमित बहसको विषयका रूपमा सङ्कुचित भएको छ । यी दृश्यहरू मार्क्सवादीका लागि सुन्दर होइनन् । तर, त्यसो भनेर मार्क्सवाद असफल भयो भन्ने निष्कर्ष निस्कन सक्दैन । मार्क्सवाद राज्यसत्ता सञ्चालनको अभ्यास गर्ने सन्दर्भमा असफल देखिएको छ तर मिहिनेतकश जनताको हक र हितका आन्दोलन र सङ्घर्षमा हरदम विजयी बनेको छ । त्यस्तै दुनियाँलाई बुझ्ने र व्याख्या गर्ने चिन्तन प्रणालीमा समेत यो सबैभन्दा अगाडि छ । मार्क्सवादको उदय र तत्पश्चात् त्यसको प्रकाशमा सञ्चालन गरिएका आन्दोलनहरूका कारण नै पुँजीवादले आफ्नो स्वरूपलाई परिवर्तन गरिरहन बाध्य पारेको छ । यसैक्रममा श्रम समय, वोनस प्रणाली, ट्रेड युनियन, औषधोपचार, उचित आवास दिन पुँजीवाद बाध्य बनेको हो । साम्राज्यवादले उपनिवेश छाडेको छ, पुँजीवादले आफूलाई प्रजातान्त्रिक देखाउने भरमार कसरत गर्नुपरेको छ । यसरी हेर्दा मार्क्सवाद आन्दोलनका रूपमा सफल तर राज्य सञ्चालनका अभ्यासमा असफल भएको छ भन्ने निष्कर्ष निस्कन सक्छ ।

विभिन्न मोडेलहरू

शीतकालीन अवधिमा दुई महाशक्तिको शक्तिसङ्घर्षका कारण सोभियत सङ्घका सहयोगी र अमेरिकी धुरीमा विश्व विभक्त भयो । यी दुईका आमसञ्चारले एउटाले सोभियत मोडेलको शासन पद्धतिको विरोध र अर्को सञ्चारमाध्यमले समर्थन गर्दा मार्क्सवादको असली हकदार नै सोभियत सङ्घको शासन पद्धति हो भन्ने प्रभाव स्थापित भयो । पछि चिनियाँ र सोभियत

सङ्घबीचको कलहले विश्वमा चिनियाँ क्रान्तिको अनुकरण गर्ने मार्क्सवादीहरू विकशित भए। आफूलाई माओ विचारधाराले लैस भएको ठान्दै खास गरी सांस्कृतिक क्रान्तिताका यिनीहरू विश्वका विकासोन्मुख मुलुकमा विस्तार र सङ्गठित भए। यसैगरी, आफ्नै जन्मभूमिमा मार्क्सवाद युरोकम्युनिज्मको नामले प्रयोग गर्ने प्रयास भए। राज्य सञ्चालनका लागि सफल हुन नसके पनि यो जबरजस्त वैचारिक आन्दोलनको रूपमा स्थापित भयो। १९६०-७० को दशकमा यसले पश्चिम युरोपको राजनीतिलाई गरम बनाइदियो। यसले लेनिनवादीय र माओविचारधाराले लैस भएकाहरूको हिंसात्मक राजनीतिलाई विरोध गर्‍यो र तर तेस्रो विश्वमा भइरहेको अमेरिकी तथा अन्य साम्राज्यवादी आक्रमण र शोषणका कारणले शान्तिपूर्ण प्रयत्नबाट मिहिनेतकश जनताले सत्ता प्राप्त गर्ने युरोकम्युनिज्मको प्रस्तावना स्वीकार भएन। यसैबेला भियतनामले सशस्त्र युद्धको बलमा नै अमेरिकालाई आफ्नो पितृभूमिबाट लखेट्यो। यसकारण तेस्रो विश्वको मार्क्सवादी आन्दोलनमा हिंसा र बलको राजनीतिले व्यापक जरा गाड्न पुग्यो। १९५० पछिका दशकहरूमा मार्क्सवादले उपनिवेश र रङ्गभेदविरोधी आन्दोलनलाई नेतृत्व र निर्देश गर्‍यो। कङ्गो, इथोपिया, जिम्बाबे हुँदै दक्षिण अफ्रिकाको साम्राज्यवादविरोधी आन्दोलन सञ्चालन गर्न मार्क्सवाद निपुण देखियो। यी माथि उल्लिखित विभिन्न आन्दोलन तथा सङ्घर्षमा मार्क्सवादको सफलता स्पष्ट देख्न सकिन्छ।

विश्वमा राज्य सञ्चालनमा देखिएका मार्क्सवादीय विभिन्न मोडलहरूमध्ये अक्टोबर क्रान्तिपछिको लेनिनवादीय मोडेल र १९४९ पछिको चिनियाँ मोडेलहरू हावी रहे। त्यसमा पनि विकासोन्मुख मुलुकहरूका मार्क्सवादीहरूले सङ्गठन सञ्चालन प्रक्रियालाई लेनिनवादीय र सत्ता प्राप्त गर्ने प्रक्रियालाई चिनियाँ मोडेलका अनुयायीका रूपमा विकसित गरे र सोही अनुसार पार्टीभित्र नियन्त्रित संरचना र सत्ता प्राप्ति र सञ्चालनका लागि सशस्त्र सङ्गठनको भरमा परे। यो मोडेल लेनिनवादी तथा माओविचारधाराले प्रख्यात भयो। यसले सत्ता प्राप्ति र निरन्तरताका लागि हिंसा र बन्दुकको आवश्यक भइरहनुपर्ने मान्यता अघि सार्‍यो। विकसित मुलुकमा सत्ता प्राप्ति गर्न लेनिनवादीहरूले जनविद्रोहलाई जोड दिए पनि समकालीन लेनिनवादीहरूले यस्तो विद्रोहको नेतृत्व अक्टोवर क्रान्तिपश्चात् गरेको उदाहरण फेला परेको छैन। यसैगरी चिनियाँ क्रान्तिको अनुकरण गर्दै गरिएका सङ्घर्षहरूबाट विकासोन्मुख मुलुकका मार्क्सवादीहरूले सत्ता प्राप्त गर्न सकेनन्। बरु मलेसिया, इन्डोनेसिया, फिलिपिन्स, पेरुमा मार्क्सवादीहरू साम्राज्यवाद र देशीय शासकहरूको नृंशस दमनमा परे।

यी माथिका प्रयोगहरू विकासोन्मुख मुलुकहरू तथा उपनिवेशहरूमा अभ्यास गरिएका थिए। यस अभ्यासलाई तत्कालीन सोभियत सङ्घ र चिनियाँहरूको पनि सहयोग रहेको थियो। यही सहयोगका आधारमा मार्क्सवादीहरू दुई धुरीमा बाँडिएका पनि हुन्। तर, यी दुवै धुरीहरू अमेरिकी र उसका सहयोगी गठबन्धनको मारमा टिक्न सकेनन्। तर, यसो भनेर ती मुलुकहरूमा मार्क्सवादको प्रयोगमा रहेका कमजोरीलाई लुकाउन सकिन्न।

अर्को प्रयोग

मार्क्सवादले राज्यसत्तालाई वर्गीय हतियार भनेको छ। यो आफ्नो वर्गका बाहेक अन्य वर्गका लागि दमनकारी हुने गर्दछ। जसको हातमा यो हतियार रहन्छ, त्यसले प्रयोग गर्दछ। समाज, वर्ग र राज्यबारे मार्क्सवादका प्रारम्भिक व्याख्याका आधारमा यसको प्रयोगका विभिन्न मोडेलहरू देखा परेका थिए।। सत्ता प्राप्ति गर्ने तरिकालाई माथि उल्लिखित मोडेलहरूले हिंसात्मक र सशस्त्र युद्ध/विद्रोहलाई प्रमुखता या एक मात्र साधनका रूपमा स्वीकार गरेका छन् र यसको प्रयोग केवल आफ्नो वर्गको सेवाका लागि गरिनुपर्नेमा जोड दिने गरेका छन्। तर, हाल विश्वमा सत्ता प्राप्ति र सञ्चालनमा मार्क्सवादको भिन्न मोडेलको अभ्यास भइरहेको छ। सो मोडेल अनुसार सत्ता प्राप्ति शान्तिपूर्ण उपाय र आन्दोलनबाट पनि हुनसक्छ र यसको प्रयोग सामाजिक विकासमा अवरोध नपुर्‍याउने आमशक्तिसँगको शान्तिपूर्ण प्रतिस्पर्धाबाट हुनसक्छ भन्ने मान्यतालाई व्यवहारमा अभ्यास गर्न थालिएको छ।

'९० को दशक, जुनबेला समाजवादको अवशानका रूपमा विश्व साम्राज्यवाद खुसीयाली मनाइरहेको थियो, त्यही बेला नेपालका मार्क्सवादीहरूले राज्यसत्ता प्राप्ति र सञ्चालनका लागि बहुदलीय प्रतिस्पर्धालाई स्वीकार गरी राज्यसत्ताको हिस्सेदार भइरहेको थियो। सुरुमा नेपालमा नेकपा (एमाले) द्वारा अभ्यास गरिएको जनताको बहुदलीय जनवादलाई मार्क्सवादबाट पथभ्रष्ट भएको आरोप लगाइएको भए पनि नेकपा (माओवादी) को 'जनयुद्ध' समेत अहिले जनताको बहुदलीय जनवादको गोलार्द्धतर्फ लम्कन बाध्य भएको कुराले उक्त मान्यतालाई पुष्टि गर्दैछ। मार्क्सवादका समकालीन अभ्यासहरू अब नेपालको राष्ट्रिय परिघटना मात्र रहेको छैन। ल्याटिन अमेरिकाका करिब एक दर्जन मुलुकहरूमा विजयी बन्दै गरेको नयाँ मार्क्सवादले शान्तिपूर्ण र प्रजातान्त्रिक बाटोबाट समाजवादतर्फको यात्रालाई व्यवहारबाटै तय गर्दैछन्। आजका मार्क्सवादीहरूका अगाडि नयाँ सम्भावनाको ढोका एकपछि अर्कोगरी खुल्दछन्। परिश्रम र रगतले सिञ्चन गरिएको भए पनि नकारात्मक इतिहासको सङ्कीर्णताबाट माथि उठ्न सके भने मार्क्सवादीहरू विश्व राजनीतिमा पुनः विजयी बन्ने सम्भावना देखिँदैछ।□□

विद्या अस्वस्थ

काठमाडौँ। नेकपा (एमाले) की केन्द्रीय सदस्य विद्यादेवी भण्डारी गम्भीर रूपमा अस्वस्थ हुनुभएको छ। उहाँ अहिले उपचारका लागि भारतको राजधानी नयाँदिल्लीस्थित अपोलो अस्पतालमा भर्ना हुनुभएको छ।

चिकित्सकहरूले नेतृ भण्डारीलाई ब्लड क्यान्सर भएको बताएका छन् । एक साता लामो पहिलो चरणको उपचारपछि उहाँलाई चार महिना लामो उपचार गर्नुपर्ने उनीहरूले बताएका छन् । एक साता लामो किमो दिएपछि शरीरमा रक्तकोषको विकासका बारेमा अध्ययन भइरहेको बताइएको छ । त्यसपछि विभिन्न मोडेलमा लगातार चार महिनासम्म उपचार गर्नुपर्ने उनीहरूले जानकारी दिएका छन् ।

पार्टी स्थायी समिति सदस्य केपी ओली र ईश्वर पोखरेलले दिल्ली पुगेर उहाँको स्वास्थ्यस्थितिका बारेमा जानकारी लिनुभएको थियो । अखिल नेपाल महिला संघकी अध्यक्षसमते रहनुभएकी भण्डारीलाई भेट्न संघका उपाध्यक्ष गोमा देवकोटा र महासचिव सीता पौडेल पनि दिल्ली पुग्नुभएको थियो । सार्क शिखर सम्मेलनमा गएका बेला परराष्ट्रमन्त्री सहाना प्रधान र अर्थमन्त्री डा. रामशरण महतले पनि नेतृ भण्डारीलाई अस्पताल गई भेट्नुभएको थियो ।

नेतृ भण्डारीको सहयोगका लागि अहिले उहाँकी दुवै छोरी उषाकिरण र निशाकुसुम दिल्लीमै छन् । जननेता मदन भण्डारीकी पत्नी विद्या ०५० सालयता लगातार काठमाडौँबाट सांसद निर्वाचित हुँदै आउनुभएको छ ।

पार्टी स्थायी समितिको बैठकले सांसदसमेत रहनुभएकी केन्द्रीय सदस्य भण्डारीको उपचारको व्यवस्था मिलाउन सरकारसँग आग्रह गरेको छ ।

महासचिव अञ्चलका बैठकमा

काठमाडौं । नेकपा (एमाले) का महासचिव माधवकुमार नेपालले परिवर्तित परिस्थितिमा पार्टीको स्थानीय अवस्थाका बारेमा जानकारी लिन र आवश्यक निर्देशन दिन विभिन्न जिल्लाहरूको भ्रमण गर्नुभएको छ । यसक्रममा उहाँले पार्टीका अञ्चल समन्वय कमिटीका बैठकहरूमा बसी जिल्लाहरूका अवस्थाका बारेमा जानकारी लिनुभएको छ ।

संविधानसभाको निर्वाचन नजिकिँदै गर्दा जिल्लाहरूको बस्तुस्थिति बुझ्ने क्रममा महासचिव नेपाल आफैं अञ्चल समन्वय कमिटीहरूका बैठकमा उपस्थित हुन थाल्नुभएको छ । उहाँले चैत २४ गते नेपालगञ्जमा आयोजित भेरी अञ्चल समन्वय कमिटीको बैठकमा बसी त्यस क्षेत्रको अवस्था तथा गर्नुपर्ने कामहरूका बारेमा जानकारी लिनुभएको थियो । त्यसपछि चैत २५ गते उहाँ विराटनगरमा आयोजित कोशी अञ्चल समन्वय कमिटीको बैठकमा सहभागी बन्नुभएको थियो । महासचिव नेपाल चैत २६ गते उपत्यका समन्वय कमिटीको बैठकमा बस्नुभएको थियो । त्यसको लगत्तै उहाँ सेती अञ्चल समन्वय कमिटीको बैठकमा सहभागी हुन चैत २८ गते धनगढी जानुभएको थियो । उहाँ बर्दियामा आयोजित कार्यक्रममा पनि सहभागी हुनुभएको छ ।

अञ्चल समन्वय कमिटीका बैठकहरूमा बस्दा अञ्चलभरिको समग्र वस्तुगत अवस्थाको जानकारी भएको बताउँदै महासचिव नेपालले त्यसबाट आफ्नो पार्टी सबैभन्दा मजबुत र सुदृढ भएको पाइएको बताउनुभयो । उहाँलाई जिल्ला सचिवहरूले जिल्लाको वस्तुस्थितिका बारेमा रिपोर्टिङ गर्नुभएको थियो ।

गुमेको शक्ति फिर्ताको बाटोमा रसिया

' राजन भट्टराई

गत फेब्रुवरीमा जर्मनको म्युनिचमा आयोजित सुराक्षासम्बन्धी एक अन्तर्राष्ट्रिय सम्मेलनलाई सम्बोधन गर्ने क्रममा रसियन राष्ट्रपति भ्लादिमिर पुटिनले अमेरिकाको तिखो आलोचना गर्दै अमेरिकाको एकलकाँटे, एकध्रुवीय प्रवृत्ति, यसको अन्तर्राष्ट्रिय कानुन र मान्यताविरुद्धका गतिविधिहरू, हतियारको होडबाजी र यसको आक्रामक शैली नै शीतयुद्धपछिको अन्तर्राष्ट्रिय राजनीतिका लागि समस्या बनेको बताए । उनले अझ अगाडि बढेर भने- अमेरिकाका यी र यस्तै कारणहरूले गर्दा अन्य मुलुकहरूले आमविनाशकारी हतियार भित्र्याउन थालेका हुन् र अझ आतङ्ककारी गतिविधिहरूमा संलग्न भएका हुन् । त्यस्तै अमेरिकाको व्यालिष्टि क्षेप्यास्त्रसम्बन्धी योजना र रसियालाई निसाना गरेर युरोपमा आणविक हतियार थुपार्ने योजनाको समेत आलोचना गरे । उनले थप भने कि युरोप युनियनका सबै राष्ट्रहरूको भन्दा ब्राजिल, रसिया, इण्डिया र चाइना (ब्रिक) मुलुकहरूको कुल राष्ट्रिय आय बढी भइसकेको छ र शङ्का नगरे हुन्छ आर्थिक क्षेत्रको यिनीहरूको प्रभाव निकट भविष्यमा राजनीतिक क्षेत्रमा पनि पर्नेछ र विश्व बहुध्रुवतर्फ अगाडि बढ्नेछ । त्यस्तै उनले भने- संसारका दुई प्रमुख ग्यास उत्पादक राष्ट्र रसिया र इरान, अमेरिकाका इराकपछिको सम्भावित निसाना मुलुक, ग्यासको निर्यात गर्ने मुलुकहरूको अन्तर्राष्ट्रिय कार्टेल बनाउन र एक- आपसमा सहकार्य गर्न तत्पर भइसकेका छन् ।

राष्ट्रपति पुटिनको यस किसिमको तिखो अमेरिकाविरोधी अभिव्यक्तिलाई संसारका सञ्चारमाध्यमहरूले फरक-फरक हिसाबले समाचार विश्लेषणहरू गरेका थिए। विश्व पुँजीबजारको महत्त्वपूर्ण पत्रिका मानिने *फाइनान्सियल टाइम्स* ले पुटिनको अमेरिकाविरोधी भाषणको प्रतिक्रियामा अस्ताउँदो साम्राज्य भनी प्रश्नवाचक शीर्षक दिएर गिर्दो अमेरिकी प्रभावलाई सङ्केत गरेको थियो। त्यस्तै, त्यसयता अन्तर्राष्ट्रिय विषयका विश्लेषकहरूले त्यस भाषणलाई लिएर विभिन्न अड्कलबाजीहरू लगाउने र आ-आफ्ना तर्कहरू अगाडि सार्ने काम हुँदै आएको छ।

पुटिनको भाषणले निश्चितै रूपमा अन्तर्राष्ट्रिय राजनीतिमा यस बीचमा विकसित केही महत्त्वपूर्ण पक्षहरूप्रति सङ्केत भने निश्चितै रूपमा गरेको छ। पहिलो र महत्त्वपूर्ण सङ्केत भनेको आजको रसिया हिजो सन् १९९१ को सोभियत सङ्घको विघटन लगत्तैको बोरिस एल्त्सिनका बेलाको जस्तो कमजोर र अमेरिका र युरोपको सहयोगबिना टिक्न नसक्ने अवस्थामा छैन भन्ने रसियन नेतृत्वमा रहेको आत्मविश्वासलाई जगाउँछ। दोस्रो विश्वको शक्तिसन्तुलनको अवस्था शीतयुद्धको लगत्तैपछिको जस्तो एकध्रुवीय अब रहेन र यो लगातार रूपमा बहुध्रुवतर्फ अगाडि बढ्दो छ। तेस्रो महत्त्वपूर्ण सङ्केत भनेको आजको युगमा आर्थिक विकासका लागि नभई नहुने विषय भनेको तेल र ग्यास हो र यो उत्पादन गर्ने राष्ट्रहरू सङ्गठित भए भने आर्थिक र सामरिक महाशक्ति अमेकिकाको मात्र केही लाग्दैन भन्ने हो। चौथो र अझ महत्त्वपूर्ण सङ्केत भनेको यसबीचमा इजरायल जो अमेरिकाको शतप्रतिशत सहयोगी राष्ट्र हो, उसको लेवनान युद्धको समयमा हिजवुल्लाह गुरिल्लाहरूसँगको परास्तता तथा अमेरिकी सेनाको इराकमा क्रमिक पराजय पनि हो।

माथि उल्लिखित सबै पक्षहरूका बारेमा यस छोटो लेखमा विश्लेषण गर्न अहिले सम्भव छैन र अन्य कुनै समयमा गर्दै गरौँला। तर, यस लेखमा सोभियत युनियनको विघटनयता करिब १६ वर्षहरूका बीचको प्रगति र त्यसले पारेको क्षेत्रीय र अन्तर्राष्ट्रिय प्रभावका बारेमा चर्चा गरिनेछ। यसबीचमा खासगरी बोरिस एल्त्सिनपछि जब भ्लादिमिर पुटिन सत्तामा आए, त्यसयता मुलुकमा राजनीतिक स्थायीत्व भएको र आर्थिक उन्नति गर्न सफल भएको रसियनहरू स्वीकार्छन्। यद्यपि, पूर्वकेजीवीका प्रमुख पुटिनको सत्ता सञ्चालन विधिका बारेमा विवाद नभएका होइनन्। खासगरी उनको अथोरिटारियन प्रवृत्ति र विपक्षमाथिको दमनका बारेमा राष्ट्रिय र अन्तर्राष्ट्रिय जगत्मा आलोचना नभएका होइनन्। तर पनि, एल्त्सिनकालमा असफल राष्ट्रका रूपमा चिन्हित हुन थालिसकेको र विश्व बैङ्क र अन्तर्राष्ट्रिय मुद्रा कोषको ऋणमा डुबेको रसियालाई अहिले विश्वको पुनः एक आर्थिक रूपले सम्पन्न र शक्तिशाली राष्ट्रका रूपमा उभ्याउने श्रेय राष्ट्रपति पुटिनलाई नै जान्छ। पुटिनले रसियासँग रहेको अपार तेल र ग्यासको भण्डार र अत्याधुनिक हतियारको निकासीको सदुपयोग गरी यति छोटो समयमा रसियालाई एक शक्तिशाली राष्ट्रका रूपमा पुनः स्थापित गराउन सफल भएका छन्। विश्व बजारमा अत्यधिक माग रहेका दुई वस्तुको खानी नै रसिया हो, पहिलो तेल र ग्यास र दोस्रो हतियार। पुटिनले यी दुई साधनको सही उपयोग गरेर रसियाको आर्थिक विकास र अन्तर्राष्ट्रिय सम्बन्ध विस्तारमा सफलता हात पारेका हुन्। पुटिनको कार्यकालमा रसियाले आफ्नो सोभियतकालको हतियार उत्पादन र यसको निर्यातलाई जोड दियो। फलस्वरूप सन् १९९९ मा अमेरिकी डलर तीन अर्ब ४० करोडको निकासी गरिएकोमा सन् २००६ मा आउँदा यो झण्डै दोब्बर अमेरिकी डलर ६ अर्ब ५० करोड पुगेको छ। हतियार उत्पादन र यसको बिक्रीलाई पुटिनले आफ्नो विगतमा गुमेको साख प्राप्त गर्ने रणनीतिका रूपमा अख्तियार गरे। यसबाट रसियाको आर्थिक हैसियत मात्र बढेन, अन्तर्राष्ट्रिय सुरक्षा र राजनीतिक मामलामा समेत उसको भूमिकालाई धेरै माथि पुऱ्याइदियो। आज रसियन हतियारहरूको बजार पूर्वमा चीनदेखि मध्यपूर्वका अमेरिकी प्रभावित मुलुकहरू साउदी अरेबिया, जोर्डन हुँदै दक्षिण अमेरिकी मुलुक भेनेजुएलासम्म भएका छन्। भारत, दक्षिण अफ्रिका, मलेसिया, सिरिया, अल्जेरियाजस्ता मुलुकहरू त उसका पुराना ग्राहक नै भए। चीन, भारत र मध्यपूर्वका मुलुकहरू आर्थिक विकासको हैसियतसँगै हतियारको भण्डारणमा पनि जुटेका छन् र रसिया उनीहरूको आधुनिक हतियार सप्लाई गर्ने भरपर्दो राष्ट्रका रूपमा देखिएको छ। यसबाट एकतर्फ माथि भनिएझैं आय आर्जन र रोजगारीका लागि ठूलो सहयोग भएको छ भने अर्कोतर्फ सोभियत सङ्घ विघटनयता लगभग विश्व राजनीतिक मानसपटलबाट हराइसकेको रसियाको भूमिकामा उल्लेख्य बृद्धि हुन पुगेको छ।

त्यसैगरी, विश्वको ग्यास भण्डारको पहिलो नम्बर र तेल निर्यात गर्ने मुलुकमध्येको दोस्रो रहेको रसियाले यसबीचमा यी दुवै रणनीतिक हिसाबले अत्यन्त महत्त्व राख्ने प्राकृतिक स्रोतको पनि उपयोग गरेको पाइन्छ। खासगरी रसियाको ग्यास निर्यातको भरमा रहेका पश्चिम युरोपेली राष्ट्रहरूसँगको सम्बन्ध सामान्यीकरण र त्यस क्षेत्रमा रसियाको भूमिका विस्तारका लागि यी साधनहरूको प्रभावकारी रूपमा उपयोग गर्न राष्ट्रपति पुटिन सफल देखिएका छन्। उनले आफ्नो कार्यकालमा युरोपका महत्त्वपूर्ण मुलुकहरू जर्मनी, फ्रान्स, इटालीजस्ता मुलुकहरूसँग अमेरिकाको विरोधका बाबजुद इन्धनसँग सम्बन्धित सम्झौताहरू गर्न सफल भएका छन्। त्यसैगरी, गत महिना मात्र उनले रसियाले लामो समयदेखि प्रयत्न गर्दै आएको सन्धि ग्यासको पाइपलाइन निर्माण गर्ने सन्धि बुल्गेरिया र ग्रीससँग सम्पन्न गरेका छन्। यसबाट टर्की र बल्कन क्षेत्र हुँदै रसियन ग्यास युरोपका अन्य मुलुकहरूमा निर्यात गर्न सहज बनेको छ। यसबाट युरोपको ग्यास बजार रसियाका लागि सुरक्षित भएको छ भने क्यास्पियन क्षेत्रबाट पाइप बिछ्याएर तेल लैजाने अमेरिकी योजनामा समेत धक्का लागेको छ।

त्यसैगरी हिजो सोभियत सङ्घ टुक्रिँदा छुट्टिएर बनेका मध्य एसियाली राष्ट्रहरू जहाँ अमेरिका आफ्नो प्रभाव विस्तारमा लागेको थियो, उनीहरूसँगको सम्बन्ध सामान्यीकरणमा पनि रसियन तेल र ग्यासको भूमिका देखिएको छ। खासगरी यी मुलुकहरूलाई सहुलियत दरमा तेल र ग्यास उपलब्ध गराएर रसियाले आफ्नो प्रभावको विस्तार गरेको छ।

त्यसै गरी चीन र भारतसँग पनि तेल र ग्यासको उत्पादन र निर्यातमा साझेदारी बढाइएको छ। यसबीचमा रसिया र चीनका बीच ग्यास पाइपलाइन बनाउनेबारेमा लगभग सहमति भइसकेको छ र सहमतिमा हस्ताक्षर हुन मात्र बाँकी छ। त्यस्तै भारतसँग पनि रसियाले यस बीचमा करिब आधादर्जन तेल र ग्यास उत्पादनका क्षेत्रमा सहकार्य गर्नका लागि सहमति गरिसकेको छ। यसरी बढ्दो साझेदारीले रसिया र यी उदीयमान शक्तिराष्ट्रहरूका बीचको अन्य क्षेत्रमा सम्बन्ध विस्तारमा पनि सहयोग पुऱ्याउने कुरालाई नकार्न सकिन्न। त्यस्तै पुटिनले ग्यास उत्पादन गर्ने प्रमुख राष्ट्रहरू इरान र कतार जसले विश्वको ६० प्रतिशत भन्दा बढी ग्यास उत्पादन गर्छन्, सँग मिलेर तेल उत्पादन गर्ने राष्ट्रहरूको सङ्गठन ओपेक (इनबलष्कबतष्यल या एभतचयभिग भ्हउयचतष्लन ऋयगलतचष्भक) जस्तै ग्यास उत्पादक राष्ट्रहरूको सङ्गठन निर्माण गर्ने प्रस्ताव गरेका छन् र यसका लागि यही अप्रिल महिनामा कतारको राजधानी दोहामा सम्मेलन पनि हुँदैछ। रसियाको अगुवाइमा हुन लागेको यस किसिमको कार्यले अमेरिका र पश्चिमी राष्ट्रहरूलाई झस्काइदिएको छ। त्यसैगरी पुटिनकालमा रसियाको वैदेशिक नीतिमा पनि ठूलो परिवर्तन आएको छ। हिजोका दुवै अवस्था, सोभियत कालमा रहेको साँघुरो विचार र सिद्धान्तका आधारमा तय गरिने विदेश नीति या एल्त्सिन कालको जस्तो पश्चिम बाजामा नाच्ने नीति भन्दा पृथक् पुटिनले आफ्नो कार्यकालमा रसियाको विदेश नीतिमा व्यापक सुधार गरी सन्तुलित र रसियाको राष्ट्रिय स्वार्थ अनुरूप अगाडि बढाए। खासगरी रसियाको चीनसँगको सम्बन्धलाई यसबीचमा पुटिनले ज्यादै महत्त्व दिएको पाइएको छ। चीन र रसियाका बीच दुईपक्षीय व्यापार र लगानी यसबीचमा उल्लेख्य रूपमा बृद्धि भएको छ भने अन्य सांकृतिक, राजनीतिक मामलामा पनि दुवै राष्ट्रहरूले एक आपसको सम्बन्धमा विस्तार गरेका छन्। रसिया र चीनका बीचको सम्बन्ध विस्तारका लागि अर्को महत्त्वपूर्ण प्लेटफर्म भनेको सन् १९९६ मा गठन गरिएको साङ्घाई सहयोगी सङ्गठन ९क्जबलनजबष ऋयययउभचबतष्यल इचनबलष्कबतष्यल० भएको छ। विगत ११ वर्षको दौरान यो सङ्गठन यस क्षेत्रका लागि एक शक्तिशाली सङ्गठनका रूपमा स्थापित हुन पुगेको छ र जसका अन्य सदस्य राष्ट्रहरूमा काजकस्तान, उज्वेकिस्तान, किर्जिस्तान र ताजिकिस्तान छन्। हरेक वर्ष राष्ट्रप्रमुख र सरकार प्रमुखको तहमा सम्मेलन आयोजना गरी सुरक्षा, आर्थिक विकास, आतङ्कवादका विरुद्धको योजना आदि जस्ता विषयहरूमा छलफल गर्ने परम्परा यस सङ्गठनले गर्दै आएको छ। यो सङ्गठनको गतवर्ष आयोजना गरिएको सम्मेलनले अमेरिकालाई मध्य एसियाबाट आफ्ना सेनाको फिर्तीका लागि समयसीमा तोक्नका लागि आह्वान गरेको थियो। स्मरण रहोस्, सेप्टेम्बर ११ पछि अफगानिस्तानमा तालिवानका विरुद्धको लडाइँमा सहयोगका लागि अमेरिकाले मध्यएसियाका कतिपय मुलुकमा आफ्नो सैनिक अखडाहरू कायम गर्दै आएको छ। साङ्घाई सहयोगी सङ्गठनले गतवर्ष भारत, पाकिस्तान र इरानलाई पनि यस सङ्गठनको पर्यवेक्षकको स्थान दिएर यसको विस्तारमा महत्त्वपूर्ण फड्को मारेको छ।

यसरी रसियाको बढ्दो भूमिका खासगरी अमेरिकी र पश्चिमी मुलुकहरूका लागि सुपाच्य बन्नसकेको छैन। रसियाको यस किसिमको बढ्दो भूमिकालाई न्यून गर्नका लागि अमेरिकाको बुस प्रशासन यतिबेला राष्ट्रपति रोनाल्ड रेगनका पालामा नै अगाडि बढाएर अत्यन्त विवादास्पद नक्षत्र युद्धसम्बन्धी योजनालाई ब्यूँताउन खोजिरहेको छ। जसबाट फेरि एकपटक विश्वको ध्यान त्यो अत्यन्त महँगो र महत्त्वाकाङ्क्षी योजनातर्फ केन्द्रित गर्न सकियोस् र त्यतिबेला जस्तै अहिले पनि मस्को अमेरिकासँग प्रतिस्पर्धामा आओस् भन्ने चाहन्छ। त्यस्तै गत वर्ष अमेरिकाले पूर्वी युरोपका रसियासँग सीमा जोडिएका मुलुकहरूमा आफ्नो आणविक मिसाइल खडा गर्ने नीति बनाएको छ। उत्तर कोरिया र इरानलाई निसाना गरेर राख्न लागिएको त्यस किसिमका क्षेप्यास्त्रहरूको विषयलाई रसियाले गम्भीर रूपमा लिएको छ र त्यसलाई उसले आफ्नो सुरक्षा मामलामा ठाडो हस्तक्षेप भनेको छ। यसरी अमेरिका रसियाको बढ्दो ग्लोबल भूमिकालाई युरोप र उसका वरिपरिका राष्ट्रहरूबीचको समस्यामा केन्द्रित रहोस् भन्ने चाहन्छ। यसै बीचमा अमेरिकाले हिजो सोभियत सङ्घबाट छुट्टिएर बनेका राष्ट्रहरू खास गरी बाल्टिक गणराज्यहरू, लिथुनिया, अर्मेनिया र अन्य छिमेकी मुलुकहरू युक्रेन, जर्जियाजस्ता राष्ट्रहरूमा रसियाविरोधी राजनीतिक दलहरूलाई खुला समर्थन दिने र सहयोग गर्ने कार्य विगत लामो समयदेखि गर्दै आएको छ। यसबाट पनि रसियालाई त्यस क्षेत्रमा नै सीमित गर्ने अमेरिकी योजना छ भन्ने कुराको पुष्टि हुन्छ भने अर्कोतर्फ अमेरिका सन् १९९१ मा विघटित सोभियत सङ्घसँग पनि त्रस्त छ भन्ने जनाउँदछ।

एकातर्फ अन्तर्राष्ट्रिय क्षेत्रमा रसियाको प्रभाव क्रमशः बृद्धि हुँदै जाँदो छ र यसले विश्वको भूराजनीतिमा फरकपन ल्याइदिएको छ भने अर्कोतर्फ शीतयुद्धयताको अमेरिकाको एकछत्र प्रभाव र प्रभुत्वमाथि पनि चुनौतीहरू थपिदिएको छ। अमेरिकाको हालको आर्थिक र सामरिक हैसियतलाई रसिया वा संसारका कुनै पनि मुलुकले एक्लै चुनौती दिइहाल्नसक्ने स्थिति अहिले छैन। तर, पुटिनले भनेझैं ब्राजिल, रसिया, भारत र चीनका बीच बढ्दो घनिष्टता र उनीहरूको अन्तर्राष्ट्रिय मामलाहरूमा देखिँदै गरेको आपसी सहयोगी भूमिकाले भने निश्चितै रूपमा अमेरिकाको एकछत्र दबदबालाई चुनौती दिँदै विश्वलाई बहुध्रुवतर्फ डोऱ्याउनेछन् भन्नेमा विश्वास गर्न सकिन्छ। र, राष्ट्रपति पुटिनको गत महिनाको सम्मेलनका अभिव्यक्तिहरूलाई पनि यसै सन्दर्भमा हेर्न सकिन्छ। □

गहन विचारहरूको सङ्ग्रह

नेकपा (एमाले) का महासचिव माधवकुमार नेपाल वर्तमान नेपालका एक शीर्षस्थ राजनेता हुनुहुन्छ। संसदीय लोकतन्त्रमा संसद्लाई सर्वोच्च निर्णायक निकाय मानिन्छ। त्यहाँ छलफलहरूमा जनताका भावना, चाहना र आकाङ्क्षाहरू प्रतिविम्बित हुन्छन्। महासचिव नेपालले सोही थलोमा व्यक्त गरेका विचारहरूको सङ्ग्रह *संसद्मा माधव नेपाल* पुस्तक भर्खरै प्रकाशनमा आएको छ। पुस्तकको सम्पादन विष्णु रिजालले गर्नुभएको छ।

माटो जोडिएकाहरू छिमेकी भारत र चीनमा आ-आफ्नो प्रकारका शासन व्यवस्थाहरू भए पनि आधा शताब्दीभन्दा पनि लामो स्थायित्व छन्। भारतमा संसद्मा चुनावले कहिले पनि निर्धारित समय नाघेन भन्ने कुरा सन् १९५२ को प्रथम आमचुनावदेखि आजसम्म अटुट छ। चीनमा पनि सन् १९४९ देखि आजसम्म कम्युनिस्ट पार्टीको शासन अटुट छ। यस प्रकार के देखिन्छ भने हाम्रा दुई ठूला छिमेकी देशहरूमा लामो स्थायित्व रहँदै आएको छ।

नेपालमा पनि भारत र चीनकै स्वतन्त्रता र मुक्तिको हाराहारीमै सन् १९५१ मा एक सय चार वर्ष लामो मध्ययुगीन जहानियाँ राणाशाहीको अन्त्य भएको थियो। भारत स्वतन्त्र हुँदा नहुँदै संविधानसभा खडा भएको थियो। नेपालमा पनि सन् १९५१ मा संविधानसभाको निर्वाचन गरिने घोषणा भएको थियो। तर, आज आधा शताब्दीभन्दा बढी भयो संविधानसभाको हुने भनिएको चुनाव भएको छैन।

सन् १९५९ मा एकपटक संसद्को निर्वाचन पनि भयो तर सिर्फ अठार महिनापछि राजाद्वारा त्यो समाप्त पारियो र ३० वर्ष लामो निरङ्कुश शासन चलाइयो।

विक्रम सम्वत् ०४८ मा फेरि संसदको चुनाव भयो। विक्रम सम्वत् ०५१ कात्तिकमा माधव नेपाल महासचिव रहेको बखत संसदीय चुनावमा नेकपा (एमाले) सबैभन्दा ठूलो दल भई अल्पमत सरकार गठन गर्न समर्थ भयो। यो संसदीय चुनाव जितेर देशमा कम्युनिस्ट पार्टीले एकलौटी सरकार बनाएको तत्कालीन विश्वमै सर्वप्रथम घटना थियो।

यो पुस्तकमा विक्रम सम्वत् ०५१ देखि ०६३ को करिब एक युगको उहाँको संसद्मा गरिएका सम्बोधनहरूमध्येका केहीलाई सम्पादकले प्रस्तुत गर्नुभएको छ। माधव नेपालले उपप्रधानमन्त्रीका साथै परराष्ट्र र रक्षामन्त्री हुँदा राष्ट्रिय सहमतिका आधारमा राष्ट्रिय सरोकारका विषयमा हातेमालो गरेर अघि बढ्न गरिएको आह्वान भएको सम्बोधन यस पुस्तकको 'हाम्रो परराष्ट्र नीतिको आधार राष्ट्रिय हित हुनुपर्छ' भन्ने कुरा पृष्ठ १ को शीर्षक नै छ। त्यस सम्बोधनमा नेकपा (एमाले) को सरकारका तर्फबाट ०५१ मा संसद्को सम्बोधनमा भन्नुभएको थियो- 'संसद, सांसद र सिङ्गो राष्ट्रका भावनाहरूलाई प्रतिनिधित्व गर्नुपर्ने जिम्मेवारी अवश्य पनि सरकारमा छ। त्यो भावनालाई अभिव्यक्त गर्नका लागि नेपाली राष्ट्रवादको भावनालाई व्यक्त गर्न सरकार सदा तयार छ। ....आधारभूत कुरा गर्नुहुन्छ भने राष्ट्रिय हित (नेसनल इन्ट्रेस्ट) नै हाम्रो परराष्ट्र नीतिको आधार हो।'

यस पुस्तकको दोस्रो शीर्षक 'मानव अधिकारप्रतिको हाम्रो प्रतिबद्धतामा प्रश्न नउठाइयोस्' भन्दै यो तथ्य प्रस्तुत गरिएको छ कि 'सदनमा समेत यातनाविरुद्ध क्षतिपूर्तिसम्बन्धी विधेयक आफू सत्तामा आएको बहुमत छोटो अवधिभित्र नेकपा (एमाले) ले प्रस्तुत गरेको छ। न्यायिक क्षेत्राधिकारभित्र पर्ने विषयवस्तुलाई अदालतको घेराभित्र राख्नुपर्छ भन्ने सवालमा नेकपा (एमाले) को प्रतिबद्धता मात्र होइन, त्यस सम्बन्धमा पनि यसले प्रक्रिया अगाडि बढाइसकेको छ।

'मानव अधिकार आयोग गठन गर्ने र सत्तापक्षबाट मुलुकमा मानव अधिकार हनन हुनसक्छ भन्ने कुरालाई ध्यानमा राखेर त्यसलाई कसरी नियन्त्रण गर्न सकिन्छ, मानव अधिकारको रक्षा कसरी गर्न सकिन्छ भन्ने सन्दर्भमा .... मानव अधिकार आयोग गठन गर्न ... प्रक्रिया पनि अघि बढाइसकेका छौँ। ... सरकारलाई पनि नियन्त्रणमा राख्नका लागि मानव अधिकार आयोगको गठन गर्नुपर्ने आवश्यकतालाई यो मुलुकमा कसैले महसुस गऱ्यो भने त्यो नेकपा (एमाले) नै हो।'

माधव नेपालका सरकारमा रहँदाका यी दुइटा मात्रै सम्बोधन यस सङ्कलनमा परेका पाइन्छन्। २१ मध्ये अरू १९ सम्बोधनहरू उहाँ सरकारमा नरहँदाका छन्।

नेकपा (एमाले) ले जम्माजम्मी आजसम्म नौ महिना मात्र आफ्नै नेतृत्वका सरकार चलाउन पायो। तर त्यस नौ महिनामा विदेश नीतिका क्षेत्रमा राष्ट्रिय हितलाई सर्वोपरी राखिएको, मानव अधिकारलाई नेपालमा मूर्त रूप दिने कार्यहरू प्रारम्भ गरिएको, 'आफ्नो गाउँ आफैँ बनाऔँ' भनी गाउँसम्म राहत पुऱ्याउने कार्य प्रारम्भ गरिएको, प्रत्येक निर्वाचन क्षेत्रका लागि नौस, बृद्ध र असहायभत्ता जस्ता मानवीय सहायता कार्य प्रारम्भ गरेका कुराहरू विरोधी दलका तर्फबाट सम्बोधन गर्दा बोलेका कुराहरूबाट देखिन्छ। पुस्तकको आगामी संस्करणहरूमा अनुच्छेदका रूपमा नौ महिना नेकपा (एमाले) को नेतृत्वको सरकारले प्रारम्भ गरेका कार्यहरूको सङ्क्षिप्त सूची संलग्न राख्दा थप सूचनामूलक हुने थियो भन्ने सुझाव सम्पादक विष्णु रिजाललाई दिन चाहन्छु। पछि प्रमुख विरोधी दलका तर्फबाट संसद्मा राख्नुभएको माधव नेपालका सम्बोधनहरूमा नेपाली काङ्ग्रेसको नेतृत्वमा बनेका सरकारका पालामा भएका लोकतन्त्रलाई संस्थागत हुने कार्यमा बाधा पार्ने क्रियाकलापहरूको कैयौँ विषयहरू उठाइएको पाइन्छन्। उहाँले संसद्समक्ष बोलेको यो वाक्यांशले

निष्पक्ष चुनावका साटो गिरिजाप्रसाद कोइराला प्रधानमन्त्री रहँदा गरिएको धाँधलीको चित्रण धेरै अंशमा गर्दछ। जो यसप्रकार छः

'पहिलो चरणमा भएका धाँधलीहरूका बारेमा पत्रकार सम्मेलन गरेर धेरै कुराहरू .... तथ्यहरू अगाडि सारिएको थियो। ती सबै कुराहरूबाट हामीले एउटा चिन्ता जाहेर गरेका थियौँ कि यही प्रवृत्ति अगाडि बढ्ने हो भने चुनावप्रति जनताको वितृष्णा बढ्न सक्छ, ... निर्वाचनको एउटा चरणमा नेपाली काङ्ग्रेसले धाँधली गरेर चुनाव जितेको कुरा नै सबैथोक होइन। ... निर्वाचनको समय स्वयम् उम्मेदवारहरूमाथि प्रहरीले बन्दुक तेर्स्याएर बुथबाट हटाउने काम गरेको ... बन्दुक र पेस्तोल तेर्स्याएर प्रतिपक्षका उम्मेदवारहरूलाई आतङ्कित गरिन्छ भने हामी त्यो निर्वाचनलाई निष्पक्ष भन्न सक्छौं ? ... स्वयम् निर्वाचन आयोगबाट चुनावमा पठाइएको स्वस्तिक चिन्ह पनि उल्टो पठाइएको रहेछ ... उम्मेदवार जो चार सय मतले पराजित हुनुभएको छ भने उहाँको पक्षमा साढे आठ सय उल्टो स्वस्तिक मत परेको छ ... ।

सत्ताधारी पार्टीलाई जिताउन कतै निर्वाचन आयोगसँग गुप्त साँठगाँठ त भएको थिएन ?... झापामा तीन-चार हजार मतपत्रहरू फेला परे भने सुनसरीमा एक हजार ... विभिन्न ठाउँमा प्रहरी र प्रशासनले नेपाली काङ्ग्रेसका उम्मेदवार पक्षमा खुलेआम भूमिका खेले, बुथ कब्जा गर्न सहयोग गरे ... विभिन्न ठाउँहरूमा गुण्डाहरूको प्रयोग भएको छ, पैसाको ओइरो लागेको छ, आचारससंहिता उल्लङ्घन भएको छ। ...'

चुनावको स्वच्छता र मतदाताको निर्भीकताको अभावमा लोकतान्त्रिक निर्वाचन एउटा घातक मजाक हुन्छ भन्ने कुरालाई माधव नेपालले दृढ रूपमा उठाउनुभएको पाइन्छ।

भ्रष्टाचारबारे ०५६ मै नेपाली काङ्ग्रेसका प्रधानमन्त्रीले 'मन्त्रीहरूले अलिकति पनि घूस खाएको र भ्रष्टाचार गरेको देखियो भने म निकालिदिन्छु' भनेको सम्बन्धमा माधव नेपालले भन्नुभयो- 'त्यो उहाँको राम्रो भनाइ हो। म उहाँको यो बचनबद्धतालाई स्वागत गर्न चाहन्छु, समर्थन गर्न चाहन्छु तर जुन हिसाबले बाहिर प्रेसमा कुराहरू भन्नुभयो, त्यसको प्रतिविम्ब ... छैन। ... विगत समयदेखि भएका भ्रष्टाचारहरूलाई कसरी दण्डित तुल्याउने ? ...... झारा टार्नका लागि भ्रष्टाचार उन्मूलन शब्द प्रयोग गरिएको हो भनेर मान्छेहरूको मनमा आशङ्का उत्पन्न भएको छ। भ्रष्टाचार समाप्त गर्नका लागि स्वच्छ सङ्कल्प, स्वच्छ छवि र भ्रष्टाचार उन्मूलन गर्ने आँट भएका मानिसहरूको आवश्यकता पर्दछ।'

महिलाहरूका बारेमा पनि महासचिव माधव नेपालका विचारहरू स्पष्ट देखिन्छन्। 'महिलाहरू अहिले पनि सामन्ती संस्कृतिको जालोमा परेका छन्, पुरुषहरूको थिचोमिचोमा परेका छन्, पितृसत्तात्मक समाजको चपेटामा परेका छन्। पितृसत्तात्मक वा पुरुषप्रधान जुन वर्तमान समाज छ, यस अवस्थामा परिवर्तन गर्न आवश्यक छ। यो स्थितिमा परिवर्तन गर्नका लागि .... वर्तमान सामाजिक सम्बन्धमा नै परिवर्तन गर्नुपर्छ। यसो नगरेसम्म महिला मुक्तिको अपेक्षा गर्नै सक्दैनौं। ... उनीहरूलाई पनि सम्पत्तिको मालिक बनाउनुपर्छ।'

काठमाडौँ उपत्यकामा पानीको हाहाकारबारे उहाँले काङ्ग्रेसका प्रधानमन्त्रीको व्यङ्ग्य गर्दै भन्नुभयो- 'खरायोको टाउकोबाट सिङ गायब भए जस्तै मेलम्चीको नामै गायव भएछ। हाम्रा प्रधानमन्त्रीज्यू त मेलम्ची ! मेलम्ची !! मेलम्ची !!! मात्रै भन्नुहुन्थ्यो। अहिले त्यो गीत किन गायब भयो ?'

'निम्न आय र गरिबीको रेखामुनि रहेका जनताका लागि भारतमा जस्तै रासनकार्ड र सस्तो भाउको अनुशरण हाम्रो सरकारले किन गर्न सक्दैन ?' भन्ने प्रश्न उठाउँदै नेकपा (एमाले) को सरकारका पालामा हामीले रासनकार्ड पसल/सुपथ मूल्य पसलहरूको व्यवस्था गरेका थियौँ। अहिले त्यो पनि क्रियाशील हुन सकिरहेको छैन' भन्नुभएको थियो। अर्को समय मूल्यबृद्धि गरेर जनताको ढाड सेक्न पाइँदैन भनी विपक्षी दलका नेताका रूपमा उहाँले सङ्कल्प प्रस्तुत गर्नुभएको थियो।

माओवादीले 'जनयुद्ध' चलाइरहेका बखत पनि माधव नेपालले स्पष्ट रूपमा भन्नुभएको पाइन्छ। 'माओवादीसँग 'डिल' गर्ने सवालमा सरकारले जस्तो किसिमको तरिका अवलम्बन गर्नुपर्ने हो, त्यो गर्न सकिरहेको छैन। संविधानलाई मिच्ने, ... कानुन र मानव अधिकार उल्लङ्घन गर्ने काम गरिरहेको छ ....। रुकुमको प्रहरी चौकीमा चार जनाको चिहान फेला परेको छ। ... नागरिकलाई बेपत्ता पारेर वा 'कोल्ड ब्लडेड मर्डर' गरेर वास्तवमा सरकारले यो समस्यालाई समाधान गर्न खोजेको हो भने कुनै हालतमा समस्या समाधान हुनसक्ने मैले सम्भावना देखिरहेको छैन। ...माओवादीले प्रजातान्त्रिक विधि र तरिका अपनाउनु आवश्यक छ। उनीहरूले 'माओवाद' र 'जनयुद्ध' का नाउँमा निर्दोष नागरिकको पनि हत्या गर्ने काम गरिरहेका छन्। ... ठाउँठाउँ लुटपाट मच्चाएका छन् ...। यो जनपरिचालन गर्ने तरिका होइन।'

माओवादी समस्या समाधानका लागि माधव नेपालले सुरुदेखि निर्वाह गरेको भूमिकाबारे उहाँको कुनै सम्बोधनमा विवरण छैन। तर, प्रारम्भदेखि नै माओवादी समस्याको राजनीतिक समाधान नै चाहिन्छ भन्ने स्पष्ट विचारहरू र एमालेले लिएका नीतिहरूको पनि सङ्क्षिप्त टिपोट यो पुस्तकको अनुसूचीका रूपमा सम्पादक विष्णु रिजालले अर्को संस्करणमा राख्दा राम्रो हुनेछ भन्ने सुझाव पनि दिन्छु।

भूमिसुधारका सम्बन्धमा केशव बडाल आयोग गठन भएको र प्रतिवेदन पनि तयार गरेको तर यसलाई सरकारले अझै सार्वजनिक नगरेको पनि कुराको उल्लेख पनि उहाँको सम्बोधनमा पाइन्छ। पानीको अभावका साथै राजधानी काठमाडौँको सफाइको समस्या, वाग्मतीमा ढल बग्ने समस्या इत्यादिको प्रसङ्ग पनि पाइन्छन्।

दलीय समस्याबारे उहाँले स्पष्ट भन्नुभएको छ- 'सिङ्गो देशमा दलितहरूले परम्परासँग विद्रोह गर्न खोजिरहेका छन् । उनीहरूले प्रजातन्त्रमा आएको भूमिका खोजिरहेका छन्, अधिकार खोजिरहेका छन् ।

धेरै प्रसङ्गहरू र धेरै समस्याहरूको चर्चा उहाँका सम्बोधनहरूमा छन् । पुस्तक पढ्दा नै तिनीहरूबारे उहाँका विचारहरू स्पष्ट हुन्छन् । अहिले म उहाँका सम्बोधनहरूभित्रको भावनालाई उहाँकै शब्दमा यस रूपमा प्रस्तुत गर्न चाहन्छु :

'पुरानो मक्किएको संरचनालाई जोगाएर दलित र जनजातिहरूमाथि दमन गर्ने र सबै खालका पुराना अमानवीय प्रथालाई जोगाउने हो भने त्यस्तो संरचना हामीलाई स्वीकार्य छैन, समाजलाई चाहिएको छैन ।'

'यो जुन पुरानो संरचना छ, यसलाई ध्वंस गर्नैपर्छ र त्यसको सट्टामा नयाँ संरचना निर्माण गर्नैपर्छ । यसका निम्ति वर्तमान उत्पादन प्रणाली र उत्पादन सम्बन्धमा परिवर्तन गर्नुपर्छ । नयाँ सामाजिक र मानवीय सम्बन्धमा कायम गर्नुपर्छ । यसो गरेनौँ र नयाँ सामाजिक-आर्थिक संरचना तयार गरेनौँ भने अहिलेको चुनौतीको सामना गर्न सकिँदैन, जनताका समस्यालाई सम्बोधन गर्न सकिँदैन । त्यसैले समस्या भनेको पुरानो र मक्किएको संरचनालाई जोगाउने हो कि त्यसलाई बदल्ने ? समाजको आमूल परिवर्तन गर्ने हो कि पुरानो सामाजलाई जोगाउने हो ? यथास्थितिमा रुमल्लिने हो कि फड्को मारेर समाजलाई अगाडि बढाउने हो ?'

- कमल कोइराला